

KERESZTÉNY MAGVETŐ

Z UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

TARTALOM:

Dávid Ferenc emlékezete halálának 350-ik évfordulóján:

	Lap
<i>Dr. Boros György</i> : Imádság	213
<i>Csifó Salamon</i> : Példát adtam néktek	215
<i>Dr. Ferenczy Géza</i> : Elnöki megnyitó	223
<i>Piringer Ottó</i> : Üdvözlő beszéd	226
<i>Dr. Boros György</i> : Dávid Ferenc hatása az unitárius felfogásra	227
<i>Dr. Varga Béla</i> : Ami örökkévaló a Dávid Ferenc életművében	236
<i>Kovács Lajos</i> : Dávid Ferenc és mi	249
<i>Böloni Vilmos</i> : Dávid Ferenc	254
<i>Dr. Boros György</i> : Imádság	265
Unitárius Egyházi Főtanácsi ülés	267
<i>S. Nagy László</i> : A Dávid Ferenc-emléktábla visszahelyezése és leleplezése Déván	274
A Dávid Ferenc Egylet hódolata Dávid Ferenc szel- leme előtt Kolozsvárt és Déván	276
Az Unitárius Irodalmi Társaság 1929. évi közgyűlése	278
<i>S. Nagy László</i> : Az 1928—1929. év nevezetesebb unitárius irodalmi eseményei	280
Irodalom	285
Különfélék	287

XI. ÉVF.

1929. NOV.—DEC.

6. FÜZET

ORVIN" KÖNYVNYOMDA CLUJ—KOLOZSVÁR, STRADA N. IORGA No. 17. — TELEFON: 567.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 ív tartalommal.

FŐMUNKATÁRSÁK :

BENCZÉDI PÁL, KAUNTZNÉ ENGEL ELLA, KELEMEN
LAJOS, KERESZTESI DÉNES, KOVÁCS LAJOS,
LŐFI ÖDÖN, PÉTER LAJOS ÉS
DR. VARGA BÉLA.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Évégre közöl hittani, bölcseleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatástügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert tanár címére küldendő. (Cluj-Kolozsvár, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évre: 300 lej. Pártoló-díj egész évre: 350 lej, mely összeg Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címére küldendő (Cluj—Kolozsvár, Unitárius Kollégium). Az Unitárius Irodalmi Társaság alapító tagjai 250 leiért kapják a folyóiratot.

Dávid Ferenc emlékezete halálának 350-ik évfordulóján.

I. Kolozsvárt az unitárius templomban.

Imádság.

Mondotta: Dr. Boros György püspök.

Isten, kit a bölcs lángesze föl nem ér, sziveink összehangzó dobbanása, az érzelmek lángoszlopává növe, világít tereád. Léte-lünk csak füst és pára, de te örök vagy, mint a hit, mely belőled táplálkozik, mióta ember az ember.

A hit nagy és csodálatosan hullámzó tengeréről, egy bátor hajós horgonyt vetett az emberlelkek sziklás ormára. Magával vitte és új munkára indította a bárkat, hogy Isten igaz ismerete verjen új és mély gyökeret a Kárpátoktól le az Aldunáig. Ő, a hajós, a szenvedő Jézus keresztjét öleli békés és türelmes szívű kebléhez. Isten igéjéből táplálkozó szavai átjárják a sziveket és új gondolatokkal világosítják meg a hit kérdései fölött töprenkedő lelkeket.

Mint a nap, midőn az ég kárpítján legmagasabban ívelve, aranyban ragyogóvá festi a megérésre kész kalásztengert: úgy az ő tüzes nyelve egyszerre új hit, új erő, új bátorság megérlelésére ragadja a népek sokaságát.

Gyenge a képzelet, erőtelen a gondolat, hogy felfogja és az emlékezés e szent órájában megmutassa nekünk a testi ábrázat-járól ismeretlen Dávid Ferencet, az igehirdetőt, az apostolt, a reformátort. De azt már a mai ember, ha ifjú, ha öreg, egészen jól tudja, hogy sötét a börtön, falai nedvesek, légköre szűk, de annál mérgezőbb és ölü.

És mi, óh örök éltű Isten, most a legnagyobb földi hatalom: a halál árnyékában bolyongó lelkünkben búsongva fordulunk hoz-

zád, de nem azért, hogy keservünk engesztelő poharát öntsük a te oltárodra, hanem azért, hogy vigasztalódásunk hálájával zengjünk dicséretet neked, hogy nem engedted meg, hogy rothadást szenvedjen, hanem örök életet nyerjen az, ami szent. Atyánk, mi e pillanatban az örök élet eledelével és italával kívánjuk táplálni lelkünket. Hálaáldozatunk édes illatával óhajtjuk kifejezni dicséretünket és könyörgésünket té előtted, hogy első püspökünk nagy lelkéből és életpéldájából hozzánk is eljutott az a gondolat, hogy akik Istenben biznak, soha meg nem csalatkoznak és bármekkora szenvedése is volna e földön az embernek, csekély volna ahhoz mérten, amit Jézus szenvedett.

Nem vagyunk bírái cselekedeteinknek. Hitünk gyümölcseit nem tesszük mérlegre a világ előtt. Te előtted, Isten, nincsen semmi elrejtve. Vajha hallhatnók a biztatást: „Jól vagyon jó és hív szolgám, kevesen hű voltál, többre bizlak ezután.“

Kérünk, örök Isten, kinek megoszthatatlan egységed volt hitünknek ingathatatlan kösziklája, küldj égi fényedből új világító sugarakat alá az emberlelkek nagy óceánjára, hogy mind jobban közeledhessenek ahhoz a réviparhoz, melyről Istenországába itt e földön beléphessenek. Engedd, hogy mindenki hallja meg szent fiad, Jézus hívó szavát: kövess engemet és légy alázatos.

Tárd fel előttünk azt az utat, mely az egy akol és egy pásztor békés egységéhez vezet, hol a tiszta szívűek meglátják Istent, tégedet, ki atyja vagy élőknak és holtaknak egyaránt.

Te tudod, Atyánk, hogy a lélek halhatatlan, valamint halhatatlan vagy te. Óh, könyörgünk, tedd élővé köztünk a mi nagy reformátorunk bátor, tiszta lelkét. Add, hogy innmár oszoljon el az ellentét, mely a hitnek szavakba öntött tételében mutatkozott és legyen élővé a szent egység az emberek fiai közt. Add, hogy szeressék az emberek egymást, valamint te szereted őket. Add, hogy terjedjen közöttünk a te szent lelked ereje, mint igazság, jószág, tiszta erkölcs, szép gondolat és üdvözítő reménység, hogy így szentelődjék meg az ősök neve, jó szándéka és tökéletességért epekedő reménysége. Mindezekért kérünk Jézus nevében, kinek tanítása szerint imádkozunk: Miatyánk.

Példát adtam néktek.

Mondta : **Csifó Salamon.**

Alapige : Ján. XIII. 15. „Példát adtam néktek“.

Hegyen állok... hegy tetején járok... borus az ég közelben s távolban... sirásra kész, bánatos fellegek ülik meg a természetet... majd szétszakadoznak s a vénülő napnak bágyadt, de édes sugarai öntik el a tájat, édes-fájóan ölelgetve a halmokat és völgyeket, a kopaszodó fákat és lehajlott fejű virágokat, mintha ma lenne a búcsuzásnak, a végelválásnak szomorú órája; mintha ma a mult időknek itt feledett emlékeképen még feltünnék egy mosoly, hogy aztán ez utolsó emlék ellebbenésével körülvegyen minket a némaság, a csend, a fagyos, örök nyugalom...

Hegyen állok... hegy tetején járok... lenn a völgyben kanyargó folyónak ezüstös habjai csendes méltósággal mennek, hömpölyögnek alább... alább... tovább; mintha hirt hoznának messze vidékekről, messze világokról s mintha hirt vinnének messze vidékekre, messze világokra... Oh bizony e habok sokszor szállottak már messze magasságba, távoli tájakra és sokszor tértek vissza örök bizonyosságául annak, hogy semmi sem vesz el végképen soha. Óh bizony e habok történettel bírnak s nekünk sok szép, lelkesítő, avagy elszomorító történetet mondhatnának. Beszélhetnének, beszélhetnének kelet elragadó vallásos költészetéről, nyugat eszméinek világáról, észak küzdelmeiről és délnek virágos erdeiről; elmondhatnák, elmondhatnák nekünk, hogy hol fagyasztották meg a lelkeket, mikor jéggömbök gyanánt estek termékeny mezőre és hol csillapították mint gyöngyharmat, a virágok és madárdalnokok szomjuságait!...

Hegyen állok... hegy tetején járok... zörög a lábnyom... most hull alá az élettől későre, nehezen megváló falevél s aztán... aztán kopár lesz minden, csak a levegő rezeg hűvösen, csipősen, mint mikor temető felett „szomorúan zúg, bűg a szél“.

Hegyen állok... hegy tetején járok... s lelkem szemeivel messze, messze látok; emlékek, képek jelennek meg előttem nyugaton és délen, északon s keleten.

Nézem, nézem és bámulom e képeket, mert mint egykor Jézus születésével, most is új világnak, új eszméknek, új művelődésnek az előállítását látom.

Régi korban járok, mohákon taposok...

Két világ küzd egymással, a lelki és anyagi, az egyházi és állami. A harc ádáz, a harc kegyetlen. Melyik lesz a győztes? Senki sem jósolhatja meg; mi csak azt láthatjuk, hogy test és lélek, szabad gondolat és lelkiismeret elnyomva; emberi vagy isteni jogról beszélni sem lehet, mert az inquisitio megnyitja börtönét, végezi rémes kínzásait, faragja a vérpadot és felgyújtja a máglyákat. Sötétség a külvilágban, rémület a lelkekben. De fújni kezd a renaissance, a megújulás szele... s a régi fénynél új szövétnek gyúl fel. És a megújulás vágya, fénye egymás után hódítja meg e lelkeket az egyházi és világi harcosok között, behatol az egyetemek kapuin s részt követel magának a zárdák komor, rideg, hideg falain belül is.

Fényes templom épül délen, a régi világ központján, a szent városban... Olyan akar lenni, mint egykor Salamon temploma: szépségében, művészetében páratlan e világon. Jeruzsálem templomát a véreskezű Dávid fel nem építhetné; Szent Péter templomának építése is megakadt a — pénzen.

De pénz kell!... A lélek nyugalma drága!... És utrakelt a bűnbocsátó céduláknak árulása...

És ekkor... ekkor északon egy hang kiált bele a világduló harcba. Egy hang, amely messze hallszik: északról le délre, nyugattól keletre; egy hang, amely megállást parancsol, mert határozott és törhetetlen. *A bűnbocsánat csak Istené!* Ezt hirdeti a wittenbergi vártemplom ajtaja; a *szentírás* az élő hit forrása; az *evangélium* az idvesség eszköze! e meggyőződéssel élek vagy halok; egyedül lelkiismeretem az igaz és igazságos bíró; a lelkiismeret ellen nem cselekedhetek, Isten könyörüljön rajtam! Így beszélt Luther a wormszi gyűlésen s ezzel megnyílt az új világ, az új eszmék, új igazságok, az új művelődés ajtaja. A lelkiismeret elfoglalá méltó helyét s egy nagy lépés, nem! — egy nagy ugrás tétetett az emberi jogok, a szabadgondolkodás világa felé.

Aztán jött a nyilt szemű, tisztafejű Zwingli, ki életét áldozá meggyőződéséért, ki Jézusi szellemmel baráti jobbot nyújtott ellenfelének; a nagy alkotmány-reformátor: Kálvin szigorú, puritán, hajlíthatatlan jellemével. És a politika?... A politika kezét fogott e nagyokkal, hogy a gondolat, a lelkiismeret szabadságával új életre keltse a külső szabadságot is. Nagy, kegyetlen volt a harc, mit az ellenfelek vívtak és hosszadalmas is, tele szenvedéllyel és gyűlölettel, lelkesedéssel és tengernyi szenvedéssel. De nem vázolom a történetet! Mi csak azt sajnálhatjuk, hogy e nagy emberek hit- és

egyházjavító munkájukban megállottak Pál apostolnál s nem mentek vissza Jézusig; a gondolat és lelkiismeret szabadságának e prófétái megtörték a három első zsinatnak bátyafalain.

A szellemi, lelki és testi szabadság együtt vívták nagy harcaikat elenségeikkel a 16-ik száz év első felében. Közben délen, Ve'encének szép lagunái szomszédságában, — ott, ahol tiszta, fénylő az ég s talán tisztábban látható maga az Isten is — ott, Vicenza kis városkában elhangzott a szó: hit és vallás dolgában vissza az ősforrásig, egészen Jézusig! Jézusig, aki csak *egy Istent* ismert s azt nevezte édes atyának s ki, *mint embernek fia, nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon másokat.* Évszázadok után új életre kelt hát az egy, az oszthatatlan Istennek hitesezméje. Aztán... aztán felgyult a láng a genfi tó partján... Servét odaégett, de az oszthatatlan Istennek eszméje világosabbá lesz!

A lelkiismeret szabadságáért, a világosságért, az igazságért sóvárgó lélekkel ott ült egy férfiú a wittenbergi vártemplomnak ajtajában, a wittenbergi egyetemnek padjaiban; hallotta, hallgatta a bátor, alkudozást nem ismerő Luthert és figyelte a tiszta keresztényszellemű, türelmesjellemű Melanchtont... Csillagokba nézett, fel a tiszta égre... „*az én időm nem jött még el!*“ Jézussal sóhajtott, de egy magasztos jövődő megnyílt már előtte. E férfi a miénk; e lángelme Kolozsvár szülötteje, Erdély reformátora; e varázsló szónok az unitárius egyháznak megalapítója, első püspöke — Dávid Ferenc vala!

Történetét ismeritek, munkálkodását sokra becsületek; vele, vele járjátok végig ma Erdély vidékeit le Gyulafehérvárig, gyulafehérvári elítéltetéséig, sőt tovább — a dévai várfogságig, hol ez előtt 350 évvel talán épen ma, talán épen ez órában s lehet épen e percben: „*Atyám! a te kezébe teszem lelkemet*“ szavakkal ki-lehelte nemes, de megkinozott lelkét.

Emlékünnepet ültünk! Dávid Ferencünk halálának 350-ik évfordulóját ünnepeljük.

Hegyen állok... hegy tetején járok... Keresek, lelkemnek égő vágtyával keresek, kutatok valakit, valamit...

Hegyen állok... hegy tetején járok... S lám e hegy Golgotha!... Magas Déva vára! Te vagy Dávid Ferencünknek gyászos Golgothája! őt keresem én itt gyászos fellegekben; őt keresem én itt az édes napfényben!... Hulló levél azt susogja: „*nincs itt, föltámadott!*...“ Futó habok azt izenik: „*ne keresd a holtak közt az élő!*...“ A szél süvít, egyre zúg, bűg; lelkek sza-

vát hallom... és egy lélek folyton mondja és egy lélek azt kiáltja: tovább... tovább a munkában... „*Példát adtam néktek!*“

Dávid Ferenc lelke mondja, éber lelke azt kiáltja: tovább... tovább a munkában!...

„*Példát adtam néktek!*“

* * *

„*Példát adtam néktek*“, hogy az igazság keresésben előre törjete! „*Azért jöttem e világra, hogy bizonyosságot tegyek az igazságról*“ mondá Jézus Pilatus házánál. „*Micsoda az igazság!*?“ kérde kicsinylőleg, sőt megvetőleg a helytartó és feleletet sem várva, kiment a zsidókhoz. Nem csodálkozom s ti se csodálkozatok Pilátuson; hiszen, mint annyi ezer más, ő sem gondolkozott soha, hogy mi az igazság; vagy ha gondolkozott is, oly magasnak találta ez eszmét, hogy ahoz fölemelkedni nem tudott, nem mert és nem akart.

„*Micsoda az igazság!*?“...“ A lényeknek, a valóságnak látása, megismerése! Kül- és belvilágodban, magadban és másokban, a lélek, a szellem és az anyag világában keresed, kutatod az igazságot. Igen! mert a teremtő isteni szellemet, világosságért sóvárgó lelket lehelt beléd, hogy keresd, kutasd állandóan mindenben, még Istenben is azt, ami a lényeg, ami a valóság. Sokan keresték, sokan kutatták az igazságot, különösen a hit világában, de vagy idő előtt kifáradva, feladták a munkát, vagy a közelgő nagy világosságtól megijedve, rejtekhelyeikbe vonultak vissza. Visszavonultak, mert az igazságnak megtalálásáig végtelenül sok a munka, nagy a lemondás és önmegtágadás, számtalan a veszély. Ezért aztán az igazság ismeretére kevesen jutottak.

A hit világában az igazság: Istennek ismerése; a lélek szemével Istennek a maga valóságában szemtől szembe való látása. Azt jelenti ez, hogyha Istent látod s őt a maga valóságában ismered: akkor el kell dobnod magadtól eddigi hiú véleményeidet, melyeket e világban felépítettél; csábító reményeidet, melyeket lelkedbe plántáltak és fel kell áldoznod hamis értékeidet és képzeleteidet, melyek eddig neked örömet okoztak és magadra kell öltened egy nagy szomorúságot, mert sokat veszítesz. Mit beszélek? veszítesz... szomorúságot lelsz? Nem! Istent a maga valóságában látni és ismerni a legnagyobb nyereség, a legszentebb öröm és a legfőbb jó e világon. Hisz lehet-e, lehet-e nagyobb öröm, mint az igazságnak szilárd szikláján állani és nézni a magasból a sok ködöt és vihart, a sok tévedést és eltévelyedést Ienn

a völgyekben; lehet-e nagyobb öröm, mint az igazságban állani és e világon a sok előítélet és babona felett szánakozni; mint az emberek előtt világosságban ragyogni és a vakok szemeit is megvilágítani. Nem! Ennél nagyobb öröm nem lehet.

Aki az igazságot megtalálta, annak az elfoglalja, lefoglalja összes gondolatait, áthatja mindennemű cselekedetét és rabul ejti akaratát; az nem gondolhat, nem tehet mást, mint amit az igazság szava parancsol, az az igazság szava, mely szól a lelkiismeretben, az élő Istennek hangján a kebelben s tántoríthatatlan meggyőződésében nem embereknek, hanem csak Istennek engedelmeskedik, ha jó is a börtön, a bitó és máglya!

Igy; így voltak ők a lélek nagyjai! Így volt Jézus, ki szemtől szembe látta az Atyát s jött, hogy bizonyosságot tegyen róla; így volt Pál apostol, kit az igazság szelleme foglyául ejtett meg; Luther, ki lelkiismerete ellen nem cselekedhetett. Így volt, így volt, a mi nagy Dávid Ferencünk, aki nyíltan hirdeti: „*Eleitől fogva az igazságnak szeretője voltam s ezután is az akarok lenni,*“ ki kath. hitéből Luther hívei közt kereste az igazságot, de — mint írja — *csalatzott*; a helvét hitet követte, de az *örökélet forrását* ott meg nem lelte. Kereste, kutatta hát tovább az igazságot, míg az egy és oszthatatlan Istennek eszméje felvilágolt kebelében s megtalálva így a világosságot, az örök igazságot, az rabul ejtette értelmét, gondolatát, akaratát és tetteit s lelkiismerete többé nem embereknek, hanem egyedül csak Istennek engedett. Kegyet nem keresett, fenyegetést nem rettegett, hanem az isteni gondviselésben bizva, ki az ő holta után — szavai szerint — az igazságot diadalra juttatja, ment, haladt az elítélésig, a holtig tartó börtönig...

Magas Déva várán süvit a szél s zúg, bűg... Lelkek szavát hallom... Dávid Ferenc lelke mondja: „*Példát adtam néktek*“: az *igazság keresésben előre törjétek!*

*

„*Példát adtam néktek*“, *hogy lelketek fényét az ember megbecsüléssel folyton növeljétek!*

Lélek: ez maga az élet és a lélek fénye, amely gyógyít s éltet: *a tiszta szeretet*. E fénysúgárt Isten adta, de e földre Jézus hozta, midőn az embernek erkölcsi mivoltát tanítva, az Istenben az atyát s az emberben a testvért velünk megismertette. Az Isten is erkölcsi lény és az ő mivolta: a végtelen, tiszta, a teljes, szeplőtelen, tökéletes, szentséges szeretet, és az ember, mint Istennek

gyermeke, egymásnak testvére: az égi atyának hasonlósága, e földön képmása.

Ez a kereszténységnek az alapja; ez az összes erkölcsiségnek a forrása.

Szereteten épül fel a világ, vagy közelebről az egyház és társadalom. Vegyétek ki ezt az életből s akkor sötétté válik és megfagy a világ, de ahol ott a szeretet, azon a helyen még rombolás mellett is épül az élet. Azonban nem beszélek most a szeretetről, azt és annak munkáit jól ismeritek, hatását érzitek. Én csak azt kívánom hangsúlyozni, hogy ahol szeretet van: ott az ádáz békétlenség nem üti fel fejét, „mert a szeretet *mindeneket eltűr, mindeneket megbocsát s mindeneket elfedez*“.

De hát vajjon így vagyunk-e *a hittel*, ezzel a fenséges, ezzel a magasztos lelki tulajdonnal? A hittel, mely kinek-kinek sajátos lelki igazsága Istenről, a világról és emberről; a hittel, melyet kebelem mélyén nem láthat, nem ellenőrizhet senki sem, mely fel-emel Istenhez, átragad az embertársakra s amelynek hivatása, hogy boldoggá tegyen engem és másokat!? Nem! nem úgy állunk a hittel, mint a szeretettel! A hit türelmetlen, a hit bosszuálló, önző, a hit szenvedélyes, végnélkül gyűlölő. Jézussal igazoljam-e ezt, kit új hiteért a régi Golgothára vitt; Husz Jánossal-e, ki máglyán égett el, mert szembenézett a maradi hittel; Zwingli-t hívjam-e tanubizonyosságul, kinek baráti jobbját visszautasítá Marburgban Luther; Servétet-e, ki alá máglyát gyújtatott Kálvin avagy Meliust, ki megbüntetését követelte a „*hitújító*“ Dávid Ferencnek, avagy azokat hívjam, akik előtt *ujítás* volt a régi szent igazság, melyet Dávid Ferenc új életre hívott: *az Isten oszthatatlan egységének eszméje* s a kik őt más hitük okán elítélték, börtönbe vetették?! . . . Nem! Nem hívom ezeket tanubizonyosságul; ismertek ti e tekintetben a mai napon is sokat, felette sokat, bőven e!eget!

Én Jézussal tartok: nagy dolog és hatalmas a hit, vihart csillapít, hegyeket mozdít, *de fénylő*, Istennek gyermeke kebléhez *méltó* csak akkor, ha örök, elválaszthatatlan frigyét kötött a *szeretettel*; ha ketten mindenütt együtt vannak, együtt élnek, együtt halnak, amint együtt voltak ezek a ti nagy Mesteretekben, a mi názárethi Jézusunkban.

A hit és szeretet együtt megváltója a világnak, mennyé varázsolója ennek a szennyes sártekének és fölelemelője, új élet adója a bűnök mocsarában fetrengő elvetemült léleknek.

E kettő . . . e kettő együtt megtanít, — nem! szivünkbe vési

örök időre, hogy megbecsüld mindig, minden körülmények közt az emberben az embert, nem hitét, nem vallását, nem fáját, nem nemzetét nézve, hanem egyszerűen csak magát az embert, a benne levő isteni lélekkel. Nagy és ádáz viharok voltak a hit miatt; a történelem folyamán sok vita dult, sok dühösködés, sőt gyalázkodás történt emiatt; sok jó barát lett kérlelhetetlen ellenséggé, nem akarván tűrni, tisztelni másnak hitét, nézetét. De ahol a szeretet ott volt: ott megtanított az mindenkit tisztelni a véleménykülönbségeket, a sajátos nézeteket; ott a gondolat és lelkiismeret szabadságon csorba sohasem esett, maga az ember minden körülmények közt megbecsültetett.

Hit és szeretet együtt lakoztak a mi nagy reformátorunk, egyházunk alapítója kebelében. Ezért szólt ő még az ádáz viták hevében is: *mi az ellenfélnek nem megbüntetését kérjük, hanem azt, hogy minden tisztességgel illettessék, mert Isten azt akarja, hogy a bűnös megtérjen és éljen.*

Jézusi elv, keresztényi alap, Dávid Ferenc kimagasló jellemvonása ez!

Magas Déva várán süvít a szél, zúg, bűg... Lelek szavát hallom... Dávid Ferenc lelke mondja: *„Példát adtam néktek!”* *Lelketeknek igaz fényét: a tiszta, szent szeretet, az ember megbecsüléssel folyton növeljétek!*

* * *

„Példát adtam néktek!” *hogy az igaz meggyőződésért a mártirhaláltól meg ne rettenjétek!* Emberi természet, hogy szereti a csendes, nyugodt életet; ellenszenvvel viseltetik a mozgalmas idők és félelemmel a viharok iránt. Megalkuvás! megalkuvás egyik főjellemvonása minden kornak valamint a társadalmi, úgy az állami életben is. Elavult, régi intézmények felett kérlelhetetlen szigorúsággal örködnek az emberek s nem örömmel, hanem hideg ridegséggel, ellenszenvvel fogadják a megváltó, a világ boldogítását szolgáló *eszméket*, az istenség titkaiból e földre hozott *kincseket*.

Úgy van! Az ember fél, irtózik a régi határkövet megbolygatni, még ha nem igaz határt jelöl is az; az ember bizalmatlan, tele van kétséggel, kételkedéssel s állandóan remeg, hogy nem tud beleilleszkedni a változott körülmények, az új idők és viszonyok, az új eszmék és igazságok keretébe. Ezért van aztán, hogy igyekszik megalkudni. És ahol a megalkuvás nem sikerül, ott jő az elnyomás, az elhallgattatás. Elhallgattatás!... és miféle eszközökkel?... Kezdődik félemlítéssel, megy, halad a börtön, a bitó, a máglya és — Golgothával!

Ekkor, ekkor születnek meg a *rémuralmak* az egyházak és államok életében; ekkor, ekkor lesz aztán áldozat egy Wikleff és Savonarola és az emberi jogok- és szabadságnak annyi ismert és névtelen bajnoka! Kinálva kínálkoznak tanubizonyosságul a nagy nevek a történelemben, de nem fárasztom felsorolásukkal figyelmeteket; csak azt jegyzem meg, hogy a válságos pillanatokban sokan elesnek és sokan megrettennek a börtön, a bitó és máglyától, az úgynevezett *martir-haláltól* és élnek *martir-életet*.

Martir-élet, martir-halál! Melyik jobb!?!... Az egyik szégyenletes, a másik dicsőséges; az egyik a gyors elfeledésé, a másik az *örökéleté!* Martiréletet él a demagogia embere; martirhalált hal az Istennek e földre költözött igaz *követe*.

Reformatori, világmegváltó eszméket csak az merjen hirdetni, aki tisztában van azzal, hogy nem emberektől, hanem Istentől van a *tanács*; Istentől, aki az igazság bajnokát igaz meggyőződéssel, lelkiismeretének kényszerítő erejével vezeti, viszi szenvedéseken keresztül a Golgotháig!... Nem! hanem egy dicsőséges husvétnak világot elbűvölő hajnaláig!

Igazak-e, Istentől vannak-e eszméitek? Ha igazak, akkor ne féljete, meg ne rettenjete! *Istennek követeivé, eszméinek letéteményeseivé* lettete! Előre... előre akkor!... Szenvetésekkel is csak előre... előre a — Golgotháig... a husvétnak hajnaláig!

Igy ment előre Dávid Ferencünk! Istennek volt ő küldötte, követe s az igaz eszméknek letéteményese! Barátainak hűtlensége, fenyegetése; hatalmas embereknek sokasága, fénye, féltékenysége s bosszúja, fejedelemnek parancsszava el nem némíthaták, mert a lélek, Istennek lelke kényszerítette őt, hogy igaz meggyőződését földi életének feláldozásával megpecsételje. *Nem láttok engem többé* — búcsuzott — *de halálom után az igazság diadalmat veszen!* Búcsuzott s aztán ment... ment az elítélésig, a Déva vári Golgotháig!...

Magas Déva várán süvít a szél s zúg, bűg... Lelkek szavát hallom... Dávid Ferenc lelke hangja a fülünkbe azt kiáltja; „*Példát adtam néktek!*“ az igaz meggyőződésért a martirhaláltól meg ne rettenjete!

* * *

Igen! Igen! „*Példát adtam néktek!*“ hogy az igazság keresésben előre törjete; lelketeknek igaz fényét: a tiszta, szent szeretet az ember megbecsüléssel folyton növeljete; „*példát adtam*

néktek“, hogy az igaz meggyőződésért a martirhaláltól meg ne rettenjétek!

Unitárius Testvérek! Ez a **ti örökségtek!... ez a mi örökségünk!** Ezt védjétek, őriztétek, műveljétek!

És te lélek! Dávid Ferenc lelke! Ismeretlen sirból... nem, hanem az égből... Jézus közeléből... jelenj meg közöttünk! Jelenj meg és áldj meg!... Vezess, vezess minket!... **Mi követünk téged!**

Amen.

II. Az Egyházi Főtanácsban.

Elnöki megnyitó.

Mondotta: **Dr. Ferenczy Géza** főgondnok.

Méltóságos és főtisztelendő Egyházi Főtanács!

A jelen évi főtanácsunk üléséhez az év száma és napjai is majdnem egybeesnek a vértanuhalált szenvedett, dicső vallás- és egyházalapítónknak, Dávid Ferencünknek martirhalála 350-ik évfordulójával. E tény egyenesen arra utalja egyházunk vezetését, hogy jelen főtanácsunkat a Dávid Ferencünk halála 350 éves évfordulójának emléknapjával összekapcsoljuk. Tennünk kellett nemcsak azért, mert jó nekünk a kimagasló elődeinknek példáját — okulásra és követésre — minél gyakrabban a mai nemzedék elé állítani, hanem azért is, mert nemes ifjúságunk szintén e napokban állítja helyre a dévai várban a Dávid Ferenc emléktábláját, hol annak korábbi példányát az 1919. évben, a területünk feletti uralom átvételének viharai között, átkozott kezek összerombolták.

Meggyőződésem az, hogy ez összekapcsolás helyességét, sőt szükségességét az előrebocsátott indokok kellően megvilágítják, miért is e tényünknek jóváhagyó tudomásulvételét kérem.

Tárgysorozatunk szerint főtanácsunknak a mai délelőtti idejéig a 350 éves évforduló emléknapja tölti be. Engedtesse meg, hogy én is vallás- és egyházalapítónk nagy egyéniségével s áldásos munkálkodásának hatásaival foglalkozzam pár pillanatig. Ki volt Dávid Ferenc? E kérdést ma már teljesen felesleges feltennünk. Nemcsak unitárius hívőink s nemcsak hazarészünk bérceinek és völgyeinek lakói, hanem az országhatárokon, magas hegyeken és messzi tengereken túli világrészek hívői és kulturnépei is cso-

dálattal hajlanak meg Dávid Ferencünknek felvilágosodott szelleme, jövőbelátó bölcsessége, el nem hajló igazságszeretete, az anyagi érdekekkel nem törődő, az erkölcsi értékeket állandóan termelő; meggyőződéséért, az örök igazságért martirihalálra kész kimagasló egyénisége előtt.

E széleskörű, mondhatnám általános ismeretét bizonyítja az az egyébként igen szomorú tény is, hogy az 1910. évben, születésének 400 éves fordulója alkalmával, börtöne felett, a dévai váromokban, tehát a világ zajától félreeső helyen elhelyezett emléktábláját elvetemült kezek darabokra tördelték, zúzták, pedig hát ő senkit nem bántalmazott életében; könny és vér nem tapadtott bibliát forgató kezeihez s a szeretetet és ellenségeinek is megbocsátást hirdető áldott emlékéhez. Nem volt zsarnok vagy hadvezér, ki más hívőket vagy népeket elnyomott, szabadságától vagy vagyonától megfosztott volna, semmi nyomot nem találunk, melyet az emberi gyengeségből táplálkozó bosszúérzet, a nemzedékről nemzedékre átörökölt vérbosszú e rombolásra ösztönzött vagy kihívott volna s mégis akadtak sötétlelkű álllovakok, kik orozva, a dévai várom megmászásának a fáradságát nem sajnálva, az érzéketlen, kemény márványtábla széttördelésének verejtékes munkáját végrehajtották.

Nem vádemelésért, nem is a fájdalmas érzetek felújításáért említettem fel ismételten a szomorú tények egyikét, mert én is valóm egyik nagynevű jogelődömmel — br. Petrichevich-Horváth Kálmánnal — hogy: „elveikért való harcaikat megvívták az ősök hol simább, hol darabosabb módon“ s e téren a mai nemzedéknek nem maradt teendője, nem jutott osztályrésze; én is vallom Dávid Ferencünkkel, hogy „a keresztények ellenségei a vétkek, melyek ellen az erénnyel kell küzdeni: hogy a tudomány üzze el a tudatlanságot; a méltánytalanságot mulja felül a béketűrés; a kevélységnek álljon ellen a szerénység; a restség ellenébe állíttassék a munkásság; a kegyetlenséggel harcoljon a kegyelmesség; a tette-tést győzze le az őszinteség; mert ezek az igazi keresztény vallás igazán győzelmes fegyverei“; és hirdetem a nagy írónk — Jakab Elekkel — hogy „ki hajlandóbb megbocsátani, mint haragudni, az az Isten természetét követi, ki bár bűnös voltunkat tudja, megtérésünkre kegyelmesen várakozik.“ Mégis fel kellett említenem és ki kellett domborítanom, mint történelmi tanulságot, annak megerősítésére, hogy a hitet, az igazságot eltiporni, megölni erőszakkal nem lehet, mert az kitör és eget kér; hiszen hiába adta ki Báthory

fejedelem 1571 szeptember 17.-iki hirhedei rendeletét, melyben a könyvnyomtatóknak meghagyja, hogy „bármely régi vagy új író legkisebb könyvét és írását engedélye és megegyezése nélkül lefoglalás és minden javainak elvesztése büntetése alatt kinyomatni, árulni és terjeszteni ne merjék“, s hiába hagyja meg főtitkárviselőinek, hogy „az eretnokséget magukban foglaló — Dávid Ferenc-féle — könyvek eladóit és terjesztőit nyomozzák ki s a náluk talált minden ilyen könyvet lefoglaljanak és elvegyék“, s hiába lett ez annyira szigorúan végrehajtva, hogy miként Jakab Elek megállapítja: „Kolozsvár népszerű és csodás ékesszólású főpapijának, Erdély és Magyarország legnagyobb teológusának, egy bámulatos munkásságú lélek évtizedekre terjedt írásainak eredménye, 40 évi levelezése, az életből csaknem kitöröltetett, tűzbe dobták vagy soha fel nem találhatóilag elrejtették, tanait kárhóztatták, könyveit megsemmisítették, mégis mint szent legenda szállott örökösről örököstre szenvedéseinek emlékezete és tisztult hite, mert „a hit Istennek ajándéka, az hallásból leszen, mely hallás Isten igéje által vagyon.“

Az erőszaknak nem sikerült, sem a Dávid Ferenc egyházát, sem tisztult hitét kiirtani; az él, fejlődik és munkál s a mai rettenetes nehéz küzdelmek és életviszonyok között is törekszik a testvér felekezetekkel karöltve az erkölcs birodalmának határait nemcsak megóvni, de kiszélesíteni is.

Haladjunk azért ingadozás és megállás nélkül a Gondviselés által számunkra kijelölt uton s tartsuk minden időben szemünk előtt János Zsigmond fejedelmünknek bölcs kijelentését, melyet az ő elvesztése esetén hitünkért és egyházunkért aggódó elődeinknek tett, mely szerint „Istennek gondja volt eleitől fogva és leszen is az ő igazságára, támaszt és ad pátronust, ha emberek által oltalmazni akarja, ha pedig nem, ő maga elég erős és hatalmas arra“.

És most egyházi főtanácsunk nevében üdvözlöm az emlékünnepegyűlést megdöntő, annak fényét és erkölcsi erejét emelő vendégeinket. És pedig első sorban külföldi hittestvéreinket, kiket csak térbeli távolság választ el tőlünk, de akikkel szívben, lélekben, kölcsönös szeretetben és segítői törekvésben egy család vagyunk. Üdvözlöm kiküldöttjüket Mr. Welke képviselőjében az összes amerikai hittestvéreinket, kik egyetlen alkalmat sem szalasztanak el, hogy velünk örvendjenek, kevés örömeinkben s kivegyék igazi testvéries osztályrészüket sok aggodalmunkból, bánatunkból és fájdalomunkból. Szeretettel és nagybecsüléssel üdvözlöm a protestáns testvér hit-

felekezeteknek és az orth. egyháznak kiküldötteit. Mint hivek együtt járjuk a megpróbáltatások nehéz útjait a háború által eldurvított erkölcs uralmának helyreállításáért s engedjék meg, hogy e pillanatban is Dávid Ferencünk ama mondására emlékezzem, hogy a „zsidók 40 esztendő s bújdosás után értek be az Igéret földjére s Krisztus a szentlelket vigasztalásunkra 50 nap mulva küldötte el tanítványaihoz“ s a sárospataki ref. teológiai akadémia azon kijelentésére utaljak, mely szerint „Genf kálvinistái midőn 1903-ban emlékoszlopot emeltek a szerencsétlen viszonyok között gyászos halállal kimult Servét Mihálynak, mint a magosra csapkodó valíasi szenvedélyek áldozatának, akkor az ellentéteket, a válaszfalakat döntögették nemes kezdeményezéssel és bölcs jövőbe látással, a testvéries szeretet érvényesülésének utaiból“. És szívem meleg szeretetével üdvözölöm a közlő és távolból összesereglett hiveinket, Dávid Ferencnek utódait, kik oly sok vizsály után is, megfogya bár, de törve nem, hivek maradtak a Dávid Ferenc egyházához, annak hitéhez s ne feledjük soha egy pillanatra sem Jakab Elek megállapítását, hogy: „történelmünkben aranylap a Dávid Ferenc élete, mely ragyog, mint a briliáns; gyújt, mint a tűz; és erősít, mint a szentlélek“.

**Piringer Ottó szászvárosi ág. hitv. evang. esperes
üdvözlő beszéde.**

*Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács!
Nagytekintetű Ünnepi Közönség!*

Főtisztelendő Teutsch Frigyes püspök úr, a Nagytekintetű Konzisztorium és a romániai lutheránus egyház nevében köszönöm szíves meghívásukat a magasztos emlékünnepeyre és szívből jövő szerencse kívánatomat és Istennek áldását tolmácsolom a Dávid Ferencre való megemlékezés alkalmából. A XVI-ik század viharos ideje vonul el lelki szemeink előtt, amely zajos a hitvitáktól, zsinatoktól és országgyűlésektől. Mi megtudjuk érteni atyáink buzgalmát és szívósságát, amellyel hitüket Dávid Ferencsel szemben is védelmezték, aki közülük nőtt ki. Ők, mint a reformáció ifjú művének lelkes harcosai azt hitték, hogy nekik ezt a művet az összeomlástól kell megvédelmeznőök. Ők koruknak szellemében cselekedtek. Mi azonban visszatekintve annak a kornak sok küzdelemmel telt éveire és az akkori nagy történelmi idők szellemére,

ma már megtudjuk érteni a reformáció egyes fázisainak összefüggését, amelyet ők a harc hevében nem tudtak áttekinteni. Abban az időben épült ki Erdély földjén a három protestáns egyház alappillérje. Akkor különült el a reformáció hatása alatt létesült egyházak ama külön hatásköre, amelyekben ezek ma is a maguk építő munkáját teljesítik. Akkor küzdötték ki a mi elődeink azt, amire mi, erdélyiek ma is mind büszkék vagyunk: a hit és lelkiismeret szabadságát. Akkor küzdötték ki az erős harc hevében azt, ami hazafias dalunkban is kifejezésre jutott: „Erdély a türelem hazája, minden hitfelekezetnek biztos végvára“. A szabadságért való ebben a magasztos küzdelemben Dávid Ferenc első helyen állott és ő ennek a küzdelemnek lett tragikus áldozatává.

Mi ma szivből azt kívánjuk, hogy az unitárius testvéregyháznak ne legyen soha hiánya abban, hogy bizó lélekkel keresse az Istent és ne legyen hiánya soha olyan prédikátorokban sem, akik az evangéliumnak lelkes és átszellemült hirdetői, mint amilyen Dávid Ferenc is volt, akiről egyik kortársa ezeket írta: „Ha a szentlélek Istennek szava, úgy Dávid Ferenc Istennek beszélő ajaka“.

Áldja meg a könyörületes Isten, az örökké gazdag mennyei Atya ezt az emlékünnepelet. Kívánjuk, hogy e testvéregyházunk tagjaira is találjon a régi mondás: „arra fordítják tekintetüket, akit nem láthatnak ugyan, de aki látja őket“.

III. A Dávid Ferenc Egylet közgyűlésében.

Dávid Ferenc hatása az unitárius felfogásra.

Írta és felolvasta : **Dr. Boros György** püspök.

Az unitárius eszmék kialakulásához, mint minden nagy ügyszó sok időre, annál több lelki energia kifejtésére volt szükség. Ma már nyíltan áll a hittudomány történelmében, hogy a keresztény istenhit két forrásból táplálkozott. Első és fő forrás maga Jézus, vagyis az ő tanításainak leírásai az evangéliumok. Hogy Jézus világos és tiszta öntudattal vallotta Istent atyjának, urának és Istenének, azt csak az elfogultság vitathatja. Hogy tehát ő magát csak úgy tekintette Isten fiának, mint embertársait, akiket Isten gyermekeinek tartott s akiket épp oly közelségbe akart juttatni Istenhez, amilyenben ő érezte magát, azt egyebek mellett azzal bizonyította meg, hogy a maga imádságát tanította meg nekik.

Ezt a bensőséges viszonyt vagy egyáltalán nem érezte vagy nem értette meg Pál apostol, mert ő neki nem Isten jelent meg, hanem Jézus, akiben ő is mint kortársai, azt a Messiást látta, akit annyi száz év óta vártak.

Az az adoráció, amivel Pál Jézust elhalmozta, érthető és megérthető volt, mert a megváltásért esengő farizeus nem az élő Jézussal, hanem a megholttal, az üldözöttel, a keresztre feszítettel állott szemben. Ha ő megmarad a réginek, akkor nem találkozott volna, akkor a Krisztus vére nem szállott volna rá, mert az elitélt méltó volt a halálra. Ám de mihelyt meghallotta élő szavát: a nagy kérdést, Saul miért üldösz engemet, már látni is kezdette, már nem válhatott el tőle s az ő határtalan hevülete olyan szolgálattá válf, amelyért a kereszténység elterjedése nagy hálával tartozik neki. De egyben el is lőn indulva az a ma is tartó nagy talány Jézus-e vagy Krisztus, Krisztus- (Messias)-e vagy Isten.

Mihelyt az új eszme találkozott nemcsak a zsidó, hanem a görög eszmékkel is, a názareti nagy tanító, az új próféta, az istenfia, az emberek testvére, barátja, háttérbe szorult, mert e harc folyása alatt új állami viszonylatok, új iskolák keletkeztek. A kereszténység mindig növekedő nagy köre, mint a hullámzó tenger, új folyók, új áramok hullámhegyei és völgyei között folytatta tovább mindig érdekes, de mindinkább a misztikumba merülő útját.

Egy bizonyosnak látszik ezer esztendő hitvilágából, hogy a lelkek mindig igyekeztek közelebb jutni a valóhoz, a nagy igazsághoz, Istenhez. Az a lélek, amely Jézust akkor tette igazán boldoggá, amikor elmondhatta „én és az Atya egy vagyunk“; az a lelki élmény, amelyet Jézus átélt, valahányszor a magányt megtalálta, mutatja meg nekünk benne az igaz embert, mert fölismerjük benne azt a mi ritkán jelentkező énünket, aki szeretné kimondani: „én és az Atya egy vagyunk“.

Az Isten keresésének, a hitélet változatainak nagy jelenetei csak addig élvezhetők, amíg elvontan látjuk és szemléletileg foglalkozunk velük. Mihelyt azonban bele látunk abba a nagy földi Nirvánába, amelyet a keresztény egyház történelme tartogat magának vagy mutogat másnak és mihelyt visszagondolunk a Nazaretre, csakhamar meghalljuk, a keresztről elszállt sóhajt: „én Istenem, én Istenem, miért hagyál el engemet“.

Bizony, bizony mondom, a Jézus evangéliuma, az abból következő lelki üdvvel és boldogsággal együtt keresztre volt feszítve; de következett, ami Jézus halálát is követte, a templom kárpitja

aljáig ketté hasada, a föld megindula, a kősziklák megrepedezének. Ezt a történelem reformációnak, hitújításnak nevezte. Nem volt váratlan a távulról szemlélő előtt, de nagyszerű volt, mert bekövetkezett és csaknem villámgyorsasággal, a villámnak tudományosan felfogott és alkalmazott fényével, rávilágított a lelkekre és lőn új élet, új tavasz, új pünköszt, új feltámadás. Bármilyen körülírást alkalmazhatunk, hogy magunkkal elképzeltessük.

De, mt. ünneplő gyülekezet, nekünk a hitigazságok kutatása mai föladatunk. Maradjunk tárgyunk mellett és vegyük észre a megbízható történelmi adatokból, hogy ámbár Luther az egyház reformját vezette be, mégis valóban új hitet akart teremteni ő is, épp mint utódai. És mindenik Jézust hívta segítségül, de minde-
nik más változattal.

Luther nemcsak közel volt, hanem benne is volt ő a egyházban, épp mint Pál a judaizmusban. Az egyház az üdvözülés kínálta az embernek, de külső eszközök által, Luther is ezt biztosította, de a hit, a Krisztus megváltó áldozatában való hit által.

Ebből önként következett, hogy Luthernek Jézust nem lehetett Istennek tekintenie. Annál kevésbbé volt érdekében, hogy a háromságtan titokzatos homályát igyekezzék elenyésztetni. Ezt mellőzte, hiszen bibliájában hűséggel ragaszkodott az Erazmus görög újtestamentumához, amely kihagyta azt a részt, (I. Ján. 5. r. 7. v.) amely csak a latin bibliákba volt beleillesztve épp a háromságtan igazolására. Kálvin ismét a Melanchton nyomán tartózkodott a háromság emlegetésétől, mindaddig, amig Servetoval került ellentétbe.

A háromság és istenegység hit kérdése 1553-ban jutott az első legnagyobb tragikumához: a Servét megégetéséhez. A reform többi kérdése csöndesen és szerencsésen haladt a maga útján és nagy terjedelmet vett. Az üdvözülés egyik eszközét, a szent jegyeket a sweizi reformátorok emlékjelekké módosították s ezzel visszatértek Jézus élettragédiájának ehhez a megrázó jelenetéhez, melyben a hű mester a hűtelen tanítvánnyal, a nagy lélek az alacsony ármány szövevényében látja magát és azt kell eldöntenie vajjon mivel használ többet az evangéliumi igazságnak és a boldogságnak, *azzal-e*, ha megmenti életét vagy ha szembe néz a *halállal*.

A XVI-ik százban a halálbüntetés egészen korszerű eljárás volt. Aki eszmék és elvek után indult el, erre gondolnia kellett. A mi Dávid Ferencünk a reformáció egyik jeligéjét: a hitet egészen tágas értelemben tette magáévá. Távol állott a lutheri gon-

dolattól. Ő a hitet — az apostol szavai szerint — Isten ajándékának tekintette. Ennyiben már a prófétai értelemben vett isteni kijelentés híve volt. De más viszonylatban s különösen céljai megvalósításában egyenesen Istenre bízta sorsát, jövőjét, szerencséjét. Amit Isten meg akar tenni, azt megteszi, mert arra neki teljes hatalma van. Ebből a gondolatból táplálkozva vallotta, hogy Isten Jézust teljes hatalommal ruházta föl, hogy az ő (Isten) akarátát megvalósítsa itt a földön. Ebből tovább táplálta azt a meggyőződését, hogy ő is eszköz Isten kezében, sőt hirdette, hogy „Isten az ő és társai segítségével fogja kiszabadítani az emberiséget a pápa babiloni fogságából“.

Nyilván következik ebből az elméletből, hogy Dávid Ferenc előtt az istenség teljessége csak az Atyában volt meg, tehát csak őt illeti imádás és istentisztelet. Ez az evangélium tanításának szép és kies folyása. De fölötte nagy hátrányára esett, hogy a protestáns egyházban a háromságtan már elfogadott, befejezett dogma volt s magával szemben találta a hazai és külföldi protestánsokat is. Határtalanul érdekes az a hittudományi harc, amelyet megvívtak. A Dávid diadala folytonos volt mindaddig míg fejedelmi pártfogója, János Zsigmond meg nem halt (1571), mert ezt követőleg elzárták előle a sajtót, el még a kolozsvári szószéket is s ebben nagy része volt Blandrata tudós orvosnak, aki a most már katolikus fejedelem kegyét többre tartotta a Dávid Ferenc hiteseinél, melyekkel sok ellenfelet és erős ellenségeket szerzett magának.

A főkérdés most már Krisztus istensége az unitáriusok között is. A csodálatosan varázsszavú püspököt nem tudta eltéríteni meggyőződésétől az olasz tudós Socino sem, pedig félévig csak az volt föladata Blandrata költségen a püspök házában. A két olasz győzött.

Nem ülünk bíróséket, nem vitatjuk az olasz orvos érdemeit, de meghajtjuk hódolatunk zászlóját a nagy lélek, a hős Dávid Ferenc előtt és mi is elzengjük az unitárius költővel, mit sirvers vagy dicshimnusz gyanánt vésett az örök élet kövére:

„A pápák kardja, mennykövei, a kereszt és a halál képe, semmi hatalom nem fogja az igazságot útjában feltartóztatni.

Azt irtam, amit éreztem s amit érzek bizó lélekkel hirdettem. Megvagyok győződve, hogy az én veztem után a hamis igehirdetők tanai össze fognak omlani.“

„Adja Isten, hogy térjen vissza ismét az igazságban való régi állhatatosság, a világot igazgassa ősi jog és törvény.“

Ez az imaszerű sóhaj nem egy ember fájalmából fakadt, hanem az elfojtott hit és a főpásztor iránti könnyező szeretet és nagyrabecsülés kitörése volt. A gyarló ember a kortárs nagyságát csak akkor kezdi látni, mikor a föld színén csak egy sirhant mutatja, hogy nincs többé.

Dávid Ferenc hatását ezek az eposzi sorok fölényesen igazolják, mert aki írta, (Bogáti Fazakas Miklós) a költő, az ismét igazságot, a nagyrabecsült próféta-főpásztort énekelte.

Hasonló szellemben ítélt és bús sóhajban jósol a másik kortárs, az alföldi püspök Karádi Pál:

„Elvesztettétek az ártatlan embert, kinek a keresztény vallás iránt oly nagyok érdemei. De eljön az idő, midőn Dávid Ferencet, Krisztus ez igaz vértanúját, körmeitekkel a földből is kikaparnátok és az életre vissza hoznátok. Nem érhetett minket az ő elvesztésénél nagyobb veszedelem, amit vajha a kegyelem istene jószágával enyhítené.“ (Idézi Kanyaró: Unitáriusok Magyarországon 104.)

Dávid Ferenc hatalmas egyéniségét két külső momentum élénken bizonyítja. Egyik az a nagy felkészültség, mellyel a trinitárius tábor vele szemben állott a hitvitákon, másik az a szakadatlan harc, amelyet halála után kétszáz esztendő folyása alatt folytattak ellene, illetőleg, az ő szellemében tovább táplált unitárius felfogás ellen.

Először figyeljük meg elítéltetésének hiveire gyakorolt hatását. A világi nemesség nem tartotta elítélendőnek, ami azt is jelentí, hogy Blandrata, Báthori, a fejedelem és a támogatására megjelent jezsuiták fenyegetése megfélemlítette a papság nagy részét. A jelenvoltak között csak egy bátor pap tagadta meg az engedelmességet. A távolmaradott hivek elmenekültek a hazából, egy részük egészen a Dunántulra s ott folytatták az unitárius hit védelmét ez alatt az örök jelszó alatt: csak egy az Isten.

Dávid halála után, jórészt a tankönyv irodalomra szorítkozó unitárius iratok az üdvözülést keres.k, de ugyanazt a teológiát tanítják.

Az ember úgy üdvözül, ha az Atyát, az igaz Istent megismerte. Ennek első hallásra racionálista hatása van s tényleg állandóan ez volt a vád az unitárius vallás ellen.

Mind az unitárius hitélet, mind a gondolkozás, mind az unitáriusok társadalmi viselkedése, épp az ellenkezőt bizonyítja. Ebben

a tekintetben is gyönyörű összhang van Dávid Ferenc között és a későbbi unitáriusok között, Érdemes idézni az Erdélyi Ref. Egyház története íróját (Pokoli József), aki vallja, hogy míg a Dávid ellenfelei az orthodoxok, ahogy akkor nevezték a kálvinhitűeket, állandóan szitkozódtak, kemény, durva kifejezéseket használtak az unitáriusok ellen, ezek mindig türelemmel, nyugodtan feleltek, Istenre bizván, hogy ítéletet tegyen közöttük.

Dávid halála után egyik kitűnő tanítványa rendszerbe foglalta azokat a bibliai tételeket, melyeket az unitáriusok hitök védelmére használtak és azokat, melyekre a trinitáriusok támaszkodtak.

Mértékfölötti az a nagy erőpazarlás, amelyet a hazai és külföldi hittudósok egyideig Dávid ellen, azután az Enyedi könyve ellen folytattak. Erdélyben két református püspök: Melotai és Gelei súlyos kötetekben száz meg száz oldalon keresztül cáfolják az unitáriusok magyarázatait.

Emellett, a Dávidista név alatt szereplő írók, megteremtik a gyönyörű magyar zsoltáirodalmat és énekekben, meg népszerű elméletekben fejtegetik, nagyobbára az Ó-testámentum alapján, az egyisten eszméjét. Ennek igen sajnos következménye lőn, mert Péchi Simon a nagy hebraista, a szombatosság veszedelmét hozta az unitáriusok fejére.

Dávid Ferenc elítéltetése Blandratát igen szomorú sorsra juttatta, amit főleg etikai vonatkozásában érintünk. A birtokkal gazdaggá tett tudós férfi elmenekült sorsa elől. Az a föltevés róla, hogy öngyilkos lett. Socino irodalmilag igyekezett igazolni magát részint erdélyi szerepléséért a Dávid védelmére írt (Defensio) könyvvel szemben, részint a Krisztus imádástan igazolásáért. Valóban nem közönséges tehetsége és meggyőződéses gondolkozása nem eshetik elítélés alá, inkább csak a módszer, mert könyveivel csak bebizonyította, hogy Dávidnak igen erős volt az alapja, mert igaza volt.

Részint a Socino tekintélyének tulajdonítható, hogy az erdélyiek Blandratának engedve, kikérték a lengyelek véleményét, de azután is megmaradt e két unitáriusság közötti kapcsolat. A Rakovi Káté név alatt megjelent lengyel unitárius hitvallás olyan fényes erkölcsi és evangéliumi magaslaton áll, hogy a keresztény Európa hittudósai és számos lélek ebből merített lelki üdvöt és boldogságot. Természetes, hogy Erdélyre is hatása volt. Rövidített alakban, kéziratban használták, mert ez is az ember üdvözülésével foglalkozik. De miután Krisztusról nem a Dávid Ferenc értelmében

tanít, a XVII-ik százban állandóan verseny foly é között és az erdélyi felfogás között. A harcot az erdélyi fejedelmek papjai dönték el. Az unitárius irányzat összetalálkozott a Péchi-féle szombatos-sággal s mert ellenkezett a Blandrata kivánságára kibocsátott unitárius confessióval, amely Krisztus istenségét tanítja, kész volt a veszedelem. Már 1622-ben a kálvinista püspök alá helyezték a háromszéki egyházközségeket, a szombatosághoz ragaszkodókra Udvarhelyszéken is ugyanez a sors jutott.

De e hitet nem lehet elfojtani. 1672-ben újból fölfedezik, hogy az Unitárius Káté ellenkezik az engedélyezett tanítással.

Isten csodája, hogy még élt e hit; de az isteni gondviselés kies forrásvizek mellé vezette ifjainkat Hollandiában, hol a remonstránsoknál megértésre, védelemre és kegyes életfelfogásra találtak.

Ezuttal nehéz volna kimutatni, hogy az unitáriusok között elfogadott textus volt-e: tüőröké és szenvedőké a mennyek országa, de azt végig szemlélhetjük, hogy nemesen türtek és hősiezen szenvedtek. Pedig ezzel szemben az is bizonyos, hogy az unitáriusok az engesztelő áldozati érdemekre nem gondoltak. Talán közel járunk az igazsághoz, ha azt a magyarázatot adjuk, hogy előttük a Jézus példája volt a vonzó és irányító, nem pedig kiontott vére és áldozati bárányképpen szereplése. Ezt megerősítette a Dávid Ferenc börtön-halála.

Érdekes, hogy sem a XVII-ik, sem a XVIII-ik százban nem találkozunk, vagy igen ritkán, a Dávid Ferenc nevével. A mi unitáriusaink kriptounitáriusok voltak s állandóan talált rájuk az a magyarázat, hogy mást hisznek, mint, amit vallanak. Vallani kellett a hivatalosan engedélyezett Káté tanításait s mégis ellenfeleik olyan nagy erőt sejtettek bennök, hogy kétszáz esztendő üldözésével van telítve történetük. Ez egyben azt is jelenti, hogy Erdély hitfelfogása és magyar irodalma nagyon sok kárt vallott az unitárius ajak és unitárius sajtó elnémitásával.

Csodálatos az a krisztusi szellem, amely kihangzik nyilvánosan megjelent könyvükből. A rakovi Káté lengyel írói mondják: „Catechesist irunk, de senkire nem kényszerítünk semmit. Kimondjuk a magunk véleményét, de nem nyomjuk el senkijét. A vallásban élvezze mindenki a saját nézeteit, mi csak azt kívánjuk, hogy engedtessek meg nekünk is, hogy az istenes dolgokban véleményünket nyilváníthassuk anélkül, hogy másokat bántanánk vagy vádolnánk“ (1609).

Ugyanezt mondja majdnem száz évvel később Petrichevich-Horváth Ferenc: „Mi nem disputálunk, semmi mérges szöveget itt senki nem talál. Senkinek a keresztények között ellenkező értelmét, hitét, vallását, mi nem kárhozzatjuk.“ (Apológia.)

És végül szóljon ő, Dávid Ferenc is: „Az mi lelkiismeretünknek az ő bizonyossága vigasztal minket, hogy az mi ellenségünk önmagukban megszegyenülnek, holott nem Istennek igéivel, hanem szidalmakkal vetélkednek velünk. (Rövid Magyarázat, Előljáró beszéd.)

Ha valaki racionálizmussal vádolja az unitáriusokat, én azt mondom, hogy jóval több közöttük a miszticizmus. Olyan erősen megszállva tartja őket a hitökben, tehát Istenökben levő bizalom, hogy azt elvenni, sőt megingatni sem lehet. Aki az unitáriust elakarta hódítani, annak valamely külső eszközt, erőszakot vagy félrevezetést kellett fölhasználni.

A XVIII-ik száz esztendő Erdély unitárius ege fölé sötét felhők árnyát borította. Elég annyit megemlíteni, hogy az unitáriusok előtt nem egyszer állott vészjelként a lét és nem lét kérdése. Az egyház külső történelme a csapások és veszteségek láncolata és mégis olyan erőt sejtettek hitünkben és vallásunkban, hogy csalfa uton, hamisított hittan elfogadásával is kísérleteztek a hivek elhódítására. Nem tudtak diadalmaskodni. Ha a főnemesség megnyerhetéséért egy-egy könnyelmű ifjú elcsábult, az őszintén hívő nép annál szilárdabban megmaradt. Ha azt mondhatjuk, hogy Dávid Ferenc az unitárius hit fanatikussá volt, hasonlóan Aranyosszéktől be Brassóig a nép s csekélyszámú vezérei.

Nem lehetett másképpen, mert az unitárius hitfelfogás táplálékot kapott abban a légkörben, amelyben a filozófusok és tudósok éltek. Titkos erők szerepelnek ott, ahol a szegény lengyel unitáriusok hazát, vagyont hátrahagyva, viszik hitöket, ezt a féltett kincset, mint hajdan a csecsemő Jézust szülői az égi jel intésére, puszták vadonján keresztül.

A XVIII-ik száz e hitnek kevés martirt, de sok menekültet termelt. Most már a németalföldi antitrinitarianus remonstránsok, ezek a mi nagyszerű jöltevőink kétszáz esztendő forgása alatt, ha hazulról Angliába s onnan Mayfloweren Amerikába menekülnek, magukkal viszik ezt a boldogító hitet.

A kegyes anglikán pap sajátkezüleg alája tartotta volna a fáklyát a Priestey írásainak, hogy őt magát is megégesse, de ez a tudós két állam unitárius vallásának lett alapítója.

Chantre tanár 1907-ben Genfben azzal vigasztalja Serveto

utódait: mihelyt Turrentini széttörte a kalvini confessió jármát, a genfi reformált egyház az árminiánizmus irányában kezdett haladni, azután az unitarizmus felé. A 18-ik száz második felétől kezdve a genfi papok nagy többsége unitárius volt.

Kisérhetnők tovább az unitárius szellemnek talaj alatti (undercurrent) haladását, de máris tulterheltük az ünneplő és emléket szentelő közönség figyelmét. Összefoglaljuk a levonható tanulságokat.

Az unitárius gondolkozást állandóan és mindig a hit igazságainak szünetlen keresése, megbecsülése, tisztázása és reménysége jellemezte.

Az unitárius vallás követőit jellemezte a haladásért rajongás és ezerféle nagy küzdelmeik, szenvedéseik, megvettetésük és kigunyoltatásuk közben is soha el nem hagyta a békesség és megbocsátás lelke, mert rendületlen hittek Isten megbocsátó szeretetében és az isteni igazság diadalában.

A dogmai ellentéteket olyan viszonylatba hozta a XIX-ik század filozófiai, tudományos és kritikai felvilágosultsága, hogy az unitárius apologeták nyugodtan szemlélhetik. Elődeik munkája elégtételt kapott. Ez azonban megköveteli a mai s a közelebbi nemzedéktől, hogy tárják föl a rejtve levő kincseket.

Ide irányulnak Emerson szavai: „Bármilyen is legyen az, amit a nagy Gondviselő számunkra tartogat, annak bizonyosan szépítek kell lenni s összhangban az ő műveivel.“

Azt a mécsét, melyet egyszer meggyújtott a nagy alkotó, eloltani többé soha sem lehet. Ide illik Martineau-nak im e tétele: „Ami lehetséges, az mindig létező is, lehet azonban, hogy a benne rejlő szép, igaz és helyes csak később valamikor, századok múlásával fog valóra válni.“

Végül Huxley szavait, melyeket Priestleyre mondott, alkalmazzuk Dávid Ferencre: „Aki arra a szent célra adta életét, hogy a vallásos igazságot terjessze, világosítsa, védelmezze, eretnek s mégis szent volt.“

Ami örökkévaló a Dávid Ferenc életművében.

Irta és felolvasta: **Dr. Varga Béla.**

Az emlékezésnek ünnepét üljük. Vajjon tisztában vagyunk-e kellőképpen a mai emlékünnep fontosságával és jelentőségével?! A történetírásnak még mindig nagy feladatai vannak a Dávid Ferenc hatalmas egyéniségének megvilágítása körül, akiben nemcsak a magyar géniusz, hanem az emberiség szellemi fejlődésének történelme is — kétségkívül — egyik legnagyobb heroszát ünnepelheti. Hogy a Dávid Ferenc neve és alakja nem vonulhatott be még teljes dicsőséggel az emberi művelődés Pantheonába, annak három oka van. Az egyik az, hogy magyar volt, a másik pedig az, hogy egy olyan területen próbálta meg felrázni az emberi gondolkodást, amely még ma is tulnyomó részben Dávid Ferenc előtti korát éli s annyira ragaszkodik ehhez az életéhez, mintha tudná, hogy ha csak egyet lépne előre, azonnal vége lenne; és végül a harmadik ok — amint említettük — az, hogy a történetírás csak részben végezte el a maga munkáját ezen a téren.

Hogy Dávid Ferenc helyét a szellemiség evolúciójában kellőképpen megérthessük, egy pillantást kell vetnünk ennek a fejlődésmenetnek dialektikai útjára.

A nyugateurópai gondolkodás első titánja, Platon, kereste a szellem világában azt, ami elmulthatatlan és örökkévaló. Meg is találta ezt az ideák világában. Az ideák a mi érzéki, tapasztalati világunk fölött lebegnek, térben és időben nincsenek. Az örökkévaló igazságok birodalma ez, amelynek a világ, amelyet mi tapasztalunk, csak gyöngé árnyéka, halvány visszazugárzása. Az igazságoknak ezt a birodalmát transcendensnek nevezik, ami annyit jelent, hogy túl van az emberi tapasztalás határain. Mindaz, ami értékes és maradandó, ebbe a transcendens világba tartozik. Maga az Isten, a legfőbb idea, az örök jóság megtestülése, aki a teremtmények milliárdjait vonzza magához a belőle kiáradó szeretet véghetetlen erejével.

Nagyszerű gondolat, beláthatatlan perspektíva, amilyen csak a világ legnagyobb költőjének, költőfilozófusának, az isteni Platonnak a fejében születhetett meg.

Platon gondolata megadta a problémát az egész európai gondolkodásnak. Az örök feladat megfejtése két ágra szakadt; az egyik kutatta és kutatja az igazság transcendens világának sajátosságait, a másik keresi azt, hogy miképpen tükröződik az igazság az emberi

lélekben, illetve szeretné ezt a transcendens világot az ember lelkéhez, szelleméhez minél közelebb hozni. Ez az utóbbi törekvés idővel annyira merészkedik, hogy a transcendens világ mellett az emberi szellem belső világát is, mint az igazság letéteményesét, egyenjogunak ismeri el, sőt tovább menve, egyenesen azt mondja, hogy az igazságok székhelye és kiinduló pontja, szülőhelye az emberi lélek s az igazságok transcendens világa is az emberi szellem kivetített, maga elé kihelyezett alkotása. Azt az álláspontot, amely az örökkévalónak, az igazságnak a forrását és helyét az emberi szellem alkotásában véli feltalálhatónak, immanensnek, az immanencia álláspontjának nevezik, amely a transcendenssel szemben, amely a kívülállót, az emberi tapasztalatot meghaladót jelenti — az emberben benne rejlőt, az emberi szellem alkotását kívánja jelezni. Az immanencia főkérdése az, hogy miképen tükröződik az isteni igazság az emberi lélekben; vagy úgy is lehet fogalmazni: mi az és hogyan néz ki az, ami az emberben isteni.

Mióta Platon megrajzolta az eszmék világának fenséges birodalmát, mióta világgá röpítette az örök igazságok transcendens rendszerének mérhetetlen erejű koncepcióját, azóta vágyik az emberiség ezt az országot megismerni, magához közelebb hozni, sőt magába beleolvasztani. Igen, egy nagy és hatalmas törekvés az immanencia felé — ez jelzi az útját Platon után a nyugateurópai gondolkodásnak. Ez az immanencia vágy¹ kezdetben gyöngébben, majd erősebben jelentkezik, majd tör és zúz és mindent elnyeléssel fenyeget, majd kiegyezik és megalkuszik, a transcendenssel keveredik, majd elgyöngül, sőt meghal, hogy újra feltámadjon. Ez a vágy örökös és olthatatlan vágya az emberiségnek; kiolthatatlan s megszűnése maga a halál. Annál erősebb, annál hatalmasabb, minél inkább érzi az emberi szellem a maga erejét, hatalmát és értékét. Amint az öntudat erősbbödik és izmosul, a harc heve is fokozódik s ostromolja az igazságok örök birodalmát, mert szeretné felszívni magába, nem megszüntetni, hanem magába átömlesztetni, részesévé lenni. Valóban isteni színjátéka ez az emberi szellemnek: küzdelem Istenért vagy az Istennel szemben, de amikor az Isten ellen, akkor is mindig és mindig csak Istenért, az isteniért.

Az első lépést ebben a küzdelemben Aristoteles tette meg s ha nem is oldja meg a kérdést, már megalkotja a fejlődésnek és

---

¹ V. ö. Boda István: Immanens és transcedens ideáлизmus, Athenaeum, 1928. évf., 208. l.

az organizmusnak a fogalmát — az immanencia eme két leghatalmasabb küzdő fegyverét.

Jézus fellépése forduló pontot jelent ebben a küzdelemben. Ő már egészen közel hozta az emberi lélekhez a transcendens világát. Az ő koncepciója immár nem filozófiai, gondolata nem a fogalmak hierarchiájának örökkévalóságára utal, hanem a reflexió helyett az érzésre, az értelmi konstrukciók helyett Istenre és megalkotja az Istenországának, mint a szellemi értékek foglalatának nagyszerű eszményét. Jézus tanításaiban csodálatosan kibékül a transcendens világ az immanenssel s Istenországa mellett meglátja a szenvedő, boldogtalan, de a lelki megváltásra és újjászülétesre képes embert; felismeri a szellem értékét s a fejlődésre a tökéletesedésre való alkalmatosságát. Megadja az útmutatást, hogy miként lehet valaki Istenországának igazi polgárává s reámutat arra, hogy a megvalósulás lehetősége a lélekben, „ti bennetek vagyon“ s ebben a mondásában az immanens gondolat talán a világon is először tör egészen öntudatosan felszínre. Mert hiába mondják, — mondja Böhm K. — hogy Jézus nem e földi viszonyokban vélte megvalósíthatónak az ideális szeretetet, Istennek országát. Jézus az ő kis körében megvalósíthatónak tartotta és kötelességévé tette tanítványainak.¹

Jézus halála és vissza nem térése meggyöngíti az immanencia felé törekvést s Pál apostolnál már hatalmas lépéssel indul meg a kereszténység abban az irányban, hogy teljesen transcendenssé legyen.

Kétségtelen, hogy magukban az evangéliumokban szinte tulnyomó a transcendens elem. A transcendentista történetíró, mondja Nagy József, igazában véve mindig legendát ír. Nem a köznapi, a mindenkivel közös események érdeklik elsősorban hőse életében, hanem azok a mozzanatok, amelyekben tisztán megérezhető módon átsugárzik hősén az őt cselekvéseiben irányító transcendens világ. Ezért az evangéliumok igen sok helyén Jézus életének sok eseménye a természetfeletti fényében jelenik meg előttünk.² A tulvilág fénye itt is ott is felragyog már az evangéliumokban. Pál apostolnál ezekből a sugarakból finom szövet lesz, egész teológiai rendszer.

A keresztény vallásos érzület tehát elég hamar átalakult hitté.

---

¹ L. Böhm K.: Az értékelés phaenomenológiája a XVI. századig. Athenaeum, 1913. évf. 25. l.

² L. Nagy József: A fejlődés eszméje c. tanulmányát. Athenaeum, 1929. évf. 16 l.

A további lépés az egyházzá alakulás, azután jön a dogma s végül a teológia (l. Böhm i. m. 16 l.). Ezek azok a lépések, amelyek a kereszténységet néhány századdal Jézus halála után szinte egyoldaluan a transcendens irányba sodorják. A középpont és az alap a vallásos érzület. Amíg ez dominált, addig a kereszténységben az immanencia, a befelé való vallásosság megfelelő módon érvényesült, mihelyt azonban megindul az említett fejlődési folyamat, mindinkább háttérbe szorul. A középkori kereszténységet már az egyház és a dogmák uralma jellemzi. Maga a filozófia az egyház szolgálatába áll s kialakul a középkori racionalizmus nagyszerű épülete a scholasztika filozófiában. A dogmák közül csak egyet emelünk ki, amely az egész keresztény gondolkodásra döntő jelentőségűvé lett: Jézusnak Istenné emelését a niceai zsinaton. A kereszténység útja ezzel kizárólag a transcendencia felé vezet. Az első három század még küzd ez ellen. Úgy látszik azonban, hogy a századok lelkében élő vágy erősebb volt a transcendens irányban, mint megfordítva. Ez többé-kevésbé meg is érthető. A keresztény világ sokáig várta Jézus visszatérését, várta a csodát s mivel ez nem következett be, ő maga csinált magának egy csodát. S ezzel a transcendens álláspont megkezdte hódító körútját.

Az immanencia halvány mécsese csak itt-ott lobban fel zárdák mélyén, elvonult lelkek titkos kamrájában. Azokat, akiket nem elégitett ki a kereszténységnek a teológiai dogmákon felépített épülete — misztikusoknak nevezik. Misztikusok azok, akik a maguk sajátos, egyéni útjain igyekeztek Isten közelébe férközni s nem pusztán azokon, amelyeket az egyház előírt. A római egyháznak ezek között a misztikusok között is sok szentje van, pedig ezek az emberek, ha öntudatlanul is, külön úton keresték hitbeli kielégedésüket s fentartották és ápolták a keresztény lelkületben azt, ami minden egyháznak és teológiának egyetlen alapja: az egyéni, belső vallásos érzést. Így ebben a törekvésben, a misztikusokban él mintegy lappangva tovább az immanenciára való vágy egy egészen sajátos megnyilvánulása.

A XV. század ismét fölfedezi az embert anatómiailag és társadalmilag, a XVI. század pedig fölfedezi vallásilag is. S itt elérte a kereszténység nagy ujjalakulásához, a reformációhoz.

A reformáció tulajdonképpen nem egyéb, mint a transcendencia következtében az emberi lélek belső világától elszakított kereszténység közelebb hozása magához az emberhez. A reformáció tehát a keresztény vallásosságnak immanens részét ismét polgár-

joghoz akarta segíteni s ebben áll mérhetetlen jelentősége az emberi szellem fejlődésében. A reformáció evvel a munkával olyan nehéz feladatra vállalkozott, amelyet nem tudott teljesen megoldani; igaz, hogy nem is mert radikálisan hozzányulni. Magának Luthernek, a reformáció legkimagaslóbb alakjának szándékában sem volt a római egyháztól elszakadni. Reformátori pályája azt mutatja, hogy külső körülmények kényszerítették ki belőle azt, ami tudatlanul benne volt s amelyek létrejövéséhez egyfelől hatalmas egyénisége, másfelől következetessége és a kor haladása segítette.¹ Mégis az ő homlokát övezi a reformáció dicsősége, mert jogaihoz segítette vallási téren is az emberit s a saját lelkében igyekezett megkeresni azt, ami vallásos ideáljának megfelelt. Legalább formailag érvényre tudta juttatni az egyén jogait az objektív igazságok letéteményeseként szereplő katolikus egyházzal szemben.

Érdekes azonban, hogy míg az egyéni öntudatosságot Luther minden vonalon teljes erővel akarta, addig a vallás és a teológia területén sokkal nehezebben mozog. Individualizmusa sok új és világalakító eszmének válik forrásává s Istent a személyes hit által közelebb hozza az ember világához, de a kereszténység dogmái transcendenciáját alig meri érinteni s a pápa helyett a bibliát teszi meg kizárólagos tekintélynek.

Kálvin egy pár lépéssel tovább ment ugyan Luthernél a dogmai kérdésekben, ezzel szemben azonban az immanencia előre törő gondolatát, mely Luthernél jelentkezett, letörte s talán abbéli gondoskodásában, hogy a reformáció műve ezen az úton széthull és megsemmisül, a bibliának és saját magának a végletekig fokozott tekintélyvel alkotta meg az egyházat, amelynek erejével a protestantizmust igyekezett megmenteni. Kálvin a konzerváló erő a protestantizmusban; ő az egyház alapító, igazi protestáns pápa. Dilthey megjegyzi róla, hogy egész irodalmi működése, akárcsak a nagy egyházatyáké és a pápáké, eszköze volt regimentális működésének.² Kálvin az eredeti protestáns eszmét, a kereszténység immanenssé levését, határozottan feltartóztatta utjában. Az embert visszavetette csaknem abba a tehetetlenségbe, amelyben a reformáció előtt volt s ezáltal a kereszténység reformációjának mérlegét öntudatos erővel ismét a transcendentizmus felé billentette, ahonnan pedig Luther fellépése következtében kezdett kimozdulni.

¹ V. ö. Czakó Ambro: A protestantizmus szelleme. 15 lap.

² Idézve Czakó i. művében. 57 l.

Dávid Ferencnek akkor, amikor reformátori munkáját megkezdette, bizonyára sejtelve sem volt arról, hogy neki jutott az úttörő munka abban a tekintetben, hogy a reformáció és a protestantizmus célját — bár in idea — megvalósítsa s a keresztény eszmében a transcendens mellett az immanens elemet is érvényre juttassa. A transcendens *mellett* — ezt hangsúlyozni kívánjuk, mert a Dávid Ferenc műve s az a szellemi áramlat, amely őt mintegy igazolva — a XVII. XVIII. és XIX. században megindult s az ú. n. szabadelvű kereszténységben nyert kifejezést, sohasem nyult hozzá ahhoz, ami a kereszténységben valóban transcendens s csak azt tette benne immanenssé, ami nem is lehetett soha más.

Dávid Ferenc munkássága második felében belátta azt, hogy az egész hitújítás csak fél munka lehet, ha nem veszik revízió alá azokat a dogmákat, amelyek az evangéliumi kereszténységben az idők folyamán — természetesen mindig a korszellem és az emberi lelki szükséglet folyamányaként — hozzátapadtak. Természetesen — mondjuk — mert a szellemi élet fejlődésében, ha olykor nehezen ismerjük is fel, szigorú logika uralkodik. Bizonyos dolgok, a világnézetek strukturái nem önkényes alkotások, hanem a fejlődés törvényszerűségének megnyilatkozásai. A Dávid Ferenc fellépése és munkája ép oly szükségképeni eredménye a hitújítás mozgalmának, mint ahogy szükségképeninek kell látnunk a kereszténység első dogmáinak megalkotását. Dávid Ferenc, ha nem is tisztán a saját indításából, hanem külföldi hatások alatt, de hozzá mert nyulni a dogmatika theologia alapvető tételeihez, amit reformator elődei nem is próbáltak megtenni. Leemeli a keresztény tant, legalább is részben, de mindenesetre lényegében arról az alapról, amelyen azelőtt nyugodott s új alapokra helyezi. Ebben áll korszakalkotó jelentősége. Hogy ez neki sem ment könnyen, arról meggyőző teológiai gondolkodásának lassú és küzdelmes fejlődése, amely egyéniségének adottsága következtében nem végződhetett egybeüttl, mint ahogyan valóban végződött.

A Dávid Ferenc munkája — eszmeileg, ha dogmailag nem is — tulajdonképen a reformációnak lutheri eredményeihez fűződik s ezen az alapon jut el a protestans elvnek teljes és tökéletes befejezéséhez az által, hogy az embert, az egyéniség jogát, erkölcsi értékét a keresztény dogmatika gyökeres átfarmálása útján az őt megillető helyre juttatja, anélkül, amint említettük, hogy a keresztény eszme transcendens részeit érintette volna. Sokkal inkább benne élt a XVI. század kereszténységének szellemében, hogy erre

gondolhatott volna is. Hogy a racionalizmus és a humanizmus idővel ezt a transcendenciát is kikezdte, az egészen más elbírálás alá esik. Erről Dávid Ferenc igazán nem tehet. Ő a kereszténységet gazdagabbá akarta tenni és tette is azáltal, hogy a paulinizmuson is túl az evangéliumhoz fordulva, igyekezett jogaiba visszahelyezni a keresztény eszmének immanens vonását, az emberi lelket, az emberi méltóságot, amelyről Jézus oly sokszor tett bizonyosságot. Nem érthetjük tehát, hogy miért mondja őt Ravasz László Homiletikájában¹ „destruktív“-nak! Ha a Dávid Ferenc munkája destruktív, akkor ezt az egész protestantizmusról el lehet mondani bátran. Mi az ő gondolatmenetében és életmunkája eredményében a hamisítatlan protestantizmus valóban konstruktív szintézisét látjuk, amely a transcendens elemnek az immanenssel való tökéletes harmoniáját prófétai előrelátással megteremtette. A XIX. és XX. század vallástudományi munkája, amit csak a kereszténység keretein belül is végzett, fényesen igazolja azt az elvet, hogy a kereszténység, ha valóban missziót akar teljesíteni az emberiség kulturális haladásában s ha valóban lényező akar maradni az eszmék fejlődésének vonalában, meg kell, hogy adja Istennek, ami az Istené, de az embernek is, ami az emberé, ami Jézus intencióját teljesen fedi.

A másik kifogás Dávid Ferenc munkájára és az azt követő vallásos szellemi áramlatra az, hogy racionalista vagyis egyoldalúan juttatja érvényre az ész, a józan gondolkodás szerepét a hit dolgaiban is. Az bizonyos, hogy Dávid Ferencet munkája végrehajtásában nagyban segítette az, hogy mert gondolkodni olyan dolgokról, amelyek az addigi elbírálás szerint meghaladják az emberi gondolkodás határait. Ez azonban semmiesetre sem befolyásolta nála a vallásos érzésnek minél bensőségesebb megnyilatkozását. Kétségtelen dolog továbbá, hogy Dávid Ferenc egész munkájában s abban a vallásos irányzatban, amely az ő nyomában fakadt, a józan észnek nagyobb szerep jut, mint a kereszténység más árnyalatainál. Az unitarizmusban a józan ész mintegy összekötő kapcsolócsá lett a kereszténység immanens és transcendens alkotó elemei között. De talán épen ennek tulajdonítható, hogy az unitarizmus, noha irányzatából erre lehetne következtetni, sohasem merült bele az immanenciának, a subjektív vallásosságnak abba az egyoldalúságába, amelyet misztikának nevezünk. Tudjuk már, hogy a közép-

¹ L. Ravasz László: Homiletika 1915. 190 l.

korban sokszor felütötte fejét a misztikus áramlat. Luther és Kalvin a misztikus vallásos élményeknek semmi különös jelentőséget nem tulajdonítottak. Maga Kálvin tagadja a misztikának kijelentés-szerű értékét. És mégis a lutherizmus és a kálvinizmus területén már a XVII. században ugyancsak felburjánzik a misztika s még az egyház is kénytelen elnézni, mert nem tud mást tenni. Ez később szektáskodásra is vezetett. Az unitárizmus kebelében ilyen kilengések nem történtek s ezt a józan ész áldásos és építő befolyásának kell tulajdonítanunk. Mert csak a józan ész akadályozhatja meg akár a transcendens, akár pedig a subjektív oldalon az emberi szellem méltóságához nem illő kilengéseket. A vallás mindig az egész embert követeli s a szellemiség egészére apellál. Lehetetlen tehát az észet és a gondolkodást kizárni belőle. A XVIII. század racionalizmusa ellen sok mindent fel lehet hozni. A józan ész tisztító munkájának azonban meg voltak a maga érdemei a vallás és a tudomány terén egyaránt s azért minden olyan törekvés, amely a józan gondolkodást ki akarja tiltani a vallás területéről, hasonlít ahoz az öreghez, aki az ág végén ülve gyanutlanul fűrészeli a fát saját maga alatt. Az egyoldalúság minden téren veszedelmes akár a racionalizmus, akár az irracionalizmus terén mutatkozik.

Nem tudunk ellenállani annak a gondolatnak, hogy a Dávid Ferenc munkáját ne hasonlítsuk össze bár főbb vonásaiban a Kant munkájával. Amit Kant végrehajtott a gondolkodás minden területén megnyilatkozó dogmatizmussal szemben, ugyanazt tette Dávid Ferenc a teológiai gondolkodás terén. Dávid Ferenc a teológiai kriticismus megalapítója. Az a teológiai gondolkodás, amelyet ő inaugurált, ép úgy szembe fordul a keresztény dogmatizmussal, mint Kant ismerettana a dogmatikus metafizikával. Dávid koncepciójában az emberi akarat erkölcsi meghatározottsága ép úgy előtérbe nyomul szükségképen, mint Kantnál. Kantnak a kereszténységről való egész felfogása a paulinizmuson keresztül egyenesen az evangéliumhoz nyul vissza, Dávidnál hasonlóképen. És még csak egyet. Kantot a porosz miniszter eltiltotta minden olyan előadástól, amely a vallással összefüggésben áll; a XIX. század elején még úgy emlegették őt, mint a protestantizmus filozófusát, most azonban már kereszténynek sem akarják elismerni és sokan Isten-tagadónak nevezik azt az embert, aki az erkölcsi világrend tudományos megalapozásában a legfelségesebb művekkel ajándékozta meg az emberiséget. Vajjon nem ez lett a sorsa Dávid Ferenc-

nek is, akitől némelyek még a keresztény címet is szívesen elvitatnák.

Dávid Ferencnek nem volt ideje, hogy nagy reformatori tetteinek következményeit elméletileg is kifejtse és megörökítse. Hogy azonban ezekkel teljesen tisztában volt, azt mutatja az a két gyakorlati megvalósítás, amelyet csodálatos gyorsasággal vitt keresztül az országgyűlés, politikai téren, kétségtelenül az ő szellemének hatására, az ő intenciói szerint. A tordai országgyűlésre célozunk, amely 1568-ban törvénybe iktatta a vallásszabadságot, kimondván, hogy a prédikátorok minden helyen hirdethetik az evangéliumot, ki ki az ő értelme szerint és a község, ha venni akarja jó, ha nem, senki rá ne kényszerítse. Nem engedtetik meg senkinek, hogy a tanításért bárkit is fogsággal vagy helyétől megfosztással fenyegetsen, mert a hit Istennek ajándéka.

A magyar geniusznak ilyen fellángolása talán egyszer sem volt. Nagynak tartjuk azért, mert egyetemesen emberi. Azonban ez a láng is elmúlt ép oly hamar, mint általában a magyar lángok. De mindenesetre egy történelmi dokumentum, amelyet legalább is nem szabad elfelejtenünk.

Azokat a következményeket, amelyek Dávid Ferenc teológiai téren véghezvitt munkájának logikus folyományai, a vallásnak és az emberi szellem egyéb alkotásainak területén a XVIII. és a XIX. század vallásos és tudós geniuszai tették valósággá. Mert mi az, amit az immanentizmus ad a világnak. Legelőször az individualizmus, amely az egyén értékéről vallott felfogás eredménye. Azután a lelkiismeret szabadsága és a belőle fakadó szabad kutatás és végül a vallásos türelmesség; politikai téren pedig ez adja a világnak a modern demokrácia eszméit: a szabadság, az egyenlőség, a népszuverénitás gondolatát, amelyek mind üresek maradnak, ha elveszük belőlük az őket tápláló isteni immanencia hitét.¹

Mindezek közül a következmények közül bennünket az első három érdekel.

Az individualizmus az egyén belső, lelki értékeit emeli ki abból a mindent nivelláló és általánosító szürkeségből, amelybe az egyoldaluan transcendens álláspont süllyeszti. Az individualizmus eszméje a protestantizmus megalapítása óta az évszázadok folyamán csodálatosan meggyarapodott és meggazdagodott tartalmában. Ma már nem is individualizmus, hanem perszonalizmus. Az egyéniség

---

¹ V. ö. Nagy József i. cikke 48. és 49. lap.

elve, mely eleinte igen sok negatív vonást is foglalt magában, ma már mint a személyiség elve vonult be a szellemi tudományok minden ágába. A személyiség többet és mélyebbet jelent, mint az individuum. A perszonalizmus nem jelent többé csapongó szubjektívizmust, nem jelenti az egyénnek, mint ilyennek, istenítését. A személyiség ott kezdődik, amikor az egyes fölfedezi magában az egyetemes törvényszerűséget, amikor tehetségeit egyén fölötti célok szolgálatába állítja, amikor az ő természeti adottsága átszellemül s vallás-erkölcsileg is meghatározva a szellemiségnek egy magasabb, egyetemesebb szférájába kerül. A személyiség magában hordja a keresztény istenfiúság eszményét, amint magyar apostola Schneller István olyan találóan kiemeli. Ma már ismerünk egész filozófiai rendszert, amely a személyiség központi elvén épül föl s ilyennek nevezi is magát.

Az unitarizmusnak szükségképpen a személyiség élvén kell felépülnie és nem a pusztán individualizmuson. Ez utóbbin különben fel sem épülhet semmiféle vallás-erkölcsi közösség. Az individualizmus maga inkább elkülönöz, elválaszt és sokszor az egyéneknek a közösség fölébe növekedését eredményezi, helytelenül értelmezve. Az igazi individualizmus vagy personalizmus a fölötte álló transzcendens értékeknek — legyenek ezek akár vallásiak, akár társadalmi természetűek — és a benne rejlő inmanens értékeknek harmonikus kifejezője s vallásilag és erkölcsileg meghatározott belső szabadságánál fogva olyan törvényeket szab a maga számára, amely a jézusi istenfiúságnak és az erkölcsi eszménynek nem mondhat ellent. Ha az unitáriusok ilyen értelemben kívánnak individualistáknak neveztetni, akkor valóban törekedniök kell ennek megvalósítására.

A lelkiismereti szabadságnak két oldala van. Az egyik vonatkozik a hitre, a másik az erkölcs spontán megvalósítására. Ahol a hit kérdéseiben szabad a lelkiismeret, ott eo ipso meg kell erősödni az autonóm erkölcsi felelősség érzetének, amely így elfoglalja méltó helyét a vallás mellett. Ennek az elvnek klasszikus képviselője *Channing*, aki az unitárius gondolatnak nemcsak vallási, hanem speciálisan erkölcsi oldalát domborítja ki, de emellett levonja a társadalmi kérdésekben is mindazokat a konzekvenciákat, amelyet az unitarizmusnak az emberi méltóságról alkotott felfogása megkövetel. Bunsen azt mondja Channingről, hogy a XIX. század legnagyobb prófétája, Renan pedig a XIX. század szentjének nevezte. Vagy említsük-e a Martineau nevét, aki éppen a teológia

terén mélyítette el az immanencia gondolatát, tovább építve és a filozófia fegyvertárával is alátámasztva a Dávid Ferenc kezdeményezését. Pfleiderer Ottó a XIX. század egyik legnagyobb vallásos egyéniségének nevezi őt. Talán nála is nagyobb Dosztojevszki, aki még mélyebben és a küzdő és szenvedő emberi lélek mélységeinek feltárásával interpretálja az immanencia eszméjét s a lelkiismeretet tartja a halhatatlanság legfontosabb bizonyítékának.

És végül a vallásos türelmesség az előbbi feltételeknek: a perszonalizmusnak és a lelkiismereti szabadságnak logikus következménye. Dávid Ferenc mintaképe volt ennek. Vitatkozásaiban is mindig türelmes, sőt finom, ami abban a korban ritkaság. A tordai országgyűlés idézett határozata a legszebb történelmi megörökítése ennek. Az unitárizmushoz nem tapad vér és könny, amelyet a valóságos türelmetlenség fakaszt s ebben a tekintetben mindenesetre kiállotta a jézusi értelemben vett keresztény elnevezés történelmi próbáját.

Mennyire megfogytakozott a vallásos türelmesség mindjárt János Zsigmond halála után Báthori István alatt s milyen szegényes volt a nagy Bethlen Gábor idejében is. Ha Erdély semmit sem adott volna a magyar nemzetnek, mint az 1568-iki országgyűlés határozatát, akkor is, ma is Dávid Ferenc a legnagyobb és a legaktuálisabb tanítója elsősorban a magyarságnak, de minden más népnek is.

*

Egyik jeles protestáns egyházfő egyik művében Dávid Ferencel kapcsolatban a következőket mondja: Ha Dávid Ferencet unitáriusnak nevezük, bár e felekezet egyszer exkommunikálta őt s most ő exkommunikálná e felekezetet — mindenesetre legnagyobb volt közöttük s a kor egyik legnagyobb kulturhősévé magasztosul.¹

Azt tudjuk, hogy Blandrata György 1579-ben 25 unitárius pappal együtt, kik még egy tized részét sem alkották az egésznek elszakadt Dávid Ferentől egyrészt, mert féltette saját magát, de másrészt talán, mert diplomata létére úgy gondolta, hogy ilyen módon inkább biztosíthatja — az addig elért eredmények egy részének alapján — az egyház fennmaradását. Erre vonatkozik a fenti állítás, hogy e felekezet egyszer exkommunikálta Dávid Ferencet. Az azonban, hogy most Dávid Ferenc exkommunikálná e felekezetet — szerző magán véleménye. Ha azonban már ki van

---

¹ L. Ravasz i. m. 197.

nyomtatva s ha lekicsinylés is akar lenni, foglalkoznunk kell vele, hátha hasznunkra fordíthatjuk.

Szerző bizonyára azért kockáztatta meg említett ötletét, mert úgy gondolta, hogy a mai unitárizmus már annyira elhagyta az orthodox teológiát, annyira nem esküszik a biblia minden szavára és betűjére s a kijelentés egyszeri és egyetlen voltára, annyira telítve van a XVIII. század racionalizmusának szellemével, hogy Dávid Ferenc, aki minden haladása és eretneksége mellett is benne élt a XVI. század levegőjében, reá sem ismerne. Némi igazság lehet ebben a gondolatmenetben, de nem a szerző javára, avagy következtetésének igazolására. Lássuk, miért?!

Egy jó katolikus ember bizonyára nem hisz és nem hihet se többet se kevesebbet, mint amit az egyház megállapított. Úgy látszik, hogy egy jó orthodox protestánsnak sem lehet a hit kérdéseiben tovább mennie a XVI. századnál. A Dávid Ferenc követője azonban semmi esetre sem teheti meg azt, hogy megálljon ott, ahol Dávid Ferenc. Egyenesen megtagadása volna a Dávid Ferenc szellemének, egész lényének, élete nagy művének, ha követői az elmúlt 350 esztendő alatt egy jöttát sem mozdultak volna a XVI. század szellemétől. Dávid Ferenc munkája nem kizárólag csak arra célozott, hogy legyen egy felekezet, amely mindenben esküszik reá s szemet huny a szellemi élet minden irányú haladása előtt. Nála a személyiség, az igazság keresése a dogma fölött áll. Egész gondolatvilágát a fejlődés speciálisan immanens eszméje határozza meg. Dávid Ferencet megérteni és követni nem azt jelenti, hogy behuzódva a felekezetiesség szűkös korlátai közé, esküdjünk minden szavára, hanem azt, hogy szüntelenül törekedjünk az evangéliumi igazságnak csakis az egyetemes kereszténység legmagasabb álláspontján megnyilatkozó, felekezetfölötti megértésére és megvalósítására. Ez megvalósítható egyrészt az ismeret útján, mert amint az írás mondja: „Megismeritek az igazságot és az igazság szabadokká teszen titeket“, másfelől az erkölcsi tökéletesedés útján, amelyre Jézus is felhív, amikor azt mondja: „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok tökéletes“. Azért az unitárizmusban távolról sem olyan kizárólagos az „egyház“ jelentősége — mely mindig bizonyos megkötöttséget jelent — mint akár a catholicismusban, akár az orthodox protestáns felekezeteknél. Semmiféle egyház nem lehet személyiség nélkül. Ennek a szempontnak az unitárizmusban teljesen érvényre kell jutnia, ami viszont nagy mértékben megköveteli a fokozott vallásos és erkölcsi fegyelmezettséget és felelősséget hiveitől.

Mindebből megérthető, hogy aki a Dávid Ferenc szellemétől van áthatva, annak nem szabad elzárkóznia a szellemi életnek semmi olyan megnyilatkozásától, amely a vallásos felfogást és az erkölcsi életet mélyebbé teheti. Az unitárius eszmének éppen ezért gazdagodnia és gyarapodnia kellett mindával, amit az elmúlt századok akár az evangélium szellemének helyes megértésére vagy az erkölcsi eszmény tisztázására megalkottak. E tekintetben elég a már említett Channingre és Martineaura utalnunk. A történelem tanúsága szerint minden olyan korszak, amely kizárólagosan csak a vallásra irányozza tekintetét, nemcsak gátlólag hat a kultúra más területeire, hanem magának a vallásos életnek elkülsőítésére és megbénítására szolgál.

Éppen ezért igaztalanok találjuk azt az ötletet, hogy Dávid Ferenc exkommunikálná a mai unitárizmust. De mindettől eltekintve, igazságtalanok és megtévesztőnek tartjuk ezt a megállapítást azért is, mert nem ismerjük el — még föltételelesen sem — a Dávid Ferenc exkommunikálási jogát, aminthogy nem ismerjük el sem a Loyoláét, sem a Kálvinét. A kereszténységnek nem az a kriteriuma, hogy valaki milyen hívő tagja egyik másik felekezetnek.¹ A mi mai kereszténységünknek, keresztény mivoltunk megítélésének egyetlen egy forma van s ez Jézus Krisztus. A kérdés nem az, hogy mit szólna a mai unitárizmushoz Dávid Ferenc, hanem az, hogy mit szólna Jézus akár ehez, akár ahoz a felekezethez a maga szempontjából és az ő megítélése szerint. Dosztojevszki: A Karamazov Testvérek c. regényében Jézus megjelenik egy főfő hitvédő előtt, aki a kereszténység képviselője. A nagy inkvizitor sokat beszél, Jézus azonban egy szót sem szól, ott hagyja. Ebből mindenesetre egyet megtanulhatunk és pedig azt, hogy nagyon távol állunk mindannyian Jézustól és hogy még a legtisztább és legönzetlenebb felekezeti elfogultság sem fog elvezetni hozzá soha!

*

Tisztelt Közönség! A mi mai lelki berendezettségünk olyan, hogy a sirhantok mellett is többet elmélkedünk, mint amennyit

---

¹ Ebben a tekintetben az egyházak nagysága vagy kicsinysége sem lehet döntő, mert igazat kell adnunk az immanencia legnagyobb magyar filozófusának, Böhm K.-nak, hogy a hívők száma nem bizonyít a vallás magasabb foka mellett, sőt hajlandó volnék ezt hinni, mondja, hogy legnemesebb vallásforma a legkevesebb hívőt számlálja — amint ez a priori világos (l. i. m. 20. l.).

kesergünk. Ez a reflexiós hangulat hozta ki belőlem az elmondott gondolatokat. Szolgáljanak emlékeztetőül annak a férfiúnak halálára, akit 350 évvel ezelőtt az elfogultság és a gyűlölet börtönbe záratott.

Sok martirja van az emberiségnek, akik azért haltak meg, mert többet, jobbat és szebbet akartak, mint kortársaik; akiket halálra küldtek, mert nem értették meg őket. Nekünk hinniük kell, hogy a martirok nem haltak meg hiába és rajta kell lennünk, hogy halálukat a szeretet és a megértés megszentelő érzéseivel engeszteljük ki.

IV. Az unitárius lelkész kör közgyűlésében.

Dávid Ferenc és mi.

Elnöki megnyitó, mondotta : **Kovács Lajos.**

Tisztelendő Lelkészkeri Közgyűlés ! Kedves szolgatársaim ! Az áhítat percei után, midőn lelkünk énekszóban és imádságban Istenhez emelkedve, imádkozva is hódolt a Dávid Ferenc nagy szellemének, kartársi szeretettel köszöntöm mindazokat, akik évi közgyűlésünkön megjelentek s felhasználva az alkalmat, emlékezni hívom szolgatársaimat . . .

Pár nap múlva 350 esztendeje lesz annak, hogy Dávid Ferenc, unitárius egyházunk halhatatlan emlékü apostola, megalapítója és első püspöke, földi pályafutását a dévai várban bevégezte.

A nevezetes évfordulón egész unitárius egyházunk diszruhát ölt magára s lelkileg is ünnepre készül. Az emlékezés fényénél fel akarja ujítani azt a szellemet, mely a XVI. században a lelki haladás és a hitszabadság lobogóját olyan magasra emelte, hogy századok múlva is aránylag kevesen közelítik meg azt. Maga elé idézi azt a lelket, melynek hatására a hitvilág továbbhaladásának, a szellemi élet fejlődésének olyan messzevivő útja nyílt meg, melyre méltó elhatározással és tiszta meggyőződéssel rálépni: még ma sem mutat elég megértést és elég bátorságot a világ.

Nem kutatom, vajjon a véletlen műve-é, hogy egyházunk ünneplésében a hódoló emlékezésre az első lépés nekünk, unitárius lelkészeknek jut osztályrészül; avagy csupán az évek folyamán kialakult hagyományos sorrend szolgáltatja a magyarázatot ahhoz, hogy a mindezideig legtisztább hit hirdetőjének méltatására

az első szó a mi ajkunkon hangzik el?! Azonban még tervszerű rendezés mellett is természetesnek látszik, hogy a legelső és legnagyobb magyar unitárius lelkész emlékének megújuló dicsősége előtt az első hódolók a ma élő unitárius lelkészek legyenek.

Első sorban kétségtelenül mi vagyunk a Dávid Ferenc hitvilágának örökösei és szellemének elhívott hirdetői. Nekünk kell nagy megbízatásunk teljes tudatában igazolnunk, hogy a világ elfogulatlan ítélete Dávid Ferencet ma már a nagy reformátorok közé számítja.

A történelem méltán hirdeti *Luther Márton* nagyságát, kinek jámbor lelkülete a jellem határozottságával, mély vallásossága tisztultabb felfogással, igazságérzete megfélemlítést nem ismerő elszánt bátorsággal párosulva, feltarthatatlan lökést adott a régóta vajdó, vallásos megújódásra váró keresztény hitéletnek, amit világtörténeti eseménnyé fejlesztett a lelki világ kedvező alakulása.

Elismerjük a *Zwingli* szellemi kiválóságát és szintén kezdeményező érdemeit, aki — ha tovább él — ifjú lelkesedésével, világos ítéletével, reformatori elhívottságával talán olyan irányba terelhetette volna a hitújítás megindult mozgalmát, mely a keresztény eszméket a tiszta és igaz liberálizmus alapján a maga idején juttatja érvényre.

Nem kicsinyeljük a *Kálvin* szervező erejét, aki makacs szívósságával és nem közönséges szellemi képességeivel, türelmetlen, sőt kiméletlen magatartásával olyan hatalmat biztosított céljai számára, aminél fogva még a reformáció természetes evolúciójának lényegében való megakasztása is érdemévé vált.

És tisztelettel gondolunk a többi nagyokra, kik a hiteszme tisztaságának és a vallásos felvilágosodásnak valamilyen formában szolgálatot tettek. De a nagyok mellé, a nagy reformátorok sorába meggyőződésünk szerint méltán és jogosan állítjuk oda Dávid Ferencet. Nem azért, mert kezdette, hanem azért, mert a reformációt a mindezideig elgondolható emberi tökéletességgel a vallásos gondolkozás oly magas fokára emelte és fejlesztette, ahova a világ — úgy látszik — nagyon lassú lépésekben tud eljutni. Ha merészek akarnánk lenni s az örök fejlődésben való hitünk a kijelentéstől vissza nem riasztana, azt mondanók, hogy bár Dávid Ferenc a reformációt nem kezdette, de befejezte; a vallásos lélek természetes vágyát teljesüléshez juttatta.

Ezért volt Dávid Ferenc a nagyoknak méltó reformátortársa.

Megvádolhatják szinte páratlanul következetes jellemét azok,

akik századok multán is legfeljebb félúton állanak. A történelem nem egy esetben hirdeti, hogy az igazán nagyok sokszor még bukásukban is beláthatatlan időre keltik föl a maradi gondolkozásnak tehetetlen irigységét, akik a szellemi és vallásos élet útján néha szeretnének előbbre menni, de bátortalan lépéseikkel az előttük járókba ütköznek s ezért félbemaradt fejlődésük szűk körében kénytelenek forogni.

Próbálhatják hamis fegyverekkel gyöngíteni az egyéni bátorságot s az igazságért és meggyőződésért való önfeláldozás sokat mondó bizonyosságát azok, kiknek elődei kedvezőbb viszonyok között, világi hatalomtól is védve, teljes erőfeszítéssel vívták ugyan a szellemi harcot, de lelkük igazáért a vértanúság nagy próbáját kiállani kénytelenek nem voltak; képzelhetik tömjénfüst sűrűségétől körülveve az igazság bajnokához való őszinte ragaszkodásunkat és érte való rajongásunkat; kigunyolhatják a haladást s annak legmesszebbmenő eredményét is azok, akik féligazságokkal még mindig megváltva látják a világot; de az igazán emelkedett lélek az önző érdekből táplálkozó napi politika olcsó eszközeinél egyébként nem tekintheti az ilyen gondolkozást. Ellenben ha valakinek, úgy nekünk, unitárius lelkészeknek, hinnünk kell rendületlenül, hogy hamis vádak és mesterséges útkeresztezések, gúny és könnyelmű lekicsinylés ellenére is el kell jöjjön az idő teljessége, amikor a Dávid Ferenc igazi reformátori nagysága nemcsak közvetlen követői előtt, de a világ előtt is tisztán fog állani; amikor neve és hitfelfogása a józanul gondolkozó és mívelt emberiség lelkében dicső fényel fog ragyogni.

Lehet-e ez másképpen arra nézve, aki a kereszténység igazi alapját a változó eszmék bizonytalanságai között határozottan felismerte s az evangélium tiszta lényegét ismét a világ kincsévé tette? Aki a nagy lelki harc emésztő vívódásai között szomjas lélekkel az igazi kútforráshoz ment vissza s onnan meritett, ahol az élet vizét még semmi meg nem zavarta? Aki Jézus tiszta szellemében járva, az igazság elhomályosított eszméit ismét világosságba állította, a „világ világosságát“ újból felderítette? Aki a hitjavításban a lelki építést úgy fejezte be, a hitigazságot olyan fénybe állította, hogy művét negyedfélszáz esztendő alatt eszmei szépségben és igazságban senki túl nem szárnyalta?!

Nem foglalhat-e tehát méltán és jogosan helyet a kicsiny Erdély szabadszelleme és lángoló lelkű magyar mártirja a nagy reformátorok között? Valósíthatatlan álom-e a szenvedések tüzében

megedzödött hit látomása, hogy „a késő kor . . . tisztább hitet fog vallani“ s hogy „a hamis igehirdetők tanai össze fognak omlani“? Nemde örök hitvallása marad az igazán nagy lelkeknek, amit Dávid Ferenc olyan tisztán látott, hogy „a hit Isten ajándéka“, tehát szabad; megkötni, bilincsbe verni nem lehet; s hogy az igazságot útjában senki és semmi fel nem tartóztathatja?!

Ha olykor talán némi csüggedéstől kísérve, de e hitnek a szellemétől áthatva; ha olykor tán kétségektől gyötörve, de az elfogyhatatlanul bizakodó erőnek a hatalmát érezve — állok ma oda a Dávid Ferenc ismeretlen sírjához, a mai magyar unitárius lelkészekről körülveve, hova a világ unitáriusai is hódolva tekintenek, — és 350 esztendő távolából, a hitünkben rejlő szent meggyőződés erejével fennhangon kérdezem:

Hol vagy Dávid Ferenc szelleme? Hol van a te alkotó erőd, a haladásban el nem fáradó akaratod, csak az igazságért élő lelked, mely krisztusi erőttől hajtva, mint kovász a tésztát, nyugtalanítja a szellemi életet s az örökös elégedetlenség láthatatlan vágya az örök fejlődés útján tartja az emberiséget? ! Van-e, lesz-e valaha jutalma a magasabb életnek, mely ma is szégyelli hamis szóval beszennyezni a tiszta lelket? Messze-e még a késő kor, mely tisztább hitet fog vallani? Mert bár a felvilágosodás vágya hatalmas erővé fejlődött a világban, az emberiség életében, — de az elfogultság, a hagyomány, a félreértés és félreismerés, a közöny s az önző érdek még mindig hihetetlen erővel tartja lekötve a tiszta hit szárnyait! . . . Jöjj, Dávid Ferenc szelleme, mert a te felrázó erődre van szükség ma is. Hisz oly sokan vannak, akik a lelki élet hivatott vezéreinek vallják magukat, de akik *az igazat nem mondják ki s nem tagadják a hamisat!* Mert nem ismerik a Jézus lelkületét, vagy rosszul ismerik! . . . Jöjj és bocsásd szét újból feltarthatatlan erővel lelked világosságát, mert a tévelygés, a hamis eszme, a bűn ereje még mindig túltengő diadalt ül a hitéletben, a kijelentett igazság ellenére! Hordozd szét a mívelt világ embersorai felett megdicsőült arcod tekintetét, mert veled együtt annyiaknak sokszorosan megcsodált, bátor áldozata hiábavalóságba vész el: az emberek most is jobban szeretik a sötétséget, mint a világosságot . . .

Oh, elpirul az arcom s forró láz égeti egész lényemet, amikor képzeletem rég elporladt ismeretlen sírodnál jár s én gyarlóságom tudatában gyöngye szóval szellemedet idézem, nagy Dávid Ferenc! Mert prófétai látásod valósulása késik. A késő kor a tisztább hit világosságával nehezen érkezik . . . S én nem tudom, hogy

ezért minket, ma élő unitáriusokat, mennyi felelősség terhel; nem tudom, hogy ebben mennyi a bűnünk?! . . .

De még jobban elhalkul szavam, midőn az ismeretlen sirtól elfordulva, tovább megyek, hogy a jelen valósága miatt az emlékek ne bántsanak. Felhevült lelkemnek minden részét az önvád marcangolja, midőn erdélyi unitárius egyházunkra fordul tekintetem. Látom, hogy egyfelől az erőtlenség már-már tehetetlenségbe fül, másfelől a látszat csalódásba ringató ereje mintha az alkotás teremtő szellemét is megkötözve tartaná . . . Félek, hogy sáppadtta vált arcom az élő szónál jobban elárulja belső bajainkat s gyöngeségünk miatt a Dávid Ferenc megtartó szelleme is menekül közülünk . . .

Ki ne látná, hogy a nagy évfordulóhoz nem méltó kicsinyeskedés és önző érdekek nemtelen harca ver bántó zajt egyházi életünkben, amikor magas szempontok és nagy elhatározások kellene betöltsék egész lelki világunkat? Kishitű gondolkozás és bűnös könnyelműség tetteinknek a kísérője, amikor sziklaszilárd hitre és szent komolyságra volna szükség. Pusztító viszály felidézése és egymás gyöngítése, egyoldalú ítélet s alkotmányunk pilléreinek a bomladozása lett életünk ismertető jegye, amikor közös erő és akarat kellene összetartson mindnyájunkat. Gyanú és bizalmatlanság keseríti a testvéri lelkeket s növeli az ügyis fájdalmasan érzett erőtelenséget, amikor gyakorlatilag megszervezve, szellemileg felkészülve, erkölcsileg szilárd alapon állva, irodalmilag tündökölve, a nevünkben rejlő egység győzelmet ígérő hatalmával, az önmegtágadás és önfeláldozás készségével, az önbizalom és jobb jövő biztos alakításával figyelmet ébresztve kellene megállanunk a világ szinpadán s egy gazdag mult bő tapasztalataival indulni új munkára!

Óh, ha egyházunk életében a legsiralmasabb időkből is nem volnának biztató emlékek, melyek megkeresztelkedésekről és újjászületésekről beszélnek, mintegy kezdetéről az új jövőnek, akkor talán a pillanatnyi csüggedés elűzhetetlen rém gyanánt nehezülné lelkünkre. De hála az Égnek, vannak történelmi pillanatok, melyek ismétlődnek, melyek a csendes apathiából idejekorán felráznak és bizakodva újra talpra állítanak s ha tán megriadtunk volna, új vértezettal helyünkre kényszerítenek. Tudatára ébresztenek annak, hogy csüggedni mindenkinek lehet, csak nekünk nem szabad. Mert elsősorban reánk, lelkészekre vár a feladat, hogy az idő és élet bármilyen viszontagságai között a Dávid Ferenc szellemét a nagy örökséghez méltó buzgósággal és önfeláldozó készséggel hirdessük,

terjesszük és erősítsük.. A mi apostoli lelkesedésünkre vár az észme fenntartása és továbbvitele, kelljen bár fájó sebeket heggeszteni befelé s lelket emésztő módon felvenni a harcot kifelé a konzervativitásából nem engedő gondolkodás érhetetlen erőfeszítéseivel. Nekünk nem szabad felednünk, hogy végeredményében a mi türelmünkön dől el és azon, hogy az ismétlődő csalódásokon mennyire tudunk uralkodni, hogy a tiszta evangélium útát tör-e, a nemesebb emberi gondolkodás érvényesülni fog-e, a krisztusi eszmében épült természetes hitliefogás döntő diadalt nyer-e, avagy ki tudja milyen késő kornak lesz fenntartva a századok előtt megismert igazság óhajtott valósulása!

Magasabbra emelem hát e pillanatban lelkem. Érzem, hitem új erőre kapott. Bizalmam szárnyakat nyert újból. Hiszek szolgatársaim lelkes munkájában, újjászülethető egyházi és szellemi buzgóságában. Hiszek a Dávid Ferenc megújító szellemében!

E hit erejével hívom emlékezésre szolgatársaimat. E hitben ismételten szeretettel köszöntöm a megjelenteket s mai közgyűlésünket megnyitom.

Dávid Ferenc.

Irta és felo.vasta : Bölöni Vilmos.

Az unitáriusok lelke ma tele van történelemmel. Nem azért, mert — mint mondják — minden erdélyi emberben van valami Dávid Ferencből, azért sem, mert — mint Szabó Dezső írja — ő „mindennapi személyes viszonyban van a porrá lett Dávid Ferencel s az olyan szomorúan nagyszerű alakokkal, mint ő volt“; még azért sem telik el lelkünk, hogy a „Kürtzengés“ évében, a hétszer ötvenedik esztendőben, megidézzék nagy lelkét, elengedjék az utókorral az iránta való tartozást. Hanem eltelünk történelemmel azért, mert az ő problémája a mi problémánk is, mert a névtelen tragédiák korát élő jelen nemzedék mintegy vádló vágyat érez megtudni, mint fulladt bele egy nagy század hőse életével korába és végzetébe; és akkor, amikor minden egy nagy kavargó örvénybe jut, látni akarja, mi marad meg a jövő építésére, hol gyúlad fel a hórebi csipkebokor hófehér lángjával; a ma embere látni akar a régi fény mellett a multak fátyolán keresztül, — tapintani akar a történelem lelkével ott, mikor igaz lelkek a reform századában a maga ellen fordult újítás gondolata és az igazságkeresés szent

vágya közt morzsolódnak széjjel, — látni akar ott, hol vér tornyosult előbb föl az égig, de a nagy vérvesztés nyomán támadt katarzis, támadt elmélyülés, támadt az ember, — a lélek, — a *bibliai gondolat*, — „*az Isten által betelt emberiség*“ reformja, mint egy teremtfői fuvallat. Igen, mi keresők vagyunk, mint a szomorú tanítványok Jézus sirja mellett; — keressük a mi Golgothánk követét, melyen nem épült, hanem botránkozott a világ; — keressük őt, a „*nyomorúságtudót*“, hogy megkérdezzük, vajjon az a nyomorult cella volt-e az az „*ékes bér*“, melyre becsültetett az utókor által, — keressük, mint a vi'ágháború óta keres valamit mindenki e földön, mert érzi, hogy a sebek gyógyítása még nem gyógyulás, az igazi gyógyulás a kigyógyulás mindabból, ami itt a tragédiát szülte, — keressük új utakat, új hitet, új erkölcsöket, az élet problémájának új megértését, új megfogalmazást, új gondolatot; keressük az igazságot, mint a művész és a költő, mint a hívő keresi az újjászületést. Mi keressük az unitárius reformáció történelmében nem a támaszt, nem a hatalmat; emlékezésünk nem keres alkalmat a jelen felejtésére, a mult siratása által a jeruzsálemi „*Síralmak falánál*“; vagy a jövő reménytelenségeinek léleksorvasztó gyásza által a „*Hallgatás tornyában*“; — — hanem keressük az élet visszásságai közt való megnyugvásban, erkölcsi erőnk gyarapodásában, hálánk megindultságában, hitünk erősödésében, az örök igazság szeretetében való szent felemelkedést, mely elviselhetővé tette annyi nemzedék sorsát. Nem akarunk mi hitvitákat, nem akarunk „*recrudescunt vulnera*“-kat, saját magunkat akarjuk erősíteni, mikor az emlékezés által mind gyakrabban, mind elevebben iktatjuk vissza életerönkbe, gondolkozásunka, jellemünkbe azt az „*evangéliumi szegletkövet, mely egykoron megvettetett*“; haladásunkba, világfelfogásunkba azokat a szellemnagyokat, kik egy másokért való munka, alázatosan kiterített odaadás voltak az utókornak, kik felrohanó álmai a sziveknek, kibontott fényű sírlámpái, *húsvéti földindulásai* az utókornak, — kik éreztették a maguk tisztító szeretetét, megváltó önfeláldozását az erők világtalan zudulásában, — kik egykoron a *Sion hegyének harsonái*, világot egybeölelő eszme, „*a föld visszajáró árnyai*“ voltak; — — — a vitorlák szele, mely átjárja a halottas kamrákat, „*a Gellért papok, kiknek szeméből az új érzések máglyatüze lángol*“ (Ady). S mivel Dávid Ferenc ilyen történelmi nagyság, szellemi érték, kimagasló fény, magát önfeláldozó vértanuja a lelkiismeret szabadságának, épen azért vele foglalkozunk.

Megidézük szárnyaló geniusszát, fajagondját búsuló, szeretnek, lelki nemességnek drága szellemét, melyet a nagyszázad átoksúlya kísért börtönbe, megidézük őtet, a jeltelen sirban pihenőt, mert az ő sirkövéből akarták kifaragni a mi sirkövünket, felidézük gondolatait, mert az evangelium architektura nélküli épületében, a minden Idők Istenéhez épülő katedrálissában azok a gondolatok lettek „*az egyik szegeletnek fejévé*“. Megidézük a kitünőt, a hitértelmezőt, a hitvitázó hőst, mert a szabaddá tett észnek és lelkiismeretnek minden képességével ő dolgozik, hogy vallási és egyházi életrenddé forassza mindazt, ami a reformációban érték és a jövőben szükségesség. Megidézük a prófétát, „*a mi békességünk büntetésének hordozóját*“, mert a tragédia neki nem tragédia, hanem az igazság inspirációja; mert ő kézzelfogható oktatást ad benne egy vallásról, melyben a félelem ünneppélyes tiszteletté lesz a balsorsban, a szenvedés egy hatalmas Isten-szeretéssé az örök igazság fényében. Megidézük a vezért, az elvesztett csata hőst, ki egyik kezével míg megkoszorúzza az igazságot, másikkal mutatja a pusztát az ő népének, hol az Isten megadja a jelt. Megidézük a szellemnagyot, mert szavában a csendes forradalmak nyelve szól, neve harsona „*a riadó vak mélységeknek*“, eszméje sziveket vonz, mert sem alakban, sem névben más Istent nem ismer, mint a láthatatlan Mindenhatót, a természet szívének s az emberiség lelkének Istenét, ki adja nekünk az egyetemes eszmény örökkévalóságát. Megidézük az akkori idők legnagyobb újítóját, mert ő nem könyveivel, hanem börtönének sötétjével beszél s az újszövetségen tisztára szűrt lelke nem akar egyebet, hogy még meghajlásában is mások lelke elégüljön meg. Megidézük, a mi testet öltött problémánkat, mert a mostani prófétai időknek is a mély idők mélyén vannak gyökerei, mert ő is érzé a jajt a sok véráldozat nyomán, ő is sirt Jeremiással babiloni éneket, mikor ezerekben egy-egy szóra hült a könnyhullatás, neki is beszélt a gyász a fák és hegyek nyelvén, ő is járta a „*via dolorosát*“, melyen az átok terhét embernek kell elhordoznia, neki is voltak testvérei az egybeözlő do'gok, benne is hajlott a szeretet a csituló sebek felé; megidézük, mert él a föld, él a hit, él a százados fájdalom, minden, amit szeretett. Megidézük, mert az ő történelme a mi történelmünk, mert ő a mi jelenné és jövővé testesedő multunk, mert ő mienk, Nietzschevel szólva; „*mienk a történelem, mint követőké és megbecsülőké, a mienk, mint szenvedőké és szabadulásra szorulóké.*“ Megidézük, mert rajta olvassuk az

Isten kütdötteinek Rousseau szerint összes jegyeit: „*a tan fen-sőbbrendűségét, a jellem fennségét és az isteni hatalom éreztetését a hatásban*“.

* * *

A reformáció a századok mélységes szükségérzete volt. Erdélyt a hitújítás, a hitfelelevenítés az önálló nemzeti fejedelemség megalkotásának korszakában találja. Egy bűverő varázsa szállotta meg a lelkeket, az egyház népét, a papságot és gyülekezetet. A hit megújult életét sürgette az idő, a hely és a körülmények. A reformáció lett a jelszava minden társadalomnak Angliától kezdve Erdélyig. És e vallásos mozgalom világáramlatába Kolozsvár tudós papsága vitte be az itt lakó embereket, ez gyűjtötte fel nyugat vallásos felfogását keleten. Büszke lehet — mondja Jakab Elek — Kolozsvár reá, hogy itt küzdötték meg legfelségesebb küzdelmét a Luther és Kálvin tanai térfoglalásának és azzal az unitarizmusnak „*Kolozsvár vallásának*.“ Ebben a korban építette meg az erdélyi magyar nép az ő kis, szabad államát. Nagy küzdelmek színtere lett ez a föld, de Erdély három évtized alatt egy századot haladott. A hitviták három eszmevilág izzó központjába állították Erdélyt, hol a klasszicizmus, római katolikus vallás és a reformáció vívták az élet-halál harcot egymással. A III. és IV. századbéli szentatyák, a wittenbergi és genfi reformátorok, Középeurópa legnagyobb tudósainak eszméi keltek vitára azokon a hitvitákon, melyek 15 évnél tovább tartották rázkódásban a lelkeket, mert ha a reformáció apró szelei fújtak másfelé, ott a vihar volt, hatása elterjedt messze országokig. Amikor a harc tűze tetőfokra jut az egymás ellen vivők közül kiválik Erdély főpapja s megkezdi a harmadik reformácót, az unitáriust s diadalra viszi a negyedik bevett vallás hitrendszerét. Azóta, mint a légben zúgó szél űzi, hajtja a felleget, Dávid Ferencnek a reformáció ártjától nem lehetett félreállani. Nem is állott félre. Hanem mit tett? Véde és védette másokkal is a hittedesítés szabadságát, mert mint mondja: „*nincs nagyobb eszteleenség, mint külső erővel kényszeríteni a lelkiismeretet s a lelket, ki felett hatalommal csak a teremtője bír*.“ Véde és védette másokkal is a türelmet: „*ha élni engedjük — így szól — közöttünk a törököt és zsidót, legalább a szabadléget engedjük meg azoknak is, kik Krisztus felől másképp gondolkoznak*.“ „*Az alázatosság lelke az, miáltal az egyház épül, az igazság gyarapodik, a tévelygők jó útra térnek, a béke helyre áll, a lelkek megengesztelődnek*“. Fejedelemlél, szószéken, vitázó irataiban, tudományos mű-

veiben azért száll sikra, hogy a gyülekezetek felülről jövő nyomás nélkül énekelhessék a zsolnárt templemaikban, imádhassák az Istent lélekben és igazságban. Erdélyben mindhárom reformált vallás törvényesítését ő vivta ki. Gondoljuk el Florenc megégette-e Savonarolát, Genf Szervétet, Bern elpusztítja Gentilet, itt törvénybe iktatják a vallásszabadságot. Erdélynek nincs türelmetlensége, csak amely az ő életét kioltotta.

Ilyen volt az „Unitárius“, az Isten egységét hirdető vallásnak, a Luther és Kálvin reformját követő reformációnak kezdete nálunk. És ha a történelem nem azért történés vagyis élet, kin, szenvedés, gyászosítás, ébredés, hogy mi érzéketlenül bámuljunk bele, mint hideg sírköre metszett név, megállít utazót, hanem azért történés, hogy mi érezzük annak serkentését és figyelmeztetését: akkor Erdélynek a vallásszabadságot kiharcoló korszaka olyan történés, mely folytatást, haladást, befejezést sürget. Olyan tény, mely az Istenség aláztos szolgálait és szolganőit, az élet elfáradottjait, megterheltjeit, a munka végzőit, a reményvesztettség alakjait, a kultúra tömegeit, a holnap hőseit, e helyen a lélek ünnepére szólítja fel... Olyas valami megy végbe itt, mint a shakespearei tragédiák-tragédiájában, mikor Hamlet apja kikél sírjából, pihenni nem tud, széttépi a kopszó viaszpólyáit, felénk közeledik, kezünket megragadja, tekintetünket odairányozza a maga életére, törekvéseire s valósággal rákényszerít arra, hogy emlékezetünk lapjáról letérülve minden léha jegyzetet, emlékezzünk reá. És az új idők Hamletje nem bosszúval áldoz apja szellemének, hanem tevékenyen testet ad apja gondolatának, mely a „három nemzet és négy vallás földjét“ a lelkiismeret-szabadság klasszikus hazájává avatta, hol különböző vallások, különböző fajú nemzetek, különböző nyelvű népek éltek, de az ember *saját maga* tudott lenni mindenkor, megtalálva itt azt a kolumbuszi új világot, azt a földbe rejtett kincset, azt a krisztusi szellemet, mely mutatta ország-világ előtt, mily hatalmas és igaz, mily okos és szelid emberek élnek itt, a bábész világ tekintetétől távol, mely minket nem tud barbarizmus nélkül elképzelni. Erdély örök dicsősége, hogy ő itt az ellentétek elsímításában látja megoldottnak gyermekei sorsát. Ez az eszmény Kelet és Nyugat ütköző pontján, ennek szereplő főhőse, ennek a történelmi pillanatnak minden mozzanata az Ildvezítő ajkával mondja korunknak: „*Jeruzsálem, Jeruzsálem, bárcsak eszedbe vetted volna, mi szolgáljavadra!*“... mert, amint az innen elúzótt Izabella királyné keserűségét indokolta: „*nektek csak egy Erdélyetek van*“...

* * *

Tisztázva a tanítás kérdését, lássuk az ember, a nagy reformátor jellemét is.

Dávid Ferenc korát abban szárnyalta tul, hogy „*az egyház iránt a külsőkben engedelmeskedni kész, de a hit dolgában Istennek kíván engedelmeskedni*“. Elvül vallja minden idők vezető szellemeinek szép gondolatát, hogy az igehirdetők meggyőződésüket prédikálják; mint Tisza István mondotta: „*nehogy a lelkipásztorok kénytelenek legyenek hazudni az Uristen színe előtt*“. Ez a liberálisizmus nem a hitvallások iránti közönyösség, hanem az őszinte, benső vallásosság iránti nagyrabecsülésből fakadott. Mindenféle hitkényszert az Isten jogaiba való beavatkozásnak tartott. Ehez járult az, „*hogy ügyét mindenek bámulatára oly hévvel s oly nagy tudományos készültséggel védte, hogy senki sem volt, ki őt korát meghaladó elméleti és ékesenszólási adományokkal megajándékozott-nak ne mondotta volna*“. Ezt életirói mind elismerik azzal, hogy a természettől megnyerő külsőt és a szónoklatra kiválóan alkalmas szólási szerveket örökölt. Beszédje elragadó, gondolatokban gazdag, dialektikája bámulatra keltő. Vitáiban most elméleti tudós, majd támadó ellenfél, egyszer a logikai érvelés nagy mestere, máskor a győzelmet jelentő hadvezér. Szónoklata a Pázmányéra emlékeztet, csak tömörebb. És ha elképzeljük imponáló termetét, modorát, azt a rábeszélő, édesen csengő, trombita hangot, melyről csak annak lehet képzete, ki a világ legragyogóbb szónokai egyikét hallotta s ha hozzávesszük szilárd komolyságát, mély meggyőződését, nem csodálhatjuk, hogy beszédei átjárták a szívek mélységeit. Keresztényebb a kereszténység, Krisztusibb a szeretet sohasem volt, mint Dávid Ferenc *prófétai szénnel érintett* ajakán. Mikor érjük meg vajjon e halhatatlan beszédeknek második kiadását, melyeknek minden gondolatá egy-egy revolúció, minden szava egy-egy tüzeső, mely midőn aláhull a mi gondolatainkra, belénk égeti eszményeit, keresésre és küzdelemre buzdít...

De az ékesen szóló ember mellett, lássuk az a felsőbb értelemkötelessége jellemében, mint nyilatkozik? Vallási harcot visel 30 évig, de meg nem sért egy fűszálat sem; meghatározza a vallás fogalmát nem miszticizmussal, hanem a logika fegyvereivel. Nem aszkéta a középkor végéről, kinek katedrálisok élnek lelkében, ki érezi keserű nagyszerűséggel a lélek csókjának csattanását, hanem az új kor értelmének magyarázója, lelkében a küzdő emberiség lelkét hordozza, mely a miszticizmussal szembeállította a valódiság pazar pompáját. Nem hordoz ő semmiféle *frigyláddát* maga előtt

és mégis frigye van az éggel, szívében az alaktalan világok gondolata nyert alakot. S hogyha Luther nagyságát Carlyle „*abban a feladatban látta, hogy vissza vigye az egész világot a valóságához, mert tul sok ideig maradt a látszatnál*“, ez a feladat jutott osztályrészül Dávid Ferenc jellemének is. Nem azért tartom őt nagynak, mert a szellemi világ keresésében szemközt áll a kicsinyhitűek részvétlenségével, a hatalmasok haragjával, a barátok szánalmával, a rokonlelkek óvakodásával. Hanem nagynak tartom azért, mert nemcsak sorsa emelkedésében, hanem süllyedő sorsban is vállalja *beteljesítői hivatását*; a reformáció szelleme midőn ő benne kijelenti magát s lesz egy korszak értelmi hatalmává, ő hozzá kapcsolja az érzelmit is, azt a finom és ellenállhatlan erőt, mely nélkül a nagyság semmi, mellyel „*az főpap, aki minden lélek egyenlőségét prédikálja*“. (Emerson.)

És most nézzük meg e főpaprak a reakció mint kovácsolja a láncszemeket békóvá megkínzott testén és lelkén egyaránt. Élete első felén a diadalok hosszú sora fénylik, élete utolsó felén a bukás végzete sötétlik. Győzelemre viszi Erdély földjén előbb a Luther, majd a Kálvin-féle reformációt, majd a saját reformációját. Megharcolja a kereszténység külső és belső harcait, kimondja a szót, hogy a történelmi Krisztus és az evangéliumi Istenhit nélkül nincs reformáció. És egyszerre csak azt tapasztalja, hogy kora ez ideális vallásra megérve nincs. Mit tegyen? Kimondotta a szót, meg kell érte bűnhődnie. Vérlázító butaság úzóbe vette. A zászlóit letörték, szónoklatait betiltották, fizetését levonták, barátait Judásokká, tanítványait megtagadó Péterekké tették, jött a belső árulás; Socinus Fausztus kémkedése, Blandrata árulkodása diadalát ülte, a lengyel király, az erdélyi vajda a harcot elvetették, hogy meghazudtoltassák vele lelke Istenségét. Nem! Életét dobja oda a sötétség oduinak, — hitét és meggyőződését a megállapodott reformnak — testét a századok mesgyéjének... Akik azt hitték, hogy „*ingadozó nádszlat*“ fognak látni a trónnak lépcsőjénél, látták, hogy ez az ember mer megállani igazságai mellett, vallja és vállalja emelt homlokkal a börtönt; ez nekik sokkal többet jelentett, mint az „*innovator*“ elintézését; jelentette új életét itt egy új igazságnak, belekapcsolódást a krisztusi mentalitásba. S pár hónap mulva a beteg földi sáredénytől búcsúzó lélek hatalmas erővel vágja földhöz bilincseit: „*én az utókornak éltem*“... „*Oly szent volt halála, életét megmagyarázta*“. Sőt képzelete szerető vonásokat adott sorsának, mert dicsősége tetőfokáról a jeltelen síba taszította; mert

azzal megy a sötét börtön zárkájába, hogy „*az igazság megismerése szabadokká teszen*“; mert azzal hal meg, hogy ő „*az Istennek s nem az embereknek engedelmeskedett*“. Ugy van! Az ő börtönajtlójának csattanása a vértanúság jelentőségére emelkedett. Példát adott arra, hogy az ember legyen kész eszményeinek, meggyőződésének, szeretetének feláldozni mindenét. „*Felhiv minket, hogy ragaszkodjunk az eszméhez, melyért ő halt és hogy azt a dicső fénysugarat, mely az ő sirjából kiszáll s ránk árad, visszasugároztassuk a mi munkánk által boldoggá lett Egyháznak*“.

Az unitarizmus szegletköve a Dávid Ferenc halála, sötét végzete után alája került a föld felszínének, felülépíteni, túlhaladni nem tudták, elrejtteni, aláásni és megkerülni, ahhoz volt bátorságuk. Papjaira rákényszerítették a megtagadás látszatát, az engedetlenkedőket bebörtönözték, meggyilkolták, templomait, iskoláit elvették... *a kő — azt hitték — porrá válik a föld alatt*, a szegletkö — úgy gondolták — nem bírja ki a katakombák életsorsát. A „*non adorantes*“ utódok kizárattak a törvényhozásból, hivatalokból, ipar-, kereskedésből, — kik a hitszabadságot védték, a vádlottak padjára kerültek, Dávid Ferencet *holtig tartó* rabságra ítélték, az ítélet azonban *holta utánra* változott... *a kő már zúzott is*, ki arra esett, halálfia volt. De a katakombák mélysége az unitarizmus életvágyának elmélyülése lett. *A kőnek elvettetése a szeglet fejévé való felavatássá lett*... rajta áll a XVI. század legnagyobb magyar reformátora, tanít, beszél, jelenléte, lelke, viselkedése, multja és jövője, mi meghalt és feltámad, mi „*megdicsőítette és ismét megdicsőíti*“, — sorsa és ezen misztériuma, mely környez minket, körülvesz titeket, ime ez Beszéde hozzánk!...

* * *

Igy ismerve az újítás vértanujának jellemét, lássuk hatását korára és a mi korszakunkra?

Olyan fényes lángeszű tudós, mint Dávid Ferenc, az isteni szellem kisugárzása volt, az kellett, hogy legyen. Mint a XVI. százév reformációja, ő is szellemeket felszabadító munkát végzett. Tudományos művei, megközelítik a 40-et, négy ország tudományos köreit foglalkoztatták, neki örök halhatatlanságot biztosítottak az irodalomban. Ezek azt mutatják, hogy itt az ő korában virágzó irodalmi élet volt, mely maig annak a földnek lelke mélyéig bocsátja gyökérszárait. Ezekben egy nyelvkinccs rejtőzik felkutatlan. Iskolája Kolozsvári, hosszú időkre Erdély Athén-jévé tette s magasra ki-

emelte a szász városok sorából. E munkáit észrevették mindenfelé, benn és künn, tehát értéket képviselnek. Őt bebörtönözték, de meg nem cáfolták. Műveit elégették, a szentháromság dogmáját tagadó lapokat könyveiből kitépték, indexre tették, mint a Galilei, Copernicus, Newton, Milton műveit, de szellemét meg nem semmisítették. Barátjuk volt, míg velük együtt tartott és tagadott, de mihelyt új tekintélyt mert állítani nélkülök, sőt ellenök, és örökös tiltakozást akart a folytonos deformálás ellen, megtagadták, kireformálták az egyházból. Az eretnekbíró Báthoriak veszik át az egyházak kormányzatát, ők írják elé, mit szabad és mit nem szabad tenni a vallás dolgaiban. A Dávid Ferenc elkezdett munkásságát, a vallási restaurációt, a XIX. század szellemnagyjai: Hegel és Schleiermacher, Baur és Strausz Dávid Frigyes, végezték be. Mégse volt az olyan veszélyes eretnekség. Azt akarta, mit Lessing így fejezett ki: „*Az újszövetség lépcsőjéről az örök evangélium lépcsőjére, a felvilágosodás és tisztaság lépcsőjére emelkedjek az emberiség.*“ Ami ennek erény volt, neki büneül rótták fel, mert a XVI. században élt. Azt tette, amiért Nagy Frigyes hibáztatta Luthert, miért nem fejlesztette a protestantizmust „*az egyetlen egy Isten vallásává.*“ Mégse volt az ő cselekedete olyan elvetendő a vallásfejlődés szempontjából. És mindennek dacára manapság is olvasnunk kell le kicsinylő, felekezete méltóságát sértő ily megjegyzéseket: „*Az unitáriusok excommunicálták Dávid Ferencet, ma Dávid Ferenc excommunicálná őket.*“ (Ravasz.) Mire csak azt jegyzem meg, hogy ha mi excommunicáltuk őtet, miért viseltük 300 évig sorsát, keresztjét, miért voltunk a keresztény testvériség kitaszítottjai, miért kellett *megkeresztelkedni az ő keresztjével, meginni az ő poharát?* A történelem tényei bizonyítanak mellettünk. És ő sem excommunicálna bennünket, először, mert ez az ő jellemével összeférhetetlen; másodsor, mert akik kételkednek, azokat elvinném Erdélynek unitárius falvaiba, hol népünk az ő templomában önálló lelki életét mindig abból a forrásból vette, mely Dávid Ferenc lényének eszményiségéből sajátja lett. Azután elvinném ahhoz az egyházhoz, mely sem *arianussá, sem sociniunussá, sem kriptounitáriussá* lenni nem tudott, bár liberáлизmusánál fogva „*mindig hátrányban volt a reakcióval szemben, miután ez kész akármilyen erkölcstelen eszközöket igénybevenni, míg amaz csupán a szabadsággal, igazsággal, szeretettel, tisztességgel, nyíltsággal összeférő eszközökhöz nyulhat.*“ (Zoványi.) Mi csak utódok voltunk, de azok igazában voltunk . . . ; a többi pedig, a megvert pásztor megféleml-

litett nyájának viselkedéséből érthető . . . De térjünk vissza a fő-
dologra !

Ami Dávid Ferenc vallását vallássá tette : az az Istenkeresés.
„*Gyakran gondolkodom Krisztus újjászülető országában a kegyes-
ség és szeretet csekély voltáról s a hívek meghidegüléséről, okát
abban találok, hogy az embereknek Isten felőli nézetei tévesek.*“
Az ő kérdése a mi kérdésünk. A szörnyű világháború után a nyu-
gati civilizáció alkonyát, a világ nagy társadalmi problémáinak elő-
napjait éljük. A szenvedések kiölték hitüket s nagy látszattakarók
megett új meggyőzések katakombáiba járnak titokban. Ezer és
millió lélek keres Isten után, ki életének *Cél* és *Értelem* legyen,
kinek „*Csendben és bizalomban van ereje*“ ; mert nem tudni, mily
gyors és megmagyarázhatatlan válság folytán, a legkisebbek is azt
érezik, hogy valamit elvesztettek, ami eddig életüknek békesség és
nyugalom volt. Nem elégíti ki többé az eddigi fogalmazvány Isten-
ről, kifejezése az ő valójának üres formává lett, mely nem tölti be
a lelket erővel és tartalommal. A világ eljutott a materiálizmus és
szkepticizmus pontjaira, hol a lelkiismeret így kiált : adjátok nekem
az Istent, legközelebb érzett kincseimnek forrását, a mindent átöle-
lés nagy korszakát, a szeretet, kibékülés „*hoc signo vincesét*“, azt
az elsülyedt harangot, melynek szavában a legnagyobb Valóság a
megvert emberiséghez hajlik elesett millió gyermekének holttestén
keresztül, gondolatunkon át eléri lelkünket. Ki hiszen ma abban az
• Istenben, ki a felhők felett uralkodik s millió gyermekének felál-
dozásával engesztelődik haragja? Ki hiszi, hogy a Mindenható
Isten nem kezdi meg munkáját a történelemben, csak hagyja folyni
az eseményeket az ő értelmének fénye mellett és amikor minden
véroceánba hull, akkor azt mondják : minden úgy van jól, ahogy
van, ezt az Isten akarta? Ki fogja világüdvözítésnek mondani a
sok százezer Golgothát, hol nemzetek áldoztattak fel, hol a törté-
nelmi emberiség lelke feszített meg s akkor így beszélni : „az
isteni gondolat nem a muló egyedben, hanem a genusban teste-
sül meg?“ Hogy lehet, hogy „az én Istenem és a ti Istenetek a
háború idején mindkét félnek a maga önmegsemmisítésén dolgo-
zik, kettéosztja önön valóját“ s „*nihil sine Deo*“ egyik felén le-
győzeti magát, a másik felével?? . . .

Mély horizontú kérdések ezek és én el tudom már képzelni,
hogy akik szívből keresik az Istent, azok velünk együtt fognak le-
ülni az evangéliumi Istenhit nagy reformátorának lábaihoz, . . . ki
midőn, már mindent érteni vél, belemert az Isten megérzésébe,

mint a buvár a tengerbe, a vallásos lélek minden lelkesedésével, érzésnek, akaratszerű felkészültségével keresve az Istenség rejtelseit, mint a bölcs a Megismerhetetlen dolgokban keresi a lét titkait, elmélyedve az írásokba, a szellemvilág határtalan birodalmába. És aki azt akarta „*hogy a kereseténységben a tudatlanságot váltsa fel a tudás, a tettétést az őszinte és szívből jövő vallásosság*“; — és aki Erdélynek azt a lelket adta, mely *a szabadság lelke volt*, s mely másutt nincs sehol: Őt a világlelke elfogja szólítani egy *láthatatlan egyház* megalkotására. Arra a láthatatlan egyházra, mely nem fogyasztja erejét guerilla harcok örömeire és különleges vere-ségek gyászának magányos könnyeire, de az emberiség végeny-szetének közeledtére megalkotja a vallások *szent szövetségét*, a teljes gondolatbeli és szellembeli hitújítást. Arra *a láthatatlan egy-házra*, mely nem fogja túrni a fényes kapuk megett a könyörgő koldusokat, ellenben megtanítja a saját jövőjéért, a saját lelki ja-váért az embereket tenni és áldozni, könyörölni és lemondani vagy *az Úr szőlője elvételét a fiaktól*.

Bizony Dávid Ferenc akár a tant, akár az ő jellemét vizsgálok, vagy akár az isteninek érzetét nézem, *Isten küldötte volt*. S nagy tudományt tanít szívekbe markolóan. Gyalázatos börtönhalála azt tanítja, hogy Erdély földjén mily elevenen él a bibliai gondolat ereje. Élete azt tanítja, hogy a legnagyobb siker az önön magunkon aratott győzelem. Példája azt tanítja, a mi legegyszerűbb Jézus tanításaiban és legnagyszerűbb életében. Jelleme azt tanítja, hogy ő *hitnek ujtása* lett a világ számára, mert a nagy akaratúak véréből való vér, az ő husukból való hús volt. Híveinek azt tanítja, míg Isten a liliom virágleveleire is örömmüzenetet ír számotokra, nincs mitől félnetek, mert megadja az ötet keresőknek országában azt a parányi helyet, hol a Mester és tanítvány együtt imádkoznak, a kanaánita vagy samariabeli fel vannak oldozva a lenézés bilincsei alól s a különböző templomok szolgálói egy tüzet ápolnak az áldozat oltárán. Tanít . . . tanítja népét küzdeni, *nemcsak a kenyérért, hanem az Istennek ígéjéért is!* . . . Tanít . . . tanítja ellenfeleit: „*ime itt van a szentek béketűrése . . . itt vannak kik megtartják Isten parancsolatait és a Jézus hitét.*“ Jel. XIV. 12. Tanít . . . de mikor fogja megtanítani *szülővárosát*, mint Giordani Brunó Rómát, mint Servét M. Genf-et az ő emlékének igazabb tiszteletére?! . . .

* * *

Tagore mondja: „*az igazságtalanság nem bírja el a vereséget, de az igazság igen.*“ Az unitárius lélek elbirta a vereséget, tehát igaza volt. Elbirta a kisebbséget, a szegénységet, nyomort, türelmetlenséget, a hatalomnak lenézését, a kortársak félreértését, elbirta a sötétség századainak üldöző haragját, tengerét a kinoknak. Várja a jövő minden reménységének valóságba menését; várja, minő jelent támaszt a dicső múlt, a minket szülő és feltámasztó múlt, melyet *ha a sors elvágna, a jövő vérzene el.* Az unitárius lélek „*vár, de nem alszik.*“ Öröködik és reménykedik, nem mint Pilátus katonája a szent sirnál aluva; sem nem csodákat várva, nem vár nagy-pénteki sziklarepedést a dévai *geologiailag* rengő területen; ébren virrasztja az alvót, az ő reménységének árusát, a reformáció igazságainak hordozóját. *Mikor a felhő felszáll, tudja akkor neki is előre kell mennie.* Mikor Erdély népe elhozza a *tömjént* a megcsufoltatás helyére, hol a gondolat bethlehemi csillaga sugárik, tudja, hogy *betelnek az idők.* És mikor valósulni kezd az igazabb, lelkiismeretszerűbb Isten, az élet, az igaz valóság Istene, a történelemben, mit az Élet és egész lényünk átlát ismertnek vallott törvények szerint; mikor hallani fogja, mikép zúg, morajlik végig a lelkeken az új meglátások husvéti parancsszava: bizonyítsd meg a világnak, hogy van és lehetséges egy magasabbrendű emberi élet, légy önmagad, légy *Krisztus-emberré*, akkor tudja, hogy a megtaposott sir, a mi nagy Emberünk sirja is felzaklatja az ősi szenvedélyeket, a kegyelet keze *feltöri a pecséteket*, a sáros homlok felébreszti a romantikus hajlamokat s ezek oda-fogják kölcsönözni karjainak az erőt, szívének a vért, ajkának a szót, lelkének a *prometeuszi tüzet!* . . .

V. Déva várában.

Imádság.

Mondta: Dr. Boros György püspök.

Hol csak az ég villámai gyújtanak olykoron oltártüzet és bőszült haragjukban legörgetik hajdan ágyut álló sziklaköveidet: itt, az őszi szél hűvös fuvalmában, Istenséged egységét és enyhítő melegségét keressük, Atyánk.

Lelkünk átöleli múlt időknek viharos emlékeit, mert érintkezni vágyik apostolod lelkével, mely itt lebeg, mint „kezdetben Isten lelke lebegett a vizek felett.“

Sóhajtvá rebegi ajakunk az első nagy isteni parancsot: „legyen világosság“. Óh, vajha most is, mint akkor, követné parancsodat a megvalósulás kijelentése: „és lőn világosság“!

Te örök világosság vagy, Atyánk! Minden, ami lelkekből lelkezik, e világosságnak mindig fényeskedő sugára. Lelki szemeink előtt, mint magasan emelkedő fényező, tündöklék föl első püspökünk lelke, mert szentkönyved szavai szerint: „lőn az ember élő lélékké“.

Ime itt van közöttünk, itt áll bennünk, örködik felettünk az ő háromszor megszentelt főpásztori lelke, mert sem kard, sem kereszt, sem félemlítés, sem halál el nem zárhatja útját annak az erőnek, mely Istentől adatott, végtelenül termékenyítő és szétterjedő isteni erő. Mint az éltető levegő, mindenben benne van és megkülömbözteti attól, ami e világból való.

Szent hitünk Atyánk, hogy a halhatatlanság jutalmát adod a te kiválasztottaidnak. Hisszük, hogy első püspökünk, Dávid Ferenc, ebben az isteni jóban gazdagon részesült. Valljuk, hogy az ő ékes ajakáról elszállott igazságok az idő izzó tüzében megacélozva, a halhatatlanság sugár mezébe öltözködtének. Valljuk, hogy a dicsőült nagy lelkek szent találkozásán egygyólvadva, építették s ma is építik Isten országát, hol egykoron valóra fog válni, miről annyi jósnak szólott ihlett ajka. Megvalósul a szent igazság szárnyai alatt az evangéliumi szeretet, mely ezer év alatt ezerszer lőn testté és ezerszer feszítettet keresztre.

Kereszt és börtönhalál, a ti félelmetek többé nem ijeszt már, mert itt a nagy bizonyosság, hogy mit elrombol a féktelen harag, újra építi a kiengesztelő megbocsátás. Mert itt Erdély lelke, a mi nagy Dávid Fgrencünk által hirdetett Unióban, szent frigggyé egyesül. Mert innen újból szárnyra kél és testvéri ölelésben ébred új életre a föld népének békés testvérisége.

Hirdetjük Atyánk, hogy van föltámadás, mert van örök élet. Az atyák lelke az utódokban tovább épít hitet, templomot, szent oltárt. Az a márványlap, melyen új aranybetűk tündökölnék ott a sötét ürben, hol most 350 éve fényes lelkét kilehelte, hazái s külföldi unitárius ifjúságunk egy akaratának, nemes szándékának, valóra válása. Zarándoklásunk szent helye leszen ez túl időn enyészeten. A háladal, mely most százak ajakáról emelkedik hozzád, zengeni fog mindig, ha majd ketten, avagy hárman ide jönnek új hitet, új bátorságot keresni.

Hiszünk Istenünk a te hatalmadban. Hisszük, hogy a rossz,

a gonoszság és a bűn, bár sokszor uralkodni látszik, elenyészik a tiszta szivek jóságának bővségében, mint a záportól fölhevített víz a tenger vizében. Hisszük, hogy a mai napon megközelítettük azt a mennyországot, mely a te szent fiad, Jézus szerint a tiszta szivekben van.

Oh engedd hát jó Atyánk, hogy e börtön-sirra a megújult reménység édes örömétől föllelkesülve, mindig a tisztelő kegyelet érzésével gondoljunk. Add oh atyánk, hogy a szent helyeket megillető tisztelet örökjék felette.

Legyen a kegyelet fátyola olyan erős körülte, hogy semmiféle ármány meg ne közelíthesse.

Fogadd égi Atyánk hálát rebegő imánkat, hogy ide vezéreltél s itt a kegyeletnek és emlékezetnek áldozva, boldoggá tettél. Köszönjük az együttlét fölemelő hatását. Köszönjük szent fiad, a jó Jézus evangéliumát és a megszentelődést, melyet a mi első főpásztorunk tőle nyert.

Esdve kérünk, áldj meg és tarts meg minket jó Atyánk abban a hitben, hogy akik Istenben bíznak, soha meg nem csalatkoznak. Légy, óh légy a mi erős várunk és paizsunk, hogy ne érjen veszedelem. Oh légy te a mi Atyánk, hogy mi tied lehessünk életünkben és halálunkban mind örökké

Ámen.

Unitárius Egyházi Főtanácsi gyűlés.

Az E. Főtanács nov. 10-én reggel ünnepies résszel kezdődött, melyet Dr. Ferenczy Géza főgondnok elnöki megnyitó beszéde vezetett be, amelyben Dávid Ferenc halálának 350-ik évfordulója alkalmából jellemző vonásokkal domborította ki Dávid Ferenc igazságkereső szabad szellemének évszázadokra kiható erejét, mely minden elnyomás ellenére is diadalmasan került ki a világba s a művelt emberiség gondolkozását ma sem hagyja érintetlenül. Példárá Anglia és Amerika, honnan unitárius testvéreink ez eszme iránti rokonszenvvel kapcsolatban ez ünnepünkre is elküldték követüket *Melvin L. Welke* amerikai unitárius lelkész személyében, kit szívélyesen köszönt, valamint az egyes felekezetek képviselőit és az Egyházi Főtanács összes tagjait köszöntve, az ünnepi gyűlést megnyitja. *Gvidó Béla* esperes-közügyigazgató szép és áhitatos imában kérte Isten megszentelő áldását összegyülekezésünkre s végzendő munkánkra.

Dr. Boros György főpásztor emelkedett szó!ásra s Dávid Ferenc vallásalapítónk érdemeinek és óriási jelentőségének rövid, tömör vonásokban való rajzolása után a következő határozati javaslatot terjesztette a főtanácsi gyűlés elé:

1. Megirandó az unitárius hitesszme fejlődésének története Dávid Ferentől a XIX-ik évszázad végéig.

2. Minden évben november második vasárnapján Dávid Ferenc mártirhalála évfordulójával kapcsolatban az unitárius hitjavitás emlékére mindenik egyházközsségben tartassék ünnep.

A főtanács lelkesedéssel fogadta el mindkét javaslatot.

Üdvözlések során elsőnek *Melvin L. Welke*, amerikai unitárius lelkész az angol és amerikaiak képviselője mondotta el, hogy ugyanakkor, amikor itt a főtanácsi ülésen a magyar unitáriusság összképviselőinek szive együtt dobban Dávid Ferenc emlékének tiszteletéért, Anglia és Amerika unitáriussága is hálatelten és kegyelettel gondol a nagy vallásalapítóra, akinek szellemét a tengerentul épen úgy tisztelik, mint az unitáriusok őshazájában, Erdélyben. Beszédét azzal zárta be, hogy szerencsésnek és boldognak érzi magát, amiért őt érte az a megtiszteltetés, hogy az amerikai unitáriusok üdvözlétét az erdélyi hittestvéreknek tolmácsolja.

Piringer Ottó esperes, az erdélyi németajkú lutheránusok és *Teutsch* szebeni püspök üdvözlétét hozta. Beszéde nemcsak a protestáns eszme szolgálatában jelent érdekes megnyilatkozást, de újabb testvéri közfogása volt ez az erdélyi magyar és szász kisebbségeknek. Érdekes és figyelemreméltó volt a görök keleti egyház képviselőjének, *dr. Stanca Sebastian*nak üdvözlő beszéde, melyben külön is kihangsúlyozta, hogy a román egyházak mindig tisztelték Dávid Ferenc szabad szellemét és eszméit. Ezután a magyarországi unitárius egyház kiküldött képviselői *Józan Miklós* püspöki vikárius, báró *Dániel Gábor* és *dr. Kozma György* járultak az elnöki emelvény elé. A magyarországi unitáriusok nevében *Józan Miklós* mondott nagyhatású, lelkesedéssel fogadott üdvözlő beszédét.

Templomozás. Főtanácsról az összes megjelentek átmentek az unitárius templomba, ahol nagyszámú templomi gyülekezet előtt *dr. Boros György* mondott mély értelmű és szívhezszóló imát, egyházi beszédet pedig *Csifó Salamon* teológiai dékán tartott. Mind az imádságot, mind az egyházi beszédet egész terjedelemben közöljük.

Ima és egyházi beszéd között a kolozsvári Dávid Ferenc egyleti vegyeskar, kiegészítve zenekarral, *Ütő Lajos* karnagy veze-

tése alatt kiváló művészi fejlettséggel adta elő Mendelssohn 42. zsolttára I. részét.

Templomozás után közebed volt, melynek rövid lefolyású ke-
retében két pohárköszöntő hangzott el, melyet a főtisztelendő úr
Őfelsége Mihály királyra és Balázs András esperes Berde Mózsá
emlékezetére mondtak.

Délután 3 órakor eddig nem tapasztalt feszültség és érdeklődés között kezdődött a rendes főtanácsi ülés, melyet *Dr. Ferenczy Géza* főgondnok a Főtanács élénk helyeslése és feszült figyelve mellett a következő beszéddel nyitott meg:

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Folyó évi főtanácsi ülésünknek azon része, mely nagy vallás-
és egyházalapítónknak, Dávid Ferencünk vértanú-halálának 350
éves évfordulója emlékünnepejét képezte, a mai nap délelőttjén
ünnepelességgel és méltósággal lefolyt. Önérzetes szerénységgel
állapíthatjuk meg, hogy az méltó volt úgy a történelmi jelentőségű
nagy Dávid Ferencünkhöz, mint a mai utódaihoz. Annak részletei
megörökítése nem az én, hanem jegyzőkönyveinknek a feladata.

Azonban most, midőn a szoros értelemben vett főtanácsi
munkálkodásunkhoz fogunk, engedjék meg, hogy kérő és figyel-
meztető szavammal rámutassak arra, hogy tárgysorozatunk rendén
a szokottnál több lemondás szerepel. A többlet lemondás a külön-
böző tisztségekről való lemondásnak van jelezve. Lesz alkalmá és
lesz módja Főtanácsunknak tárgysorozatunk rendén ezek részletei-
vel érdemlegesen is foglalkozni. Én itt és most csak elvi magas-
latról állapítom meg, hogy egyházunk minden hívének nemcsak
joga, hanem kötelessége is minden megbízást, melyet egyházunk
— valamely érdekeinek előmozdítására — reábiz, teljes munka-
erejével, legjobb tudásával végrehajtani, fokozottan áll ez erkölcsi
kötelesség azokra nézve, kik egyházunknak fizetési tisztviselői.
Nem tartom azért helytállóknak, hogy fizetési tisztviselők a külön-
böző szakbizottságokban megválasztásukról fizetési állásuk meg-
tartása mellett lemondogathassanak. Elismerem, hogy e szakbizott-
ságokban való működés munkatöbbletet jelent s tény az is, hogy
ez fizetve nem lesz, de a munkatöbblettől megszabadás nem az
öntudatos unitáriusnak jellemvonása.

Másfelől hangsúlyoznom kell, hogy minden egyén többé-
kevésbé subjectív s hogy a nézetek a mindennapi életben nem
mindég összehangzók. Éppen azért vannak bizottságok, hogy itt a

tanácskozások rendén a különböző nézetek kicserélődjenek s a kölcsönös meggyőzéssel egységessé csiszolódjának. Ha azonban a különböző felfogások annyira mereven állanak, hogy összeegyeztetésük nem sikerül, akkor határozattá a többségnek szavazás útján nyilvánított többségi akarata válik. Ez általános jogszabály. Az ezzel ellenkező kisebbségi nézet vagy megnyúgszik, vagy különvéleményt jelent be, melyet egy felsőbb hatóság mérlegel. Ebből következik, hogy a kisebbségben maradt vélemény egyáltalán nem ad jogot a lemondásra. Áll ez annál inkább, mert a kisebbségi véleménynek éppen az előbocsátott subjectivitás alapján nincs joga a maga véleményét nevezni jobbnak. A kisebbségi vélemény amúgyis a különvélemény betérjesztésével, vagy a többségi határozat elleni jogorvoslattal szabadul a többségi határozatban rejlő felelősség alól.

Egyháztörvényeink felettes hatóságokat szerveztek a különböző ügyek lehető legjobb elintézése végett. Véghatározat az, melyet valamely hatóság tovább nem felebbezhetőleg hoz. Nincs joga egyetlen hívőnek arra, hogy a véghatározat hozatala előtt az ilyeneket kibeszélje. A letett eskü tilalmat állít fel e tekintetben. Annál kevésbé van joga ahhoz, hogy a nagy nyilvánosságra apelláljon, vagy erre utalással terrorizálni törekedjen. Öntudatos unitáriusnak a nyilvánosságot amúgyis csak javító és nem bomlasztó tendenciával szabad igénybe vennie.

Felfogásunk szerint a véges ember nem csalhatatlan. A legkisebb és legmagasabb állást betöltő hívő egyaránt tévedhet. Tévedhet tehát, sőt alkalmatlanná válhatik az elnökség, vagy annak egy vagy több tagja is. Ilyen esetben sem a nyilvánosságra vitel a helytálló, hanem az alkalmatlanságot kifejező bizalmi indítványnak felvetése. Ennek tétele elől egyetlen elnökségnek sincs joga kitérni. Áll ez egyházszerületünkben annál inkább, mivel itt született, vagy öröklött előjogok nincsenek; itt mindenki jogosult és hivatott a legfőbb állás betöltésére is, mihelyt arra a közbizalom elhívja. Azonban csakis addig, míg e közbizalom javára fennáll. Ennek megszűnte, vagy csak megingása esetén is mindnyájunknak kell legyen és van annyi önérzete és unitárius öntudatossága, hogy a megtisztelő, de nagyon terhes vezetéstől félreálljunk s a hivatottabbnak átengedjük.

Midőn ezeket kifejttem, hazgoztatnom kell, hogy minden törvényhozásnak a gyakorlati élet követelményeihez kell alkalmazkodnia. Egyházunk gyakorlati élete az új államjogi viszonylatban szinte hullámszásnak van alávetve. A világháború és annak következményei egyházi törvényeinkben még nem szűrődtek át. Úgy

szervezeti, mint fegyelmi és más speciális törvényeink is most vannak előkészítő átdolgozás alatt. Éppen erre, valamint arra tekintettel, hogy jelen főtanácsi ülésünk időkorlátokhoz is van kötve, amennyiben annak mai délelőttjét az emlékünnepegy vette és már keddet a dévai emlékünnepegyek veszik igénybe, a mai tárgysorozatban csak a teljesen halaszthatatlanokat tűztük napirendre, de gondunk lesz, hogy egyebek szintén mielőbb napirendre kerüljenek.

Fel kell már itt említenem, hogy egyházunkban az öntudatos önfegyelmezés bizonyos lazulását szomorúan kell megállapítanunk. Egyházi életünkben eddig csakis a krisztusi szeretet volt az egyedüli iránytű. Jelenségek bukkannak fel, melyek a szeretetnek, mint egyedüli kormányzó eszköznek, elégtelenségét tanúsítják; úgy tünik fel nekem, hogy közeleg az az idő, midőn a krisztusi szeretetnek párosulni kell a családi fegyelemmel. Ha a túltengő önértzet önfegyelmezésére nem elegendő a krisztusi mindent eltűrő szeretet, helyébe tanácsos a szülő, családi szeretetet életbe hívni, hol az atya már nemcsak szeret, de ha szükség — fegyelmez és büntet is. Éber figyelemmel kísérjük s főtanácsunk tagjainak is figyelmébe ajánlom a felbukkanó jelenségek megfigyelését s annak megállapítását, hogy a kiviteli lépések bevezetéséhez elértünk-e? Kiemelem, hogy „salus rei publicae suprema lex esto“.

A tegnapi napon jutott kezemhez két röpirat, melyek egyikét dr. Kiss Elek, másikat Ozsváth Arpád tanácsos atyámfiak dobta a nagy nyilvánosság elé, anélkül, hogy előbb egyházi törvényes hatóságaink elé terjesztették volna. Tartalmuk alaptalan támadás egyházunk elnökségének egyes tagjai ellen oly tényekért, melyeket egyházkormányzói hatáskörükben teljesítettek; sőt igaztalan támadásban részesítik E. K. Tanácsunkat is. Fájdalommal, de meg kell állapítanom, hogy e röpiratok nem javító, hanem bomlasztó tendenciával dobódtak a piacra. Évtized előtti állítólagos mulasztás nem is tett nyilatkozat alapján emeltetnek kútmérgező vádak az elnökség egyes tagjai ellen.

Jóllehet meggyőződése az, hogy hiveinknek 90 százaléka undorral fordul el az alaptalan támadástól, de még mindig akadhat 10 százalék, melyre az ily támadás bénítólag hathat. Elnökségünkre nem közömbös a 10 százalék véleménye sem, miért tisztán óhajt látni.

Magam már 10 év óta állok egyházunk élén; a sors különös útja majdnem kezdet óta a cselekvők élére állított, sok nehéz és kényes kérdés megoldása vált feladatommá. Istennek segedelme s

híveink bizalma sikerhez juttatták fáradságot s költséget nem kímélő hit- és egyházunk iránti szeretetemet. Tényként kell azonban megállapítanom, hogy az ily bomlasztó tendenciájú, hátszegettől támadás elnökségünkben megbénítja a munkakedvet, megutáltatja a vezetői tevékenységet.

A kötelességteljesítés és megsértett öntudat küzködik bensőnkben. Elnökségünk egyetlen tagja nem kíván egyházunk élén maradni, hacsak megint is a közbizalom. Tiszta helyzetet és tiszta tényállást óhajtunk látni. Alkalmat és teret fogunk keresni s találni ennek a jeleni főtanácsi ülésünk folyamáni megnyilatkozására.

Kérem tanácsos fiait, hogy tanácskozásaink rendén tartsuk magunkat a tárgyalási szabályokhoz, törekedjünk tárgyilagosságra, tényeinket a szeretet, az önfegyelmzés és javítási szándék hassa át.

Gyűlésünket megnyitottnak nyilvánítom.

Az elnöki megnyitó elhangzása után *Abrudbányai Ede* egyházköri f. ü. gondnok napirend előtti felszólalásra kért és kapott engedélyt, melynek keretében a dolgok mélyére tekintő éles látással ítélte el a röpiratok meggondolatlan kiadását és a Főtanács kikitőő helyeslése mellett, erős szavakkal és súlyos mondatokkal cáfolta meg különösen a *Dr. Kiss Elek* által kibocsátott röpirat gyanúsító tartalmát s indítványozta az elnökség iránti bizalom kifejezését. Elnök a hozzá benyújtott nyilvános és névszerinti szavazást kérő, szabályszerű ív alapján elrendelte azt. A szavazás eredményeképpen Főtanács a *Dr. Kiss Elek* egy szavazatával szemben 123 szóval bizalmat szavaz az elnökségnek. Erre elnök kijelenti, hogy a megnyilatkozott bizalom alapján az elnökség kötelességének érzi a gyűlés további vezetését, azonban elvárja és kéri a röpiratok tartalmának részletes megvizsgálását s helyes ténymegállapítás után olyan intézkedés tételét, hogy az ilyen egyházbontó törekvéseknek mindörökre útja vágassék.

Ezután napirendre térve, Főtanács tudomásul vette Gaál Miklós dr.-nak tordaaranyosi f. ü. gondnokká történt megválasztását, Vernes Istvánnak repatriálás következtében a felsőfehérköri f. ü. gondnokságról való lemondását. Elismerő köszönet nyilvánítása mellett teljesítette Kovács Kálmán főszámvevőnek a tanári állásba visszahelyezése iránti kérését. *Dr. Kiss Elek* és *Dr. Borbély István* teológiai tanároknak a díjazással nem járó különböző egyháztisztviségeikről való lemondását egyhangulag tudomásul vette.

Az évi jelentések során elsőnek a püspöki jelentés olvasta-

tott fel, mely gondos összeállításban kiterjedt az egyházi élet minden jelenségeire, az új püspököknek a konfirmáció kérdésében és az alkoholfogyasztás elleni küzdelmeiben tett intézkedéseire. Kovács Lajos brassói lelkész a püspöki jelentéshez való hozzászólásában kérdésbe tette azt, hogy Ürmösi József betegsége okán szabadságot hom.-szentpáli lelkész, hogy töltheti be a püspöki titkári fizetéses állást is? Ürmösi József a Főtanács színe előtt azt a felvilágosítást adta, hogy miután orvosi rendeletre sokat és gyakran szónokolnia nem szabad, ezért szabadságot kért és a központban szolgál egyházának, míg helyettesse kapja a lelkészi fizetést. A Főtanács helyesléssel vette tudomásul.

Az E. K. T. részletes, minden mozzanatra kiterjedő, gondos évi jelentését Mikó Lőrinc egyh. titkár állította össze nagy energiával és lelkiismeretes pontossággal, melyet a Főtanács elismerő köszönettel vett tudomásul.

Az *egyetemes* egyházi adó tárgyalása felszínre vetette azt a tovább nem halogatható kérdést, hogy világi tanácsosaink és hiveink nagyobb áldozattal kell, hogy az egyházon segítsenek, mert az egyházi elem nem bírja tovább az eddigi nagy teherviselést.

Korlátoztatott a teol. akad. hallgatók tulságosan megnövekedett létszáma. Az unitárius irodalmi termékek és nyomtatványok rendszeres terjesztésére megalakult a „Sajtóügyi és iratterjesztő bizottság.” Az egyetemes nyugdíjintézet a tagok lelkiismeretes hozzájárulása és az elismerést érdemlő pontos kezelés által úgy megerősödött, hogy 1930 jan. 1-től százezer leies évi nyugdíjat fog adni a nyugalomba vonuló öreg papoknak 40 évi szolgálat után.

Kimondotta az Egyházi Főtanács, hogy minden hivatalos lelkészi szolgálata alkalmával kötelező a lelkészi *egyensapka* viselése. Mintául a Tóth István rajztanár tervezetét fogadta el, úgy, hogy 1/2 éven belül használatba veendő. A palást lehető egyforma szabású átalakítására is fognak lépések tétetni.

A sérelmezett lelkész áthelyezhetési törvény nem került tárgysorozatra, mivel az egyházi szervezeti törvény közeli átdolgozást igényel s ezzel kapcsolatba hozható az is. Egyházi tanácsosnak megválasztott Puksa Endre erdőtanácsos, E. K. Tanácsba tagnak: Vári Albert, Kovács Kálmán és Dr. Gyergyai Árpád. Kollégiumi könyvtárosnak Pálffy Márton, a székelykereszturi főgimnáziumhoz felügyelő gondnoknak Fekete Gyula marosvásárhelyi ügyvéd, zsinati fegyelmi bírósági elnöknek Ürmössy Kálmán ny. táblabíró. Nevelésügyi biz. tagnak Gálfi Zsigmond igazgató és Gyallay

Papp Domokos egyh. tanácsos, jószágfelügyelőségi elnöknek Raffay András.

Az iskolai és nevelés ügyekkel kapcsolatban a tanoncoktatás és a szorványok gondozásának kérdése adott nagyobb aggodalomra és megfontolásra okot. Égető, fontos kérdés mindkettő. Arra vonatkozóan is megtette az Egyh. Főtanács ez időszerinti lehető, de a szorványgondozás kérdésében Dr. Ferenczy Géza főgondnok úr lelkes elhatározó szavaira kimondta, hogy tovább halogatásnak helye nincs. Szegények, nyomorúságosak vagyunk, de a többi adósságunk mellett arra is csak megsegít a jó Isten, hogy a szorványok gondozására most azonnal egy missziói lelkészt állítsunk be. Elhatározással lett s lelkes reménnyel várjuk azt a missziói lélekkel rendelkező lelkes pásztort, ki alkalmasnak érzi magát és vállalkozik az unitárius misszióra.

Jó reménnyel vagyunk, hogy a 350 éves jubileumi esztendő szelleme és emléke alkalmassá teszi egyházunkat az építő munkára.

Hű krónikás.

A Dávid Ferenc emléktábla visszahelyezése és leleplezése Déván.

Dávid Ferenc halála 350. évfordulójának legszebb és legkegyetesebb eseménye a pár évvel ezelőtt lerombolt dévai emléktábla visszaállítása és leleplezése volt. Hozzátartozik a történelmi megörökítéshez, hogy az egyház lelkes vezetőinek tervét első püspökünk fenkölt lénye iránti hűséges ragaszkodással tette magáévá a jövő biztató ígérete: az eszmében és erkölcsi érzésében nemesen élő unitárius ifjúság s így nemcsak az utódok kegyetes tényét bizonyítja az emlékmű visszaállítása, de már a jövő maga is megnyilatkozott e mű előttünk való tiszteletében s az eszme őrzésében és megtartásában. Ez a szellem hatotta át a mi dévai ünnepünket s ez a szellem vezérelt mindenkit a dévai vár romjaihoz, a visszaállított emlékmű leleplezéséhez.

A leleplezési ünnepség nov. 13-án délelőtt 10 órakor kezdődött s nyugodt lélekkel mondhatjuk: unitárius zarándoklat volt ez, amelyben részt vett egyházunk hivatalos szervezetein kívül az egész magyar unitárius társadalom, öregek és ifjak, férfiak és nők, az Egy Isten hitét s nemzeti viseletüket hűen őrző székely testvéreink s az értelmi osztályok egyaránt. Unitárius zarándok-út volt ez a dévai vár romjaihoz, ahol utolsót lobbant ami örök világítófáklyánk, ahol

utolsót lehelt istenhitünkben és életünkben megnyugvást adó szellemi vezérünk. Zarándok út volt ez, amelyben megtisztulást és megerősödést kerestünk mindannyian, egyszerű falusi emberek a görbe hátú székely hegyek alól s alföldi rónának testvéri szót, friss erőt hozó férfiai. És fent a hegyen, a ködös magosban, ölelő karokkal várt és zárt magába Dávid Ferenc szelleme: hitünk és erőségünk minden viharokban, harcos harcokban.

A teológia énekkara nyitotta meg ünnepségünket zengő énekkel, Istendicsérettel, majd az árkosiak ajkáról szállt fel a fohász. Az előbbi kart Ütő Lajos, messziről jött székely testvéreinket pedig Régeni Áron vezette. Ezután dr. Boros György mondott fennköltten szárnyaló, magasztos zengésű imát, majd áldást arra a helyre, ahol mártírkinjait szenvedte reánk évszázak gomolygó borúi között is örökdő Pásztorunk s ahonnan megdicsőülve szállt egykor a hallhatatlanságba. A tordai dalkör Erdős Mihály által vezényelt vegyeskari éneke után az üdvözlő beszédek tettek tanúságot őszinte meghatottságunkról s hódoló emlékezésünkről. Dr. Ferencz József az egyetemes egyház nevében hódolt, amikor a Képviselő tanács koszorúját elsőnek helyezte el a cella hűvös mélyén szimbólumként álló márványkö talapzatára. Mr. Welke az angol és amerikai unitáriusok részéről bizonyította, hogy ők is megértő kegyelettel őrzik mindig az unitárius vallás megalapítójának nagy emlékét. Dr. Kozma György hódmezővásárhelyi közjegyző és felügyelő gondnok elszakadt testvéreink könnyes üzenetét hozta. Csifó Salamon Dávid eszméinek hű letéteményesei: az unitárius papok nevében tett vallomást. Vályi Ilonka, ez a törékeny, halk szavu lány, élő bizonyosság volt az eszme hallhatatlansága mellett s hogy a jövő ifjúsága szive legmélyén hordja Dávid Ferenc ideáit: dr. Vajda Bélával egyetemben az ifjúság képviselői voltak s az unitárius hit-eszme jövő sorakozóinak koszorúját hozták. Hunyadvármegye magyarságának tiszteletét s vigyázó szeretetét dr. Meskó Miklós fejezte ki. Ezután a vargyasi dalárda énekelt Kis Károly vezetésével, majd dr. Boros György püspök gondos szeretetet kérő szavak kíséretében átadta a világ unitáriusainak legszentebb emlékét: a Dávid Ferenc utolsó sóhajaira emlékeztető dévai cella márványkövét Hunyadvármegye és a Hunyadvármegyei Történelmi Társulat képviselőinek: Candrea Valér subprefectnek és Mallász József igazgatónak, akik azt szives beszéd kíséretében átvették. Ezzel az emléktábla leleplezési ünnepe véget ért. S a közönség áhítatos lélekkel lépett be abba a cellába, ahol Jézus ideáljai legtisztább lelkű

hitvallójának, a hit és meggyőződés mártírjának utolsó földi lakhelyét tiszteljük.

A márványtáblát Zsákó Kálmán marosvásárhelyi kőfaragómester ottani egyházközségünk gondnoka készítette. A magyar meseterek alázatos szerénységével tartózkodott attól, hogy ahol Dávid Ferenc emlékének kellett oszlopot emelni, ott az ő neve is ékeskedő helyet kapjon. De Zsákó Kálmán megérdemli, hogy kegyeletes munkájával együtt az ő nevéől se feledkezzünk meg.

A zarándok menet meghatódott lélekkel indult le a meredek úton. És sokáig hangzott még utána a zsolozsma hangja: „Te benned biztunk elejétől fogva“. És Te benned bizunk mindörökké.

Bizunk.

S. Nagy László.

A Dávid Ferenc Egylet hódolata Dávid Ferenc szelleme előtt Kolozsvárt és Déván.

A Dávid Ferenc Egylet nemcsak hogy méltón kivette a részét halhatatlan vallásalapítónk és első püspökünk emlékűnepségeinek sorozatában, de nyugodtan mondhatjuk, hogy egyik főrésze volt a munkának is, a sikernek is. Örök emlékeztető névadója halálának 350. évfordulója alkalmából az egylet a következő ünnepeket tartotta: nov. 9-én d. u. 5 órakor diszgyűlést tartott a kollegium disztermében, melyet teljes egészében Dávid Ferenc szellemének magasztalására szánt. E diszgyűlés programja a következő volt: Oláh K. „Dicsőség“ c. művét énekelte a kolozsvári Dávid Ferenc vegyeskar. Vezette Ütő Lajos karnagy. Imádkozott Szent-Iványi Sándor lelkész, a D. F. E. titkára. Elnöki megnyitót mondott dr. Boros György püspök, a D. F. E. ügyv. alelnöke. Ugyancsak dr. Boros György üdvözölte Welket is, angol és amerikai hittestvéreink kiküldöttjét, melyre Welke válaszolt. „Dávid Ferenc hatása“ címen feolvasást tartott a püspök úr. Mendelsohn Glóriáját énekelte a Teológiai énekkar. „Ami örökkévaló Dávid Ferenc művében“ címmel felotvasott dr. Varga Béla főjegyző, a D. F. E. főtitkára. A Nőszövetség nevében pedig értékes üdvözlő beszédet mondott dr. Boros Györgyné, a Nőszövetség elnöke. A jelentések és választások megejtése után a „Te benned biztunk“ fenséges akkordjai mellett zárult be a D. F. diszgyűlése. Este 9 órakor a tornateremben gazdag és értékes műsorú David Ferenc-estély ébresztette az unirárius lelkeket. Az estély a teológia aka-

démia énekkarának énekével kezdődött, majd Kovács Lajos teológus elszavalta József Miklós „Dávid Ferenc emlékezete“ c. versét, amely után Gyallay Domokos Dávid Ferenc bucsúzása című darabját adták elő a teológia és leányiskola ügyes színjátászoí. A darab nagy hatást és lelkes ünneplést váltott ki. A Dávid Ferenc énekkar szereplése után S. Nagy László olvasta fel a nevezetes tordai országgyűlés hangulatát megelevenítő történelmi elbeszélését, majd megint a teológiai énekkar énekelt. A kolozsvári Dávid Ferenc ünnepek ezzel véget értek, hogy harmadnapra Déván még sokkal emlékezetesebb fényfelkoronázzák meg az egyházalapító emlékének szentelt nagy napokat.

A dévai ünnepek kedden, november 12-én este kezdődtek. A dévai színház nézőterét zsúfolásig megtöltötte a dévai magyar publikum. Az örökre feledhetetlen szép kultürestélyt az Unitárius Theologia énekara vezette be Révfy Géza Rendületlenül című énekszámával. Vezette Ütő Lajos. Lelkes és hatásos bevezetőt tartott Perédy György, a nagyváradi Szigligeti Társaság főtitkára, egyházi tanácsos. Liszt VIII. rapszódiaját játszotta Szentmártoni Kálmánné Sándor Ella. László Irénke dévai úrlány verseket adott elő. A tordai Dávid Ferenc vegyeskar énekelt, vezette Erdős Mihály. Szünet után a vargyasi székely ifjak éneke vezette be a műsor második részét. Karnagy Kis Károly. Puksa Endréné Boros Irén énekszámokat adott elő s zongorán kísérte Nussbaum Józsefné úrasszony. S. Nagy László, az Unitárius Irodalmi Társaság főtitkára, a tordai országgyűlésről írt novelláját olvasta fel itt is, Berivoy József pedig saját zongorakiséréte mellett magyar dalokat énekelt. Gyallay Domokos darabjának a bemutatása után az árkosi székely ifjak dalárdája zárta be az imponáló műsort Régeni Áron precíz vezetése mellett. A közönség komoly megilletődéssel fogadott minden számot s egy felejthetetlen magyar est emlékével zárták szívükbe. A dévai est sikeréért e helyen is köszönettel kell adózni a hunyadmegyei magyar ifjúságból álló rendezőségnek és dr. Meskó Miklósnak, aki páratlan agilitással vitte diadalra igazán Dávid Ferenc emlékének meghatóan szép dévai ünneplését.

Az Unitárius Irodalmi Társaság 1929. évi közgyűlése.

Az Unitárius Irodalmi Társaság 1929. november 9-én tartotta meg ezévi közgyűlését dr. Gál Kelemen alelnök elnöklete mellett. A közgyűlésen dr. Boros György püspökkel s dr. Ferenczy Géza főgondnokkal az élén a tagok tekintélyes száma vett részt. Dr. Gál Kelemen elnöki megnyitója után S. Nagy László titkár terjesztette elő jelentését a Társaság mult évi eseményeiről, valamint a társaság tagjainak irodalmi munkásságáról. A jelentést a közgyűlés elfogadta s elhatározta, hogy azt a „Keresztény Magvető“-ben is közli. Vári Albert alelnöknek a „Keresztény Magvető“-ről tett külön jelentése után Hadházy Sándor teszi meg pénztári jelentését, amelynek kedvező voltát örömmel veszi tudomásul a közgyűlés s úgy a pénztárosnak, mint újabb alapítványáért dr. Ferenczy Géza főgondnoknak is köszönetet szavaz. A pénztári jelentéssel kapcsolatban a következő határozatokat hozza még a közgyűlés: A hátralékok behajtására megbizást ad az elnökségnek, egyben kimondja, hogy a hátralékokat ezentúl az évi számadásban is ki kell mutatni. Elhatározza továbbá az alapító tagsági díjnak a mai körülményekkel való harmóniába hozását s minthogy a régi alapító tagsági díjak a „Keresztény Magvető“ küldésével eddig legnagyobbbrészt felemésztették önmagukat, megbizza a választmányt, hogy ezt a kérdést mielőbb rendezze. Ezután a tisztújítást ejtik meg. A kiküldött bizottság előterjesztése alapján a következő tisztikart választják meg:

Tb. elnök: Dr. Boros György püspök.

Elnök: Dr. Ferenczy Géza.

Alelnökök: Dr. Gál Kelemen, Vári Albert.

Főtítkár: S. Nagy László.

Pénztáros: Hadházy Sándor.

Ellenőr: Kovács Kálmán.

A „Keresztény Magvető“ szerkesztésére külön felkérték Vári Albert alelnököt.

A választmány tagjai lettek: Abrudbányai Ede dr., Benczédi Pál, Biás István, Balázs András, Balázs Ferenc (új), dr. Borbély István, dr. Borbély Ferenc, Bölöni Vilmos, Csifó Salamon, Gálfi

Lőrinc, Gálfi Zsigmond (új), Gvidó Béla, Kelemen Lajos, Keresztesi Dénes, Kauntzné Engel Ella, dr. Kiss Elek, Kovács Lajos, Kádár József, Lőrinczi István, Lőrinczi László (új), Lőfi Ödön, Márkos Albert (új), Gyallay Pap Domokos, Pálffy Ákos, Pálffy Márton, Péter Lajos, Perédy György (új), Szentmártoni Kálmán, Szent-Iványi Sándor (új), dr. Szolga Ferenc, Ürmössy József, Ürmösi Károlyné, Útő Lajos Székelykeresztur, Útő Lajos Kolozsvár, dr. Varga Béla, dr. Várady Aurél (új), Zoltán Sándor.

Levelező tagokul megválasztottak: Dr. Gelei József, Józán Miklós, dr. Tóth György.

Rendes tagoknak megválasztottak: Dobai István, Fekete Lajos, Halmágyi Samu, Jakab Géza, Kis Sándor, Lőrinczi Dénes Lupény, Péterffy Gyula, Vári Domokos.

A művészeti szakosztály tagjaiul választottak: Gidófalvyné Pataky Etelka, Tóth István, Shakirov Sebestyén.

Ezután titkár bejelentette, hogy Ferenczy Géza főgondnok ismét felajánlotta az egyszer már kiírt, de meddőn maradt pályázatra az 5000 lej díjat, amelyet a közgyűlés ismételten köszönettel fogadott s újbóli kihirdetését az elnökségre bízta.

Az indítványok során Lőrinczy Dénes figyelmébe ajánlja a Társaságnak az aktívabb munkakifejtést, főleg pedig a sajtószolgálat szervezettebb megoldását s azt kimondottan a Társaság hatáskörében szeretné megoldani. S. Nagy László hangsúlyozta, hogy a Társaságnak valóban hivatásához és jelentőségéhez méltó munkaprogramot kell felölelnie s az alapszabályok erre vonatkozó pontjainak kellő érvényrejuttatása és étellel való megtöltése érdekében előterjesztést tesz helyi és vidéki felolvasó-ülések tartása, illetve azok rendszeresítése, az Unitárius Könyvtár továbbfolytatása, könyvkiadványsorozatok előkészítése, az alapszabályok kellő revíziója, alapító tagok gyűjtése érdekében.

A közgyűlés a tett indítványokat a választmány elé utalja, dr. Gál Kelemen zárószavaival pedig az ülés befejeződött.

Az 1928—1929. év nevezetesebb unitárius irodalmi eseményei.

Unitárius irodalmunk ma még majdnem teljesen szervezetlen s bár a múltban történt néhány érdemes lépés irodalmi életünk kialakítására vonatkozóan, a kezdet stádiumánál, sajnos, még mindig nem tudtunk tovább jutni. Pedig vannak íróink s van közönségünk is. De nincs egységes öntudat, nincs vezető szellem s ami még nagyobb baj, nem volt olyan irányító fáklyánk, aki, vagy amely megvilágítsa az utat úgy íróink, mint közönségünk számára. Az irodalom nem olyan megnyilatkozás, amelyet skatulyázni vagy dirigálni lehet. Olyan természetes életöszön az, ami szervezés nélkül is kikivánczik az arra hivatottakból. De bizonyos, hogyha ezt az életöszönt tudatosan használjuk fel a magunk javára, ha tápláljuk és élesztjük, nagyobb eredményeket érünk el, gazdagabb és szebb formákat kap, mint anélkül.

Erre a tudatos ébresztésre, virágba zsendítésre, gazdagabb eredményelérésekre alakult és hivatott az Unitárius Irodalmi Társaság. Kilenc év óta, amióta a Társaság működik, végzett már erre irányuló munkát s „Unitárius Könyvtár“-sorozatunk olyan hajtás volt, ami örömmel kell, hogy eltöltse aggodó gondolatainkat. Szakkönyvtári füzeteinket sem akarom kivonni az elismerés méltató pálládiuma alól, de nézetem szerint, ha tekintetbe vesszük azokat az erőket, amelyek a Társaság rendelkezésére állottak, nem vettünk eddig igénybe minden igénybe vehető erőt s nem használtunk ki minden módot unitárius irodalmunk olyan értékesítésére, amint pedig megkísérteni talán alkalmunk és módunk s kötelességünk lett volna. Ezeknek a szempontoknak előre vetítése után unitárius irodalmunkról nem beszélhetünk úgy, mintha az valamely szervezett kiélési egység volna, de ha a tenger vizét analizálni lehet néhány cseppjéből, akkor unitárius irodalmunk létezését is hangsúlyozottan bizonyítják azok a feltétlen értékelést érdemlő megnyilatkozások, amelyek szétszórta, egymástól függetlenül, de egy szebb jövő pionirjaiként munkálják a közös célt, az egységes unitárius irodalmi közszellem megteremtését. Ebből a szempontból

unitárius irodalmunk a múlt évben is termékeny és áldásos volt s örömei tölthet el mindenkit, aki jóindulattal és szeretettel foglalkozik ezzel a kérdéssel s bizik a jövő teremtő szellemében.

Ennek a munkának nevezetesebb eredményei a következők:

I. Egyházi lapjaink és íróink.

Lapjaink, mint évek és évtizedek folyamán, úgy a múltban is hiven szolgálták unitárius előhaladásunkat. Az Unitárius Közlöny Szentiványi Sándor szerkesztésében végezte ezt a munkát. Az Unitárius Egyházat Ütő Lajos vitte tovább. Az Unitárius Szószék Balázs András szerkesztésében jelent meg. Csupán a Keresztény Magvető szerkesztésében állott be változás. Dr. Kiss Elek kilépett a szerkesztő-bizottságból, Dr. Borbély István az 1928. évi utolsó szám szerkesztése után megvált a felelős szerkesztői munkától s az 1929. esztendőben az U. I. T. elnökségének a megbízásából Vári Albert vezette tovább ennek a történelmi jelentőségű lapunknak tradícióit, mint felelős szerkesztő. Jól esik megemlítenem, hogy unitárius öntudatunk fejlesztésének vágya az idén különösen megmozgatta a Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Körét is s a dicsőszentmártoni alakuló gyűlésen egy ifjúsági lap megteremtését is elhatározták.

Az írók munkásságát a következő önállóan megjelent és megjelenésre váró munkák dokumentálják:

Kiss Sándor székelyudvarhelyi lelkész lefordította és néhány fejezettel kibővítve megjelentette dr. Glodden Washington kolumbusi lelkész „A keresztény pásztor és a dolgozó gyülekezet” című munkáját. *Ütő Lajos* „Bölcső mellett” címmel keresztelési beszédek adott ki. *Vári Albert* „Isten országa munkásai” címmel élet- és jellemrajz gyűjteményt adott ki, amelyet középiskolai valláskönyvül is elfogadtak. *Ürmösi József* „A gyakorlati teológia főbb irányelvei” címmel terjedelmes tanulmánnyal gazdagította irodalmunkat. Különlenyomatban önállóan megjelentek *dr. Boros György* püspök úr „Báró Petrichevich Horváth Kálmán és elődei”-ről írt bibliografiai dolgozata, valamint a „Keresztény Magvető” első füzeteként: *Lőrinczy László* fordításában *Lupton Dilworth* angol lelkész „Miért vagyok unitárius” című dolgozata. Szívesen üdvözlöm ez alkalommal is a Keresztény Magvető ilyen irányú munkásságát s hiszem, hogy további füzetkiadásaival hasznos szolgálatot fog végezni úgy hitéletünkben, mint irodalmunkban.

Egy-két szépirodalmi munka is jelent meg unitárius írótól. Bár ezen a téren is sokkal erősebbek vagyunk, a múlt évben *Ürmösi Károlyné* „Pár szál virág“ című verses kötete, *Gyallay Pap Domokos* „A nagy tűz árnyékában“ című regénye, *Szent-Iványi Sándor* „A nép barátja“ indu'ó sorozatban megjelent „Még csak egy félév az élet“ című elbeszélése, *Vári Domokos* „Vallomások“ című verseskönyve, valamint *S. Nagy László* „Zenélő kút“ címen összegyűjtött történeti elbeszélései gyarapították erdélyi magyar irodalmunkat.

Ez a néhány könyv és néhány név azonban még nem mutatja meg íróink egész munkásságát. Temérdek írás és cikk jelent meg unitárius író tollából, amik közül egy néhány érdekességénél s értékénél fogva is megérdemli, hogy kiemeljük a mindennap eseményei közül. Ide tartozik elsősorban *dr. Gál Kelemennek* a Keresztény Magvetőben megjelenő Brassai tanulmány-sorozata, amit remélhetőleg önálló kötetben is viszont fogunk látni. De ugyancsak meg kell emlékeznem *Gál Kelemennek* a „Magyar Kisebbség“-ben végzett munkásságáról is, amely mint ilyen, külön értéket reprezentál egész erdélyi tudományos irodalmunkban. *Perédy György*, mint a Szigligeti Társaság főtíkára végez igen jelentékeny és értékes munkát Nagyváradon és környékén, rengeteg cikket írva és felolvasásokat tartva. *Márkos Albertnek* egy regényfordítása jelent meg az *Ellenzékben*; *Von Hutten bárónő*: „Ki irtózik a légytől“ című érdekes írása. *Balázs Ferenc*: „Bejárom a kerek világot“ címmel úti leírásokat közölt a Keleti Ujság tárcahasábjain s azok már önálló megjelenésüket várják. Szerénytelenség nélkül kívánom megemlíteni, hogy kedvező fogadtatásra talált saját *Krónikás* könyvem is, amit azóta már régi lapom címével folytatok tovább. De egész sereg komoly munka várja még a megjelenés alkalmát íróink asztalfiókjában. Ilyenek *Lőfi Ödön* fordítása: „A XVI. század reformációja a modern gondolkodáshoz való viszonyában“, *Lőrinczi Dénes* lupényi lelkész „Jézus“ című munkája, *Szent-Iványi Sándor*: „Jézus ember-arca“ című könyve, amelyek talán nemsokára napvilágot is lát, valamint többek között az „Unitárius Kis Tükör“, mely *Vári Albert* átdolgozásában és a „Hittan“, amely *Gálfi Lőrinc* és *Vári Albert* átdolgozásában approbálás alatt áll.

Nem sok, de ha tekintetbe vesszük egyelőre való szervezetlenségünket, elég bizonyosság amellet, hogy irodalmi lelkiismeretünk is lázadozik s hogy ebben a nemes lázadozásban egyaránt benne van íróinknak hitünk iránti lángoló szeretete, egyházunk ügyeinek

becsületos szolgálata s egyetemes magyar kulturánk fejlődését óhajtó szándéka.

Irodalmi életünk nevezetesebb eseményei közé kellene számítanunk a „legnagyobb székelynek“, Orbán Balázs bárónak a centennáriumát is, de sajnos, ebben csak annyi részünk van, hogy magunkénak vindikálhatjuk *Szentmártoni Kálmán* tevékeny munkásságát a megjelent Orbán Balázs emlékkönyvben s hogy *Kelemen Lajos* és *Várady Aurél* egy-egy cikket irtak az albumba. De nem dokumentáltuk a maga érdeme szerint ennek a nagy székelynek unitárius voltát s emlékezetének felfáklyásításával elmulasztottuk egyházunk és vallásunk felé fordítani a közfigyelmet. Hasonlóan érzem a szervezett munka hiányát Jékey Aladár halálának tizedik évfordulója, de még szomorúbban halhatatlan vallásalapítónk halálának 350-ik évfordulója alkalmából. Mind olyan események ezek, amelyek különösen alkalmasak arra, hogy hitünket és vallásos felfogásunkat, értékeinket az irodalom segítségével is közelebb vigyük a nagyközönséghez s bár a Dávid Ferenc tragikus évfordulójának ilyen irányú munkáját s annak hatását csak ezután lesz alkalmunk látni, meggyőződésem, hogy ezen a vonalon mi nagyon mögötte vagyunk minden más egyháznak s a saját egyházunkban is minden más munkának. De hiszem és bizom abban, hogy az idő érésével mind kevesebb panasz és mind több eredmény fogja mutatni unitárius irodalmunk virágba pompázását, s hogy íróink munkásságának komolyabb számontartásával és megbecsülésével évről-évre jelentékenyebb értékekkel fogjuk gyarapítani úgy egyházunkat, mint magyarságunkat.

II. A Társaság működése.

A Társaság életében a következő nevezetesebb események történtek: Dr. Borbély István főtktár és a Keresztény Magvető felelős szerkesztője 1929 május 7.-én kelt s Vári Albert alelnökhöz intézett bejelentésében lemondott tisztségéről s tényleg visszavonult minden társasági munkától. Minthogy ennek folytán a Társaság tényleges funkcionárius, a Keresztény Magvető pedig felelős szerkesztő nélkül maradt, a fő és felügyelő gondnoki értekezlet is foglalkozott a kérdéssel, minek folytán az elnökség a „Keresztény Magvető“ szerkesztésével, a Társaság újra életrekeléséig, a szerkesztő bizottság még fungens tagját, Vári Albertet bizta meg. Vári Albert olyan gondos szerkesztésben igyekezett pótolni a mulasz-

tottakat, hogyha ezt az irányt és iramot a jövőre is biztosíthatja a Társaság az ő munkájával, rövidesen a békebeli állapotokat is el fogjuk érni. Éppen ideje.

Az ügyvezetés azonban sokáig ellátatlanul maradt. S ami ennek természetes következménye lett, Társaságunk tetszhalott képét mutatta. Az év folyamán több ízben beszélgettünk erről a kérdéssel illetékesekkel, de egészen az utolsó időkig semmilyen intézkedés nem történt a felveendő munka irányában — nagyrészt a Társaság ügyeinek teljes ismerethiánya miatt. A legutolsó napokban felszólítást kapva dr. Ferenczy Géza főgondnok igazgató és Vári Albert alelnök, valamint dr. Borbély István visszavonult főtitkár részéről is a Társaság ügyeinek intézésére, ennek folytán hozzákezdtem a Társaság megszakadt munkafonalának felvételéhez. Október 25.-én már tartottunk is egy választmányi ülést s azon megállapítva a további teendőket, intézkedést tettünk a közgyűlés megtartására s új tisztikar választására.

III. Képzőművészeink bevonása.

Nem zárhatom le ezt a beszámolómat anélkül, hogy meg ne emlékezzem az unitárius képzőművészek munkásságáról is. Az igaz, hogy ma még csak festőkről beszélhetünk. De három festőművésztünk érdemes s az erdélyi művészi világban is elismert munkásságot folytat. *Tóth István* tehetsége és egyéni pikturája régi büszkeségünk. De mienknek kell vallanunk *Gidófalvy Istvánné Pataki Etelkát* is, valamint a végleg Erdélybe telepedett s unitáriussá lett *Shakirov Sebestényt*, aki Dávid Ferenc halála alkalmából Dévára is lement s őt több unitárius vonatkozású festményt készített. Ez a három ember — mintha figyelmeztetne, hogy a művészetéről sem szabad megfeledkeznünk s hogy az irodalom mellett, amint erre vonatkozóan már példát statuált Ferenczy Géza igazgatónk kitűzött pályadíjával, kölelességünk van a képzőművészeti kultúra terén is. Kivánom, hogy festőink minél szebb sikerekkel gazdagítsák eddig elért eredményeiket s ecsetjük és tolluk alól minél több festmény és grafikai munka ékesítse unitárius otthonainkat, ők maguk pedig minél hamarabb ékesítsék Társaságunk névsorát. Hogy így együtt: irodalom és művészet közösen szolgálják azt a törekvést, amely elsősorban az unitárius, de ezen át a magyar megújodáshoz vezet.

S. Nagy László.

IRODALOM.

Dávid Ferenc búcsuzása. (Gyallay Domokos egyfelvonásos szindarabja.) Gyallay Domokos, aki úgy unitárius íróink, mint általában az erdélyi irodalom munkásai között az első helyre emelkedett, egy kis egyfelvonásossal áldozott Dávid Ferenc emlékének. A darab címe: „Dávid Ferenc búcsuzása“ s abban Gyallay Dávid Ferencnek, örökös rabságra ítélt vallásalapítónknak utolsó útjáról rajzol érdekes és poétikusan kedves képet. A gyulafehérvári elítéltefésről Déva felé tartó Dávid Ferenc útközben találkozik az akkor fiatal Székely Mózzsal, aki nyikómenti székely ifjakat viszen Kolozsvárra tanulni s az eléjük siető Kornis Ilonával, Mózes arájával, Mózesnek is, Ilonának is minden vágya az lett volna, hogy a püspök adja össze őket s most igen elszomorodának, hallva, hogy a püspököt örökös rabságra ítélték Gyulafehérvárott. Dávid jószágos szive azonban hamar letörli a fiatalok könnyeit. Egymás mellé állítja őket és Isten szabad ege alatt áldását adja a kötendő frigyre. Székely Mózes harcos székely legényei ezalatt megrohanják a katonákat, megkötözik őket s nagy örömmel hozzák hadnagyukat a püspök elé, hogy mondjon ítéletet felette. Dávid nem magasztalója az erőszaknak, leoldatja a bilincseket, szabadon engedi a hadnagyot s ez annyira meghatja a fejedelem katonáját, hogy holtig tartó hűséget fogad Dávidnak s börtönében is mellette marad lelke püspökének. Gyallay ismeri Dávid Ferenc életét s valószínűséget tud adni e kis játéknak is. Színes mesével, eleven fantáziával mondja el a szomorú út e költött epizódját s mi nem is keressük benne a történelmi valóság rideg tényeit, kritikai választóvízzel sem akarjuk elemezni ezt a költői erővel irt történelmi játékot, mert hiszen az az alkalom, amely ennek a históriának a megírására inspirálta a szerzőt, Dávid Ferenc íródeákját, olyan ritka és olyan kegyeletteljes számunkra, hogy csak elismeréssel illelhetjük azt, aki művés munkájával emeli annak lényegét s jelentőségét. De megállapíthatjuk: ez a kedves és poétikus kis darab ékessége volt a Dávid Ferenc ünnepeknek s kiemelkedik szépségével Gyallay írásai közül is. A darabot először Kolozsvárt mutatták be a főtanácsi ünnepek estéjén, majd a dévai ünnepet tette emlékeesebbé. Szerepeit a theologia és a leányiskola növendékei Dávid Ferenc tragikus sorsát átérző emelkedettséggel, rajongó unitárius lélekkel játszották. Hevülő szívük lelkesedése természetesen, hogy diadalt vett a közönségen is s megérdemelt sikert arattak. Különösen Déván, ahol

igazán simán és bátran ment a kis darab. A rendezésért Szent-Iványi Sándort illeti minden dicséret. A darab a Minerva kiadásában könyv alakban is megjelent. (snl.)

Jézus emberarca. Irta Szent-Iványi Sándor. A megszokott sablontól elütő tartalmú, érdekes kis könyv ez. Vannak benne egyháztörténeti megjegyzések, mik Jézus születésének korát, „az idő teljességét“ világítják meg. Van továbbá egy imádság, egy karácsonyi agenda és kilenc egyházi beszéd. A beszédek közül kettő adventi, egy virágvasárnapi, egy husvétii és egy pünkösti. A többi közönséges alkalmakra van írva. A három utolsó Péterről, Pálról és Jánosról szól, a többi beszédeknek a középpontja Jézus.

Nem avult csapásokon haladó, pontosan kicirkalmazott beszédek ezek. Bár aki ilyet keres, azt is megtalálja a Péterről szóló, nagy művészettel fölépített, gyönyörű elmélkedésben. Mégis a fiatal szerző a tanítások jó részében nem magas piedesztálon állva mennydörög le ránk, hanem itt a földön, közöttünk járva, szeliden és nagy közvetlenséggel társalog hallgatóságával.

Es e megleghangú társalgás mindig tanulságos. Mindjárt karácsonyi ágendájában, hol az élet célját fejtegeti, oly komoly és kiforrott életfelfogásról tesz tanúságot, hogy vele fiatal életkorát szinte meghazudtolja. Egy-egy jólismert bibliai ígét vagy példázatot meglepően új világításban mutat be. Milyen új értelmet nyer az ő tanításában például a tékozló fiú esete, vagy Jézusnak százszor hallott eme mondása: „A rókáknak barlangjok, a madaraknak fészkekük vagyon!“

Aztán a vallásos és erkölcsi tanítások mellett szerzőnk módot talál arra is, hogy a magyarságnak, ennek a keletről ideszakadt, örök küzdelemre kárhoztatott népnek sorsát elsirassa. Ilyenkor beszéde meghitt társalgásból ódai szárnyalásba csap. Különben is a szerző poéta lélek. Képei, hasonlatai, találó jelzői, egyszóval egész írásmódja nem közönséges költői erőt sejtetnek benne.

Mindent átgondolva, az izléses kis könyvet azzal a jó reménységgel tesszük le kezünk közül, hogy biztató bevezető akkordja ez egy hosszú élet termékeny és értékes munkásságának. (ma.)

Irodalmi és művészeti pályázat. Az Unitárius Irodalmi Társaság elnöksége dr. Ferenczy Géza egyházi főgondnok, irodalomtársasági elnök adományából 5000 azaz ötezer leies pályadíjat tűz ki unitárius vonatkozású történelmi elbeszélés, költemény vagy festmény elkészítésére. A pályadíjat a legjobb pályamunka nyeri el, de ha több munka lenne érdemes a díjazásra, az elnökség gondoskodni fog azoknak a jutalmazásáról is.

A jeligés levéllel ellátott pályamunkák 1930 szept. 1-ig adhatók az Unitárius Irodalmi Társaság címére S. Nagy László főtitkárhoz, Cluj-Kolozsvár, Cal. Victoriei (v. Kossuth Lajos-utca) 37.

Dr. Gál Kelemén, elnök.

S. Nagy László, főtitkár.

KÜLÖNFÉLÉK.

Bethlen Gábor emlékezete. 1929 nov. 15. örökre emlékezetes dátum az erdélyi magyarság történetében. A Dávid Ferenc halálának 350-ik s a Bethlen Gáborénak 300-ik évfordulója. Mind a kettő erdélyi, de mind a kettő túlnőtt az erdélyi bérceken. Az első elfeledve, börtönben fejezte be életét, az utóbbi egy ország gyászából kísérvé szállott sírjába. De az 1929 nov. 15-i évforduló alkalmából a halhatatlanság országában összetalálkoztak. Erdély magyarsága a jelen borujában visszaidézte a dicső mult emlékét s a két nagy férfi koporsójánál meritett új hitet a jövő küzdelmeire. Csaknem egy időben ünnepelte az unitárius egyház a Dávid Ferenc s a ref. egyház a Bethlen Gábor emlékeztétét. Bár a mi egyházunk történetében súlyos veszteségek emléke van följegyezve a Bethlen Gábor fejedelemsége idejéből, de mi ezeket részben a szombatosság által felidézett kedvezőtlen szeleknek, részben a nagy fejedelem elfogult tanácsosainak és a külső politikai viszonyoknak tulajdonítjuk. Ő maga, bármilyen erős református volt, de jobban tisztelte az ország törvényeit, minthogy azok ellen bárkit is bántalmazott volna. Sőt vannak emlékeink arra nézve, hogy fölül állott a felekezeti elfogultságon s ítéleteiben magasabb szempontok vezették. Nagy koncepciójú politikai műve, mellyel Erdélynek örök időkre szóló dicsőséget szerzett s a magyar kultúra érdekében hozott fejedelmi áldozatai pedig hálánkra és őszinte tiszteletünkre teszik méltóvá emlékét.

Feihívás unitárius íróinkhoz. Felkérjük mindazokat az unitárius írotársainkat, akiknek valamely önálló irodalmi munkájuk, könyvük vagy külön kiadványuk jelent meg, hogy azokból egy-egy példányt S. Nagy László főtítkár címén (Cluj-Kolozsvár, Calea Victoriei v. Kossuth Lajos-utca 37.) az Unitárius Irodalmi Társaságnak feltétlenül és minél hamarabb beküldeni sziveskedjenek. Ugyiszintén kérjük, hogy ezután megjelenő műveikből is sziveskedjenek egy-egy példányt mindig megküldeni. Ezekre a példányokra elsősorban íróink munkáinak egyöntetű számontartása céljából van szükségünk, de nem elhanyagolandó szempont, hogy ezáltal a Társaság tulajdonaként egy olyan unitárius könyvtár fog létesülni, amely ilyen formában is hirdetni fogja mindenkor íróink munkásságát. Hasonlóképp kérjük egyházi lapjainkat is, hogy kifejezetten erre a célra szintén sziveskedjenek megindítani lapjaikat fenti címre. Amidőn még megjegyezzük, hogy ezek a példányok nem tévesztendőek össze a Keresztény Magvetőnek szánt és külön küldendő kritikai vagy cserepéldányokkal, mert azok más célt szolgálnak, vagyunk hitrokoni tisztelettel: *Vári Albert* alelnök, *S. Nagy László* főtítkár.

Hirdetés. Keresik megvásárlás céljából dr. Tóth György: „Az unitárius egyházi törvények gyűjteménye“ című sorozatos kiadványának az I. kötetét, melynek címe: „Az Unitárius Egyház szervezete“. Ajánlatokat az ár megjelölésével közvetít a „Keresztény Magvető“ szerkesztősége.

Gyászhirek. *Bencze Dénes* ny. szolgabíró, földbirtokos, életének 83-ik, boldog házasságának 50-ik évében október 19-én küzdelmes és munkás, szép élet után Homoródszentpálon elhunyt. — *Árkosi Benkő Sándor* ny. huszárezredes, aki öccse és nevelt fia volt Benkő Mihály jóltevőnknek, 64 éves korában, november 5-én Baján meghalt. — Súlyos csapás érte dr. Benedek Miklós és neje szül. Vécsei Máriát, egyetlen fiuk: *ifj. Benedek Miklósnak* november 3-án, 25 éves korában Kolozsvárt történt váratlan halálával. — *Keresztély Lujza* ny. állami postatáviró hivatali főtisztviselő, életének 73-ik évében dec. hó 11-én Kolozsvárt meghalt. Az elhunytban Keresztély Lajos egyházi számvevő testvérét gyászolja. — *Mezőpaniti Nagy Mihály*, a zilahi ref. egyház kántora, Istentől áldott életének 91-ik, házasságának 44-ik és haláláig teljesített szolgálatának 68-ik évében dec. 8-án Zilahon elhunyt. Hadházy Sándor egyházi közpénztárnok apósát gyászolja az elhunytban. — *Özv. id. Ütő Lajosné sz. Hévízi L. Tóth Anna*, életének 90-ik, özvegyiségének 3-ik évében türelemmel viselt hosszas szenvedés után dec. 13-án csendesen elhunyt Dicsőszentmártonban. Egy szép lelkészi családnak volt éltető lelke, ki, amellet, hogy kedves és jó gyermekeket nevelt a társadalomnak, férje oldalán az Úr szőlőjének is hív munkása volt. A nagyszámú unokák mellett gyermekei s köztük Ütő Lajos sz.-kereszturi lelkész feledhetetlenül őrzik emlékét. — *Dr. Demeter Lőrinc* egyh. tanácsos, ny. főszolgabíró, a sz.-kereszturi unitárius főgimnázium érdemes felügyelő gondnoka december 12-én, életének 70-ik évében Magyarzsákodon elhunyt. Nagyszámú lelkészi családnak volt a sarja. Jogi pályára ment; a vármegyénél helyezkedett el, hol önerején emelkedett a főszolgabírói hivatalig. Mint ember jó kedélyű, mértékletes és takarékos, mint hivatalnok pontos, erélyes és lelkiismeretes volt. E mellett búzgó keresztény és lelkes unitárius. Szorgalma és takarékosága gyümölcse volt a magyarzsákodi birtoka, amelyre nyugalmaszatása után gazdálkodni visszavonult. Egyházi működését a sz.-kereszturi főgimnázium avval jutalmazta, hogy felügyelő gondnokává választotta. Haláláig híven szolgált az intézetünk érdekeit.

Gálfalvi János gagyí unitárius lelkész, egyházi tanácsos, életének 70-ik, boldog házasságának 43-ik, papi működésének 45-ik, évében, dec. 16-án hirtelen elhunyt. Egyszerű székely családból származott. Nem a vezérkedő és nagyhangú, hanem a halkszavú és szerény lekipásztorok közül való volt. De azért élete sem volt drága, csakhogy elvégezhesse az Úrtól vett szolgálatát. El is végezte híven. Kicsiny nyáját gondosan legeltette s a reábizott talentumokat gyümölcsöztette. Jó és hű szolga volt, amiért elveszi jutalmát az igaz bíró kezéből. Emléke áldott a családban és egyházban.

A halottaknak nyugalmat s az élőknek vigasztalást kívánunk.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTE:
VÁRI ALBERT.

LXI. kötet.

„Corvin“ könyvnyomda Cluj-Kolozsvár
1930.

TARTALOM:

I. Egyházi dolgozatok.

	Oldal
Imádság Dávid Ferenc halálának 350-ik évfordulóján, <i>dr. Boros György</i>	213
Én példát adtam. Egyházi beszéd, <i>Csifó Salamon</i>	215
Imádság. Dávid Ferenc emlékoszlopa leleplezése alkalmá- val, <i>dr. Boros György</i>	265

II. Hittaniak, bölcselmiek.

A vallásos érzelem fejlődése, <i>dr. Gál Kelemen</i>	1
Istenország és a keresztény egyházak, <i>Vári Albert</i>	13
Kereszténység és szociálizmus, <i>dr. Varga Béla</i>	23
Brassai hite és vallása, <i>dr. Boros György</i>	164
Egy amerikai unitárius pap hitvallása, <i>Lőrinczi László</i>	173
Filozófia és vallás, <i>dr. Varga Béla</i>	181

III. Nevelés és oktatásügyiék.

A bakkalaureátusi törvény, <i>dr. Gál Kelemen</i>	124
Élethivatás és erkölcsi autonomia, <i>dr. Gál Kelemen</i>	151

IV. Életiratok, történelmiek.

Egyház és állam, <i>Csifó Salamon</i>	33
Brassai Sámuel, <i>dr. Gál Kelemen</i>	46, 101

Brassai, a magyar nyelv mestere, <i>Pálffy Márton</i>	Oldal 57
A dévai mártír, <i>Vári Albert</i>	135
Ami örökkévaló Dávid Ferenc életművében, <i>dr. Varga Béla</i>	236
Dávid Ferenc, <i>Böloni Vilmos</i>	254

V. Egyházi élet.

Angol unitárius testvéreink új korszak kezdetén, <i>B. Gy.</i>	72
Unitáriusok a közművelődés szolgálatában, <i>Kovács Lajos</i>	83
A művészetek szerepe az unitárius vallásos életben, <i>Zoltán</i> <i>Sándor</i>	91, 143
Róma új hatalma, <i>Sz. I. S.</i>	119
A templomok jelentősége, <i>dr. Ferenczy Géza</i>	128
Egyházunk és a nőkérdés, <i>K. Engel Ella</i>	195
Elnöki megnyitó, <i>dr. Ferenczy Géza</i>	223
Dávid Ferenc és mi, <i>Kovács Lajos</i>	249
Egyházi Főtanácsi gyűlés 1929., <i>Hű krónikás</i>	267
A Dávid Ferenc Egylet hódolata a Dávid Ferenc szelleme előtt	276
Az U. I. T. 1929. évi közgyűlése	278
A Dávid Ferenc emléktábla visszahelyezése	274
Az 1928—29. év nevezetesebb irodalmi eseményei	280

VI. Irodalom.

A keresztyén pásztor és a dolgozó gyülekezet. Irta: Dr. Glodden Washington. Ford. Kiss Sándor. Ism. 75. Bölcső mellett. Irta: Ütő Lajos. Ism. 76. Ki volt Orbán Balázs. Ism. 77. Istenország munkásai. Irta: Vári Albert. Ism. 78. A Magyar Unitárius Egyház Teológiai akadémiájának Értesítője 1928—29. isk. évről. Szerkesztette Csifó Salamon. 198. Ism. A gyakorlati teológia főbb irányelvei. Irta: Ürmösi József. 199. Ism. Pacific Unitarian School for the Ministry Berkeley, California. Register 1928—29. Ism. 201. Pár

szál virág. Irta Ürmösi Károlyné. 202. A dialektikai theológia problémája és problémái. Dr. Tavaszy Sándor. Ism. 202. A kijelentés feltétele alatt. Irta: Dr. Tavaszy Sándor. Ism. 204. Isten és az emberi lélek. Irta: Dr. Imre Lajos. Ism. 204. Dávid Ferenc búcsúja. Irta Gyallay Pap Domoks. Ism. 285. Jézus emberarca. Irta: Szentiványi Sándor. Ism. 286.

VI. Különfélék.

Olvasóinkhoz. 79. Husvét ünneplése. 80. Az új egyházi állam. 80. Erdélyi katolikus akadémia. 81. Vasárnapi iskola 81. Dr. Fekete Sándor ajándéka. 81. Fő- és felügyelő-gondnoki értekezés. 82. Elhúnytak. 82, 212, 289. Dávid Ferenc emlékűnnep. 131. Károlyi Gáspár emlékűnnep. 132. A legújabb konkordátum. 132. A második speieri országgyűlés, 133. Református zsinat Kolozsvárt. 134. A biblia elterjedése. 134. Zsakó István és felesége, Székely Teréz alapítvány. 134. Lelkészi kinevezés. 134. Az idei egyházi főtanács. 206. Miért vagyok unitárius? 207. A lelkész és tanító. 208. Az 1929 máj. 15. és 16-án tartott fő- és felügyelő-gondnoki értekezés véleményei és javaslatai. 208. A marburgi emlékűnnep. 210. Beiratkozások különböző tanintézeteinkbe. 211. Bakkalaureátusi vizsga. 211. Pályázati hirdetés. 211. Meghívó az U. I. T. 1929. évi közgyűlésére. 212. Buzdugan V. Gheorghe. 212. Bethlen Gábor emlékezete. 287. Felhívás unitárius iróinkhoz. 287. Hirdetés 288. Gyász hírek. 288.

